

ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

พระทิวทรัพย์ อุปสนโต (ชมชายผล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2567

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

พระทิวทรัพย์ อุปสนโต (ชมชายผล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2567

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

AN ANALYTICAL STUDY OF THE VALUE OF TRADITIONAL MERIT
OF HEET SIBSONG

The logo of Mahamakut Buddhist University is a large, intricate emblem. It features a central shield with a sunburst at the top, a traditional Thai architectural element in the middle, and a banner at the bottom with Thai script. The shield is flanked by two figures holding a sword and a mace. The entire emblem is surrounded by a decorative border of leaves and flowers.

PHRA TAWEESAP CHOMCHAYPOL

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
PROGRAM IN BUDDHIST STUDIES
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
2024

COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
ชื่อนักศึกษา	พระทิวทรัพย์ อุปสนโต (ชมชายผล)
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	พุทธศาสนศึกษา
ปีพุทธศักราช	2567
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	พระครูปริยัติสาทร , ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์:

ประธานกรรมการ

(พระสุทธิวิจิตรเมธี, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษา

(พระครูปริยัติสาทร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ

(พระมหาพงศ์ทราพิศย์ สุธีโร, ดร.)

กรรมการ

(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการภายนอก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หอมหวล บัระภา)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
ชื่อนักศึกษา	พระทวิทรัพย์ อุปสนโต (ชมชายผล)
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	พุทธศาสนศึกษา
ปีการศึกษา	2567
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	พระครูปริยัติสาทร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาบุญประเพณีฮีตสิบสอง 2) เพื่อศึกษาคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง 3) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร สรุปผลการวิจัยวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

ผลการวิจัยพบว่า

บุญประเพณีฮีตสิบสอง เป็นบุญพิธีที่ปฏิบัติประจำแต่ละเดือนในรอบปีสืบทอดต่อเนื่องมาโดยนำวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อประสมประสานระหว่างพุทธศาสนา พราหมณ์และความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ วิญญาณ เปรตเทวดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานตั้งแต่เกิดจนตาย เมื่อความเชื่อทางพุทธศาสนามากขึ้นพิธีกรรมจึงเปลี่ยนไป ความสำคัญของฮีตสิบสองเพื่อได้รับทราบจุดหมายของบุญพิธีแนวปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อวิถีชีวิตที่อยู่ดีมีสุขและเป็นการอนุรักษ์เกิดคุณค่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมและวิถีชีวิตชาวบ้านที่อยู่กันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยและเกื้อกูลกัน เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว พร้อมกับการปลูกฝังและขัดเกลาจิตใจให้ลูกหลานได้เติบโตเป็นคนดีมีศีลธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับวัดที่เป็นศูนย์กลาง จิตวิญญาณ สถานะที่จัดงาน และ ความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมกับสุนทรีย์ ความคิด การตัดสินใจ และการเลือกปฏิบัติ

องค์ประกอบในบุญพิธีมีส่วนสำคัญในการช่วยส่งเสริม คือสร้างความรู้สึทางจิตใจเพื่อความมั่นคงและปลอดภัยที่สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ เกิดคุณค่าในด้านสุนทรียศาสตร์ และจิรียศาสตร์ ในบทบาทความรู้สึทางจิตใจที่มั่นคงปลอดภัย เป็นเครื่องมือของสังคม การอนุรักษ์ ความเป็นเลิศเพลินสวยงาม และบทบาทศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่น

คำสำคัญ: บุญประเพณี, ฮีตสิบสอง, คุณค่าบุญประเพณีฮีตสิบสอง

ABSTRACT

Thesis Topic	AN ANALYTICAL STUDY OF THE VALUE OF TRADITIONAL MERIT OF HEET SIBSONG
Student's Name	Phra Taweasap Chomchaypol
Degree Sought	Master of Arts
Program	Buddhist studies
Anno Domini	2024
Advisor	Phrakru Pariyatisathorn , Assistant Professor Dr.

The objective of this thesis was : 1) To study the tradition merit of Heet Sibsong. 2) To study the value of the tradition merit of Heet Sibsong. 3) To analytical the value of the tradition merit of Heet Sibsong. This is documentary research. The research results are summarized and analyzed for the value of the tradition merit of Heet Sibsong.

The research results found that

The tradition merit of the Heet Sibsong is practiced and passed down by combining the traditions of making merit that occur every month of the year with the concepts of Buddhism, Brahmanism and ghosts. Originally, the belief in ghosts, demons, spirits, guardian angels and sacred objects influenced life from birth to death. When religion entered the Isan region of Thailand, the beliefs and rituals changed. The importance of the twelve rituals is to learn about various practices, have a good and happy way of life and to conserve the value of social relationships and the way of life of villagers who live together in a way that is mutually beneficial and supports each other. Social relationships, relationships between families and families help instill and refine the mind so that children grow up to be good people with morality. The relationship between home and temple, which is the center, the spirit, the place where the event is held, and the relationship between ethics and aesthetics, thoughts, decisions and choices.

The components of the religious ceremony play an important role in helping to promote, namely, creating a mental feeling for stability and safety that can continue living, creating value in terms of aesthetics and ethics in the role of a mental feeling that is stable and safe, being a tool of society, preserving, enjoying beauty and the role of local arts and culture.

Keywords: Tradition, Heet Sibsong, The value of the Tradition Merit Heet Sibsong.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือสนับสนุนจากบุคคลหลายท่าน ในเบื้องต้นผู้วิจัยขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันที่ประสิทธิ์ประสาทวิชา ความรู้ทางการศึกษาด้าน พุทธศาสนศึกษา ระดับปริญญาโท

ขอกราบขอบพระคุณอธิการบดี และคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้อำนวยความสะดวกในการศึกษาตลอดหลักสูตร ขอกราบขอบพระคุณพระสุทธิวิจิตรเมธี, ดร. รองอธิการบดีวิทยาเขตศรี ล้านช้าง และคณาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษาทุกท่าน ที่ได้อบรมสั่งสอนให้ความรู้ระดับมหาบัณฑิต ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับความถูกต้องของเนื้อหาในเล่มวิทยานิพนธ์ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูปริยัติสาทร, ผศ.ดร. ที่ให้ความอนุเคราะห์รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และ พระมหาพงศ์ทราทิพย์ สุธีโร, ดร. ที่ได้ให้คำปรึกษาตลอดจนตรวจสอบความถูกต้องและข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงได้อย่างดียิ่ง

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้อำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาที่ได้มาศึกษาในมหาลัยแห่งนี้ด้วยดีเสมอมา ตลอดจนเพื่อนนักศึกษาระดับปริญญาโททั้งรุ่นพี่และรุ่นเดียวกัน ที่คอยส่งเสริมและเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา

พระทีฆัตถ์พยุ อุปสนโต (ชมชายผล)

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
ABSTRACT	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง (ถ้ามี).....	ฉ
สารบัญรูปภาพ.....	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2. คำถามการวิจัย	4
1.3. วัตถุประสงค์ของงานวิจัย.....	4
1.4. ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.5. วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
1.6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
1.7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
1.8. คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	11
1.9. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย.....	12
บทที่ 2 บุญประเพณีฮีตสิบสอง	13
2.1. ความหมายของบุญประเพณีฮีตสิบสอง.....	13
2.2. ประเภทของบุญประเพณีฮีตสิบสอง.....	15
2.3. ความสำคัญของบุญประเพณีฮีตสิบสอง	63
2.4. สรุบบุญประเพณีฮีตสิบสอง	65
2.5. พื้นที่ศึกษาวิจัย	66
บทที่ 3 ศึกษาคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง.....	70

3.1. คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง.....	70
3.2. คุณค่าบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์.....	72
3.3. คุณค่าด้านจิรยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง.....	79
3.4. สรุป.....	87
บทที่ 4 วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง	90
4.1. วิเคราะห์องค์ประกอบของบุญประเพณีฮีตสิบสอง	90
4.2. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์	94
4.3. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านจิรยศาสตร์	99
4.4. สรุป.....	105
บทที่ 5 สรุปผลวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	114
5.1. สรุปผลการวิจัย.....	114
5.2. อภิปรายผล.....	118
5.3. ข้อเสนอแนะ.....	122
รายการอ้างอิง.....	123
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	126

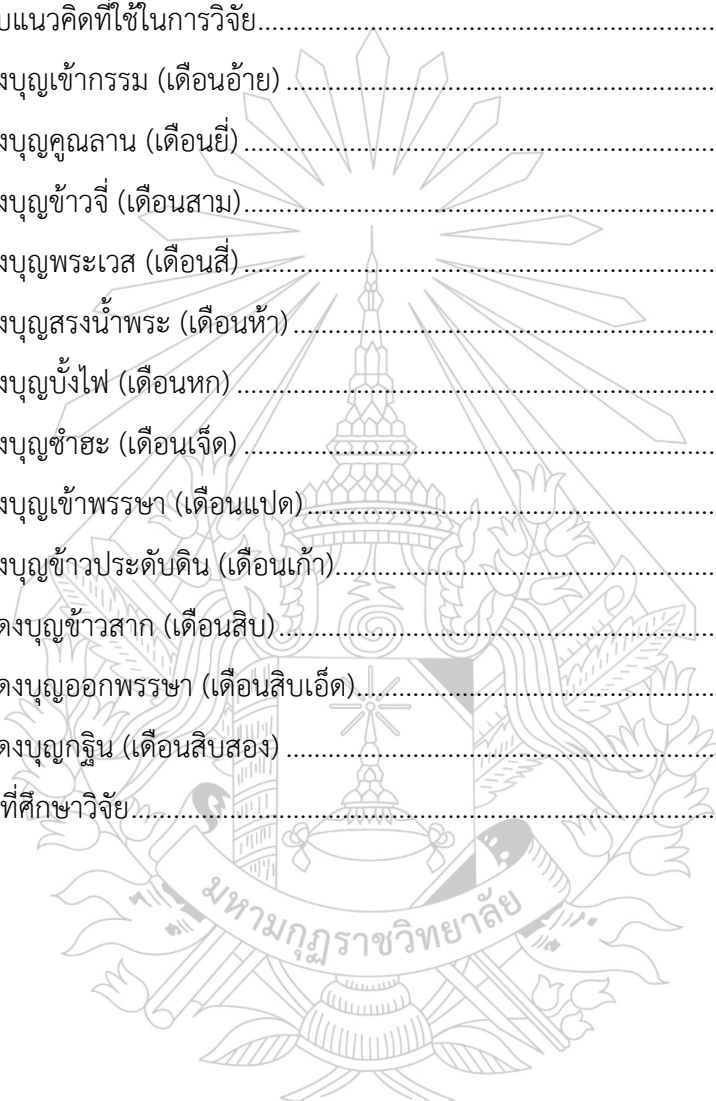
สารบัญตาราง (ถ้ามี)

	หน้า
ตารางที่ 4.1 วิเคราะห์องค์ประกอบและเนื้อหาการจัดงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง	92
ตารางที่ 4.2 คำอธิบาย สัญลักษณ์ สำหรับคุณค่าด้านต่าง ๆ จำนวน 9 คุณค่า.....	93
ตารางที่ 4.3 การวิเคราะห์คุณค่าบุญประเพณีฮีตสิบสอง ที่มีอิทธิพลต่อชุมชนชาวอีสาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	93

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 แสดงขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัย	5
ภาพที่ 1.2 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย.....	12
ภาพที่ 2.1 แสดงบุญเข้ากรรม (เดือนอ้าย)	16
ภาพที่ 2.2 แสดงบุญคุณลาน (เดือนยี่)	19
ภาพที่ 2.3 แสดงบุญข้าวจี (เดือนสาม).....	23
ภาพที่ 2.4 แสดงบุญพระเวส (เดือนสี่).....	24
ภาพที่ 2.5 แสดงบุญสงฆ์พระ (เดือนห้า).....	28
ภาพที่ 2.6 แสดงบุญบั้งไฟ (เดือนหก).....	34
ภาพที่ 2.7 แสดงบุญช้ำฮะ (เดือนเจ็ด).....	42
ภาพที่ 2.8 แสดงบุญเข้าพรรษา (เดือนแปด).....	45
ภาพที่ 2.9 แสดงบุญข้าวประดับดิน (เดือนเก้า).....	49
ภาพที่ 2.10 แสดงบุญข้าวสาก (เดือนสิบ).....	51
ภาพที่ 2.11 แสดงบุญออกพรรษา (เดือนสิบเอ็ด).....	54
ภาพที่ 2.12 แสดงบุญกฐิน (เดือนสิบสอง).....	58
ภาพที่ 2.13 พื้นที่ศึกษาวิจัย.....	66

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500 และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม
วิ.มหา (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.มหา (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จุ. (ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค ปารีวาสิกขันธกะ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม
ที.ปา (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	อังคคฤตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	อังคคฤตรนิกาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ขุ (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ขุททกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก (ไทย)
ขุ.ธ. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.เถร (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ป (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค (ภาษาไทย)
ขุ.ปฎิ. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย (ภาษาไทย)
ขุ.เปต (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย เปตวัตถุ (ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ขุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐกถา(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ธ.อ.	ธรรมบทอรรถกถา	
ธมมปท.อ.	ธรรมบทอรรถกถา	

หลักการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย
เล่ม/ชื่อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

ที.ปา. (บาลี) 11/358/266-277. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม 11 ข้อ
358 หน้า 266-266. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500

ที.ปา.(ไทย) 11/358/417-418. หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 358
หน้า 417-418. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500

การอธิบายบอกอักษรย่อในสารนิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์เท่านั้น

อธิบายคำย่อภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย
Op.cit.	Opera citato	อ้างแล้ว
p.	page	หน้า

บทที่ 1

บทนำ

1.1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่หรือเรียกว่าอีสาน เป็นบริเวณที่ราบสูง อันเป็นบริเวณภายในที่ไม่มีทางติดต่อกับทะเล มีเทือกเขาล้อมรอบสภาพคล้ายแอ่งกระทะ เทลาดจากที่สูงทางตะวันตก ลงสู่ที่ลุ่มต่ำทางด้านตะวันออกเฉียงมีแม่น้ำโขงเป็นขอบเขตแบ่งออกจากประเทศลาวก็มีทิวเขาภูพานกันเป็นขอบชั้นใน ตัดออกจากบริเวณจังหวัดมุกดาหารผ่านจังหวัดกาฬสินธุ์ และสกลนครไปยังอุดรธานี ทางตะวันตกมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และดงพระยาเย็นกันออกจากที่ราบลุ่มเขมรต่ำ ทำให้บริเวณที่ราบสูงของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งออกเป็น 2 แอ่งใหญ่ คือ แอ่งสกลนครทางเหนือ มีลำน้ำสายเล็กหลายสาย เช่น แม่น้ำสงครามและแม่น้ำก่ำ ไหลผ่านไปออกแม่น้ำโขง ส่วนอีกแอ่งหนึ่งคือ แอ่งโคราชอยู่ทางใต้ มีแม่น้ำมูล และแม่น้ำชีตลอดจนลำน้ำที่เป็นสาขาอีกหลายสายหล่อเลี้ยง

แอ่งโคราชมีพื้นที่กว้างขวางกว่าแอ่ง สกลนคร มีทั้งบริเวณที่สูง ทั้งทางตอนเหนือ และตอนใต้ โดยเฉพาะทางตอนใต้ นั้น เป็นที่ลาดลงจากเทือกเขาพนมดงรัก ส่วนบริเวณตอนกลางเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำชี (ยาว 442 กม.) และแม่น้ำมูล (ยาว 672 กม.) ไหลผ่านจากทางตะวันตก ไปออกแม่น้ำโขงทางตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะที่ราบลุ่มของแม่น้ำมูลนั้น มีลักษณะเป็นที่ลุ่มต่ำ น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำ พื้นที่ตั้งแต่เขตจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ มหาสารคาม ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด ยโสธร และอุบลราชธานีนั้น ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณที่มีแม่น้ำมูลและชีหล่อเลี้ยง เป็นที่ราบกว้างใหญ่ที่มีผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง อาศัยมาแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ทีเดียว อย่างเช่น ในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นต้น คนทั่วไปแลดูว่าแห้งแล้ง แต่แท้ที่จริงแล้ว พบแหล่งชุมชนโบราณของมนุษย์ที่มีมาแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยทวารวดี และลพบุรีเป็นจำนวนกว่าร้อยแห่งทีเดียว แสดงว่า เคยเป็นที่อุดมสมบูรณ์ ในสมัยนั้น การตั้งหลักแหล่งชุมชนบนที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงนี้ ดูแตกต่างไปจากบริเวณที่ลุ่มต่ำของแอ่งสกลนคร ซึ่งเพิ่งมีผู้คนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานกันในสมัยหลัง (ชลิต ชัยครรชิต, 2531)

แอ่งโคราช ประชาชนจะหนาแน่นอยู่ในที่ลุ่มต่ำก่อน แล้วค่อยๆ เคลื่อนย้ายไปอยู่บนที่สูงในภายหลัง หลักฐานทางโบราณคดี ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ ประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว มีผู้คนตั้งหลักแหล่งชุมชนหมู่บ้านขึ้น ตามบริเวณที่ราบลุ่มต่าง ๆ ในแอ่งโคราช ไม่น้อยกว่าสามกลุ่ม แต่ละกลุ่มมีความหนาแน่น และครอบคลุมบริเวณไม่เท่ากัน และมีความแตกต่างกันในด้านวัฒนธรรม ซึ่งแลเห็นได้จากบรรดาภาชนะดินเผาที่ใช้ในการประดับแหล่งฝังศพ กลุ่มชนเหล่านี้ ได้แก่

- (1) กลุ่มโนนชัย ในเขตจังหวัดขอนแก่น

(2) กลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้ หรือร้อยเอ็ด ในเขตจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ยโสธร บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ และ

(3) กลุ่มทุ่งสัมฤทธิ์ในเขตจังหวัดนครราชสีมา

ชุมชนชาวอีสานการในแอ่งโคราช มีลักษณะที่แตกต่างไปจากของแอ่งสกลนครอยู่มาก กล่าวคือ ในแอ่งสกลนคร ชุมชนมักตั้งบ้านเรือนอยู่บนเนินใกล้กับธารน้ำที่มีน้ำไหลลงจากเทือกเขาภูพานตลอดทั้งปี ทำให้ไม่มีความจำเป็นที่ต้องขุดสระ หรือสร้างอ่างเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง แต่ในเขตแอ่งโคราช ถึงแม้ว่าจะอยู่ในที่ราบมีน้ำท่วมถึง ก็มักเกิดการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง จึงมีความจำเป็นที่ต้องกักน้ำไว้ใช้ โดยเหตุนี้จึงมีการร่วมมือกันของผู้คนในชุมชน ขุดคูน้ำโอบล้อมชุมชนที่อยู่อาศัย เพื่อกักน้ำไว้ใช้ จึงพบร่องรอยของชุมชนโบราณเป็นจำนวนมาก ที่มีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบ บางแห่งมีการขุดคูล้อมถึง 2 หรือ 3 ชั้นก็มี ปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า เมืองโบราณจะต้องมีคูน้ำล้อมรอบเสมอไป เพราะมีเมืองโบราณหลายแห่ง ที่ไม่มีคูน้ำล้อมรอบ เช่น ในแอ่งสกลนคร (ขลิตชัยครรชิต, 2531)

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนและขนาดของชุมชนโบราณในแอ่งโคราชแล้ว ก็เห็นได้ชัดเจนว่ามีจำนวนมากกว่า อีกทั้งมีหลายๆ แห่งที่เดี่ยวที่มีขนาดใหญ่โตกว่าทางแอ่งสกลนคร แสดงให้เห็นถึงการมีประชากรที่หนาแน่นกว่า และมีสภาพทางสังคม และวัฒนธรรม ที่ซับซ้อนกว่า ทั้งนี้คงเนื่องมาจากการที่บริเวณแอ่งโคราชเอง มีทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในขณะนั้น คือ แร่เหล็ก และเกลือ เพราะปรากฏพบแหล่งถลุงเหล็กขนาดใหญ่เป็นจำนวนมากกว่าร้อยแห่งขึ้นไป บางแห่งก็มีขี้เหล็กกระจายอยู่บนเนิน และเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ส่วนการทำเกลือนั้น ก็พบแหล่งทำเกลือขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะท้องที่ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, 2537)

วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมั่นอย่างดีที่สุดสำหรับภูมิภาคอีสานชนเดิมในแคว้นสุวรรณภูมิล้วนมีวัฒนธรรมแต่โบราณมา วัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคนสมณะ ทุกคนให้ละจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ทำคุณงามความดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีฮีต เรียกว่าฮีตสิบสอง ฮีตบ้านคองเมือง ฮีตพ่อคองพ่อ ฮีตเต่าคองเขยเลยมาสมสู่ขอยู่เลี้ยงดูลูกต้ามึง เป็นฮีตเป็นคอง ฮีตสิบสองของคนอีสานกำหนดตามลักษณะสิบสองเดือน ฮีตสิบสอง หมายถึง ประเพณี 12 เดือน ที่เกี่ยวเนื่องกับหลักทางพุทธศาสนา ความเชื่อและการดำรงชีวิตของชาวอีสานที่สืบทอดมาทางเกษตรกรรม ซึ่งชาวอีสานยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ แนวการปฏิบัติแตกต่างกันไปในแต่ละเดือน เพื่อให้เกิดสิริมงคลในการดำเนินชีวิต เรียกอย่างท้องถิ่นว่างานบุญ ชาวอีสานให้ความสำคัญกับฮีตสิบสองเป็นอย่างมากและยึดถือปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอ เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน คำว่า “ฮีต” หมายถึง ประเพณีหรือสิ่งที่นิยมปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณี ตรงกับ คำว่า “จารีต”

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในชนบทอีสาน ศรัทธากำหนดพระสงฆ์ให้เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาชุมชน และวัดได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและทางปัญญาของชุมชน เหตุนี้ วัดจึงมีบทบาทต่อสังคมความเป็นอยู่ของชาวอีสาน โดยที่พระสงฆ์เป็นผู้นำปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้ ประเพณีฮีตสิบสอง ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี

อีสานที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติเก่าก่อนที่มีความเจริญรุ่งเรืองมานานอันเป็นเอกลักษณ์ของคนอีสานและท้องถิ่นอีสาน แต่ปัจจุบันด้วยวิวัฒนาการของสังคม มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้สังคมที่เคยอยู่กันแบบเรียบง่ายกลับกลายเป็นการดิ้นรนต่อสู้แข่งขัน เพื่อหาเลี้ยงชีพตนและครอบครัว ส่งผลให้คนในชุมชนจำนวนไม่น้อยต้องเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งในพื้นที่และต่างถิ่น การเปลี่ยนแปลงในสังคม นอกจากจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตแล้วความเชื่อและหลักปฏิบัติที่ดำรงอยู่คู่วิถีชีวิตดั้งเดิม ตลอดจนฮีตสิบสองที่ชาวบ้านได้ยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นจากจำนวนคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่มีจำนวนไม่มากนักหากกิจกรรมนั้นไม่ตรงกับวันหยุดของทางสถานที่ทำงานของแต่ละบุคคล ซึ่งโดยปกติแล้วจะเป็นวันเสาร์หรืออาทิตย์และบางกิจกรรมก็ต้องตัดทอนหรือลดขั้นตอนลง เช่น การทำอาหารคาวหวานเพื่อประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับฮีตสิบสองก็ ค่อย ๆ เลือนหายไปโดยวิธีการจากร่วมแรงช่วยเหลือกันทำ เป็นการซื้ออาหารสำเร็จรูปมาทำบุญแทนซึ่งอาจทำให้ปัจจุบันขาดความเข้าใจและความซาบซึ้งตั้งใจในประเพณีและวัฒนธรรมนั้น ๆ ที่ชาวอีสานรุ่นเก่าได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ตลอดทั้งการประกอบกรกุศลตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าบุญเป็นที่พึ่งของคนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (สวิง บุญเจิม, 2565)

บุคคลในชุมชนต่าง ๆ จะเป็นตัวขับเคลื่อนการอนุรักษ์ฟื้นฟูฮีตสิบสอง และสร้างกลยุทธ์ที่ใช้ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูฮีตสิบสอง ข้อเสนอแนะในการประยุกต์ ระดับบุคคลทุกคนในหมู่บ้านจะต้องมีการศึกษาและเข้าใจ ได้แก่ คุณค่าความหมายของฮีตสิบสอง การดำรงอยู่ของฮีตสิบสอง สาเหตุที่ทำให้ฮีตสิบสองเปลี่ยนแปลง และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงฮีตสิบสอง ต่อวิถีชีวิตคนในชุมชนก่อนที่จะให้คนมาร่วมกันทำยุทธศาสตร์ เพื่อให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูฮีตสิบสอง ระดับผู้นำชุมชน ผู้นำควรนำแผนยุทธศาสตร์ไปนำเสนอต่อผู้บริหารระดับสูงขึ้น บุคลากรทุกคนในหมู่บ้านจะต้องต่อสู้กับวิถีของสังคมที่เปลี่ยนแปลง เพื่อจัดงบประมาณสำหรับอนุรักษ์ฟื้นฟูฮีตสิบสองในชุมชน ส่วนระดับประเทศควรให้การสนับสนุนยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ฟื้นฟูฮีตสิบสอง นำเสนอจุดเด่นของชุมชน เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจ มาท่องเที่ยวหรือศึกษาหาความรู้ ซึ่งเป็นการฟื้นฟูฮีตสิบสองเพื่อชุมชน (กาญจนา คำพา, 2559)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของบุญประเพณีฮีตสิบสองตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งส่งผลให้ประเพณี 12 เดือน หลายอย่างของชาวอีสานได้มีการเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ในขณะที่บางประเพณีก็เริ่มสูญหาย การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ประเพณีตามที่พัฒนาเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ประเพณีฮีตสิบสองซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน เพราะประเพณีท้องถิ่นมีบทบาทและคุณค่าต่อการพัฒนาในทุกมิติ ที่จะช่วยส่งเสริมทุนทางสังคมของชุมชนให้มีความเข้มแข็ง พร้อมรับการพัฒนาด้านต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทย ซึ่งคนรุ่นใหม่ได้เกิดความเข้าใจต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียมของคนในท้องถิ่นดั้งเดิม และให้ตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมตามประเพณีฮีตสิบสองและการสืบทอดบุญประเพณีของคนอีสาน เพื่อไม่ให้วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามเลือนหายไปตามกาลเวลา รวมทั้งสร้างแรงจูงใจที่น่าสนใจ ส่งเสริมการทำศึษาที่ท่องเที่ยวของผู้ที่สนใจ

1.2. คำถามการวิจัย

- 1.2.1 บุญพิธีประเพณีฮีตสิบสอง เป็นอย่างไร
- 1.2.2 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับคุณค่า เป็นอย่างไร
- 1.2.3 คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง มีประการใดบ้าง

1.3. วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

- 1.3.1. เพื่อศึกษาบุญประเพณีฮีตสิบสอง
- 1.3.2. เพื่อศึกษาคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
- 1.3.3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

1.4. ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

- บุญประเพณีฮีตสิบสอง
- คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์

ขอบเขตด้านเอกสาร

- พระไตรปิฎก ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พิธีกรรมและประเพณี กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
- ประเพณีโบราณไทยอีสาน ของปรีชา พิณทอง
- ธรรมเนียมประเพณีอีสาน ของ บุญศรี ตาแก้ว
- มรดกอีสาน ของสวิง บุญเจิม

- การละเล่นพื้นเมืองท้องถิ่นจังหวัดเลย ของ สาร สาระทศนันทน์
- อีสานคดี เนื่องในงานการละเล่นพื้นบ้าน ของสิริวัฒน์ คำวันสา
- ฮีต 12 คอง 14 ประเพณีผูกเสี่ยว ของ ประมวล พิมพ์เสน

ขอบเขตด้านรูปแบบ

- ศึกษาวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
- พิธีกรรมและศาสนพิธีของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

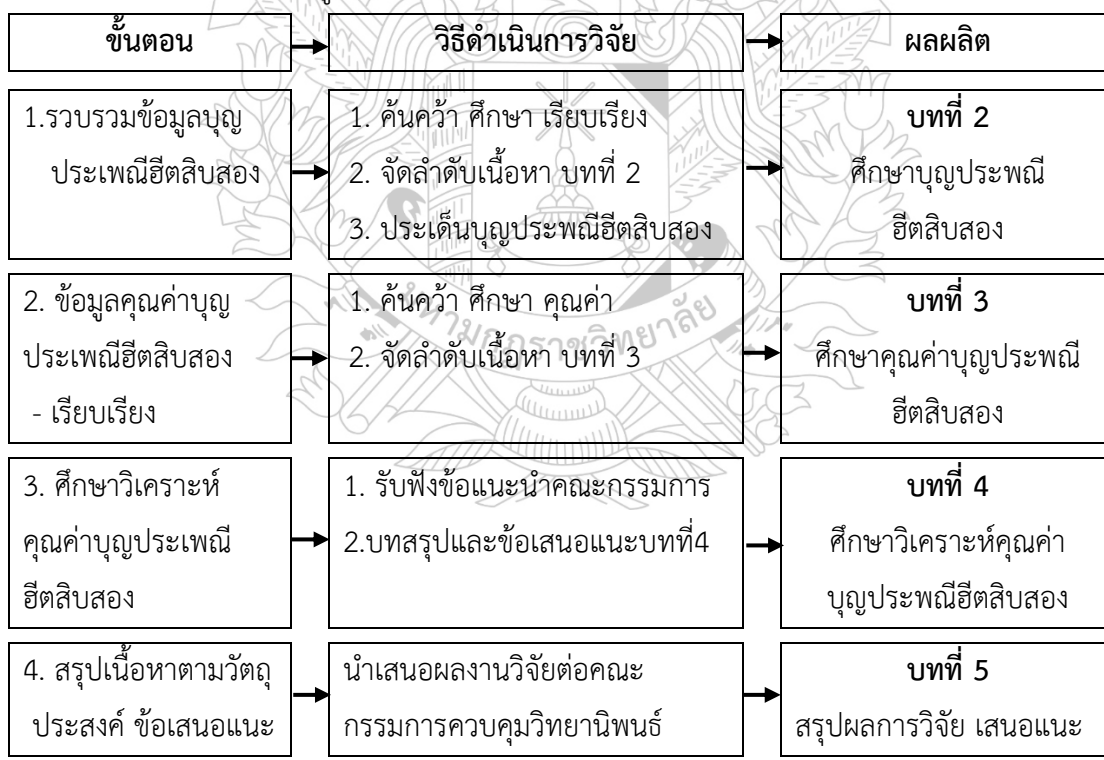
1.5. วิธีดำเนินการวิจัย

1.5.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

1.5.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

- 1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัย
- 2) รวบรวมข้อมูลจากหนังสือและเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เป็นผลงานการค้นคว้าแนวทางบุญประเพณีฮีตสิบสอง อันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการและบุคคลทั่วไป
- 3) รวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ภาพที่ 1.1 แสดงขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัย

1.6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เป็นเวลานานแต่โบราณของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวอีสานในประเทศไทย ประเพณีฮีตสิบสองในฐานะทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

งานวิจัย

บุญทอม บุญรัตน์ และคณะ (2550) ได้ศึกษาวิจัยในโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้ฮีต 12 คอง 14 และประเพณีอันดีงามในชุมชนเพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมนักเรียนโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนบ้านแก่น้อย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าโรงเรียนและชุมชนจะจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยการนำเอาฮีต 12 คอง 14 และประเพณีของชุมชนเพื่อช่วยส่งเสริมให้นักเรียนมีคุณธรรม จริยธรรม โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อย่างไร ผลการวิจัยพบว่า ทุกภาคส่วนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญ ของทรัพยากร มีการบำรุงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้อย่างมีคุณธรรม จริยธรรม ของนักเรียนและเยาวชนทุกภาคส่วนในชุมชนจึงจำเป็นต้องรับรู้ ส่งเสริม และพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของตนเองตามฮีตตามคองที่ดีงามของชุมชน เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีแก่นักเรียนและเยาวชน เพื่อให้สังคมมีความสุข เข้มแข็ง และยั่งยืน ส่วนนักเรียนและเยาวชนจำเป็นต้องมีความตระหนักให้เห็นความสำคัญของคุณธรรม จริยธรรม และประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่พึงพอใจของทุกฝ่าย

ทวิศักดิ์ เยี่ยมเจริญ (2553) ได้ศึกษาวิจัยประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ วัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิถีชีวิตและประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ของชาวนาคูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาคุณค่าความหมายและระบบความสัมพันธ์ของประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่กับวิถีชีวิตของคนาคู 3) เพื่อค้นหาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีเพื่อสร้างความสามัคคีโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า ชาวนาคูมีวิถีชีวิตที่สงบสุข พึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อคุ้มครองป้องกันและการประกอบอาชีพ ฮีตคองเป็นธรรมเนียมของครอบครัวและชุมชนให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาป มีเหตุเปลี่ยนการปกครองเกิดความตึงเครียด ขาดความเชื่อใจกัน การดำรงชีวิตแบบตัวใครตัวมัน การรวมกลุ่มภูมิปัญญาขาดหายไป ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่หายไปด้วย ทรัพยากรธรรมชาติที่ลดน้อยลง การปกครองแบบองค์กรส่วนท้องถิ่นทำให้เกิดการแบ่งแยก ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่มีเพียงรูปแบบแต่ขาดคุณค่าและแก่นสารที่แท้จริง ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่กับวิถีชีวิต พบว่ามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยอิงอาศัยธรรมชาติในทุกด้านทำให้มีความสำนึกรู้คุณของธรรมชาติ เกิดเป็นประเพณีต่าง ๆ การมีความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติเกิดงานบุญเพื่อบูชาผี ความเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้ประเพณี ความสามัคคี และระบบเครือญาติก็ลดคุณค่าลง แนวทางในการฟื้นฟูเพื่อสร้างความสามัคคี ได้แก่ การฟื้นฟูระบบเครือญาติสร้างความสัมพันธ์ ระบบความอาวุโส ระบบสังคมเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ใช้ระบบคำสั่งสอน

ตามฮีตคองสิบสี่สร้างความไว้นื้อเชื่อใจกันในห้องถิ่น และการจัดงานบุญเดือนสี่บุญบวชบุญฮุดเพื่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน

พระสุชี ชาครธมโม (2535) ได้ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีตสิบสองศึกษากรณี ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่นโดยมีวัตถุประสงค์คือ 1) ศึกษาประเพณีฮีตสิบสอง 2) ศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางประเพณีฮีตสิบสอง และ 3) ศึกษาผลการเปลี่ยนแปลงประเพณีฮีตสิบสองในเขตเทศบาลตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า ประเพณีฮีตสิบสอง ยังคงประพฤติปฏิบัติกันครบอยู่ทุกประเพณี แต่มีการปรับเปลี่ยนไปตามเนื้อหาสาระวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นไปตามกาลเวลา มีประเพณีที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ประเพณีที่เกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ ประเพณีที่เกี่ยวกับความกตัญญู ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมด้านระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข ระบบความเชื่อและประเพณี และระบบการนันทนาการบันเทิง ได้แก่ ปัจจัยภายนอกด้านสาธารณูปโภค การแพร่หลายทาง วัฒนธรรมใหม่ การเผยแพร่ข่าวสารอย่างรวดเร็วของสื่อมวลชน และปัจจัยภายในด้านนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ด้านความเชื่อต่อประเพณีด้านบุคลิกภาพทัศนคติส่วนบุคคล

วัชรพร วงศ์กัณหา (2555) ศึกษาเรื่องศาสนาชาวบ้าน ภูมิปัญญาด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีต สิบสองต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของศาสนาชาวบ้าน ภูมิปัญญา 1) ด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีตสิบสอง 2) ด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีตสิบสอง และ 3) ด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีตสิบสองต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรม เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ ผลพบว่า 1) ศาสนาชาวบ้านเกิดจากการผสมผสานความเชื่อผี พราหมณ์และพุทธ จากหลักความเชื่ออันเดียวกันกับความเชื่อผีในห้องถิ่น ประเพณีฮีตสิบสองเกิดจากการดำเนินชีวิตในหนึ่งปี ในแต่ละเดือนต้องทำอะไร การปฏิบัติตอนแรกไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นเพียงกรอบของการดำเนินชีวิตเท่านั้น ภายหลังนำหลักศาสนาเข้าไปผูกโยงเข้า 2) ประเพณีฮีตสิบสองที่เกี่ยวกับความเชื่อผีมี 4 ประเพณี คือ บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสาก ความเชื่อพราหมณ์ในประเพณีฮีตสิบสองมี 1 เดือน คือ บุญเบิกบ้านหรือบุญข้าชะ ความเชื่อพุทธมี 7 ประเพณี คือ บุญเข้ากรรม บุญกุ่มข้าว บุญข้าวจี บุญผะเหวด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และบุญกฐิน พิธีกรรมมีลักษณะการผสมผสานทางความเชื่อผี พราหมณ์ พุทธ ปรากรอยู่เสมอศาสนาพุทธเป็นหลัก มีการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองโดยการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การประยุกต์ และการสร้างใหม่ ยุคสมัยและค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาในการดำเนินงานด้านประเพณีพิธีกรรมของห้องถิ่น และนำไปสู่ปัญหาทางชุมชน ศาสนา และชาวบ้านมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรมทุกระบบ คือ ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการศึกษา ระบบสุขภาพและอนามัย ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง การ

ปกครอง และระบบความเชื่อและศาสนา แนวทางดำเนินงานด้านประเพณีพิธีกรรมเพื่อสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรม ดำเนินการใน 4 ด้าน ได้แก่ การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การประยุกต์และการสร้างใหม่อย่างเหมาะสมกับบริบทสังคมวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ใน 7 องค์ประกอบของประเพณีพิธีกรรม คือ ด้านเวลา ด้านสถานที่ ด้านบุคคล ด้านวัสดุอุปกรณ์ ด้านขั้นตอนวิธีการ ด้านอารมณ์ สังคมความบันเทิงและด้านความมุ่งหมาย

สุจิตราลักษณ์ สุดา (2556) ได้ศึกษาเรื่อง ความเชื่อพิธีกรรมในประเพณีฮีตสิบสองของ ภาคอีสาน กรณีศึกษาหมู่บ้านกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร วัดอุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประเพณีฮีตสิบสองในแง่ความเชื่อ พิธีกรรม และการปรับเปลี่ยน 2) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีฮีตสิบสองกับวิถีชีวิตของชาวบ้านกุดชุม จังหวัดยโสธร ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ให้ความสำคัญแก่ประเพณีฮีตสิบสองโดยมีการปฏิบัติกันเป็นประจำทั้งสิบสองเดือน ในแต่ละเดือนจะประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในเรื่องบาปบุญจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ผีสง เทวดา ภูตผีปีศาจ และได้แสดงออกมาในรูปแบบพิธีกรรม ปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้มิได้ปรับเปลี่ยนไป ลักษณะของพิธีกรรมยังคงยึดตามสมัยอดีต แต่เครื่องอุปโภคบริโภคที่ใช้ประกอบ ในแต่ละฮีตได้ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ได้แก่ เครื่องสังฆทาน รูป เทียน เครื่องอัฐบริขารแปด และ อาหารสำเร็จรูป ระบบความเชื่อและลักษณะพิธีกรรมไม่มีการปรับเปลี่ยน ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมของประเพณีฮีตสิบสองที่ทำให้ประเพณีมีการปรับเปลี่ยนไป ได้แก่ ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข ระบบสังคมและวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวกุดชุมมีความสัมพันธ์กับประเพณีด้านสังคม การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจ การศึกษา วัฒนธรรม ประเพณีฮีตสิบสองจึงเปรียบเสมือนสายใยชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีความรักใคร่ปรองดองกัน และร่วมกันรักษาประเพณีอันดีงาม

พระมหาสมพงษ์ อานนโท(สุทธีวรรณา) (2557) ศึกษาเรื่องประเพณีฮีต 12 ในฐานะเป็นปัจจัยส่งเสริมหลักสาราณียธรรม วัดอุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสาราณียธรรมในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาความเชื่อและความสำคัญของประเพณีฮีต 12 ในชุมชน ตำบลโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย 3) เพื่อวิเคราะห์ประเพณีฮีต 12 ในฐานะเป็น ปัจจัยส่งเสริมหลักสาราณียธรรมในเขตชุมชนตำบลโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่าสาราณียธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ว่าด้วยหลักปฏิบัติ 6 ประการ ที่ได้สอดแทรกแนวคิดที่สำคัญภายในอยู่ 3 อย่าง คือ 1) การเป็นผู้มีเมตตาที่เน้นในการแสดงความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุข โดยการแผ่เมตตาจิต คิดและทำประโยชน์แก่ผู้ที่อยู่ร่วมกันในสังคม 2) การเป็นผู้มีศีลรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ตั้งอยู่ในความดีมีระเบียบวินัยไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ และ 3) ความเข้าใจที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฐิ อันเกิดได้จากการมีกัลยาณมิตรที่ดีและการพิจารณาอย่างถูกวิธีจาก โยนิโส

มนสิการ จนก่อให้เกิดเป็นความสามัคคีกันของหมู่คณะ ความเชื่อและความสำคัญของประเพณีฮีต 12 ต่อชาวพุทธในชุมชนตำบลโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย พบว่า ในเขตตำบลเองได้มีการปฏิบัติบุญประเพณีฮีต 12 สืบทอดมาช้านาน จะถูกขับเคลื่อนด้วยพระสงฆ์ ตลอดทั้งปราชญ์ชาวบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากงานบุญในประเพณีฮีต 12 ที่ชาวบ้านได้ร่วมกันปฏิบัติจะคอย เป็นปัจจัยส่งเสริมหลักสาราณียธรรมให้เกิดขึ้นได้โดยงานบุญที่ต้องอาศัยการเตรียมการจะ ส่งเสริม เมตตากายกรรม เมตตาวจีกายกรรม และเมตตามโนกายกรรม

กาญจนา คำผา (2559) ศึกษาเรื่อง แนวทางการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและคุณค่าของประเพณีฮีตสิบสอง ต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนาเวียง และศึกษาแนวทางการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองของบ้านนาเวียง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและ การสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 44 คน วิเคราะห์ข้อมูลการตรวจสอบแบบสามเส้า นำเสนอโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ พบว่า ประเพณีฮีตสิบสองมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน 3 ด้าน คือ ด้านการสืบทอดพระพุทธศาสนา ด้านการสร้างความมั่นคงแก่ระบบครอบครัวและเครือญาติ และด้านการพัฒนาระบบความสัมพันธ์ในชุมชนและต่างชุมชน มีคุณค่าต่อการพัฒนาในระดับบุคคล 3 ด้าน คือ ด้านจิตใจ ด้านสติปัญญาและความฉลาดทางอารมณ์ และด้านความรู้ความสามารถของตนเอง การพัฒนาในระดับสังคม 3 ด้าน คือ การสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น การสร้างความเข้มแข็งในการบริหารจัดการด้านงบประมาณ และประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ช่วยสร้างความภาคภูมิใจแก่ชุมชน คุณค่าการพัฒนาชุมชน 6 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการศึกษา ด้านการปกครอง ด้านการสื่อสารและเทคโนโลยี และด้านสุขภาพและสาธารณสุข แนวทางการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือการกำหนดระยะเวลาประเพณีแต่ละเดือนที่ชัดเจนสอดคล้องกับสภาพสังคม การประชาสัมพันธ์งานประเพณีให้หลากหลายและทันสมัย การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้มีส่วนร่วมในการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสอง

พระครูโสมมนัสบัณฑิต (ปณฺฑิโต/ศรีหาบง) (2566) ศึกษาเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในประเพณีบุญผะเหวดของชาวพุทธอำเภอเฝ้าไร่ จังหวัดหนองคาย มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติการเทศผะเหวดของภาคอีสาน เพื่อศึกษาประเพณีบุญผะเหวดและศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในประเพณีบุญผะเหวดของชาวพุทธอำเภอเฝ้าไร่ จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า ประวัติการเทศผะเหวดของภาคอีสาน เป็นประเพณีฮีต 12 บุญประเพณีในภาคอีสานทุก ๆ จังหวัด ส่วนมากจะจัดขึ้นในเดือน 2 ถึงเดือน 4 คนอีสานเรียกว่าบุญผะเหวด ซึ่งเป็นการการอนุรักษ์ประเพณีของชุมชน สร้างพลังความรัก ความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนที่มีการปฏิบัติมาจากบรรพบุรุษ เป็นกิจกรรมของชุมชนที่มีความร่วมมือระหว่าง วัด ผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการและโรงเรียน เพื่อสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นภายในชุมชน สาระเทศกาลผะเหวดแบ่งออกดังนี้ ก่อนวันงานร่วมตัวกันภายในวัดเพื่อเตรียมความ

พร้อมของงาน วันแห่งจะร่วมตัวกันที่ข้างสระน้ำของชุมชนร่วมอัญเชิญขบวนบุญผะเหวดนั้น เข้ามาในเมืองตามคติความเชื่อของชุมชนและวันงานที่มีการเทศน์ตามคัมภีร์ไบเบิลตามสมัยเก่าและการเทศน์แบบนอกคัมภีร์มีการแต่งเรื่องเพื่อให้เกิดคติเตือนใจให้เข้ากับยุคสมัย ทางด้านจริยธรรมประชาชนประพฤติตนดีงาม ด้านพฤติกรรม มีการแสดงออกทางกาย วาจา ใจดีขึ้น ด้านการศึกษา ประชาชนมีความรู้ดีขึ้น ด้านคุณภาพชีวิต อยู่ดีขึ้นอันเป็นผลมาจากความสามัคคี สิ่งสำคัญคือ การสร้างงานศิลปะของชุมชนอันสื่อให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางจิตใจที่มีศิลปะเปรียบดั่งภาษาที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ที่เป็นบ่อเกิดของอารยธรรมแหล่งต่าง ๆ มีแนวโน้มที่ให้อิทธิพลสืบต่อกันมาอย่างไม่จบสิ้นตามคติความเชื่อแล้วกลายเป็นจริยธรรมทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมที่แสดงออกผ่านทางประเพณีบุญผะเหวดของชาวพุทธอำเภอเฝ้าไร่ หนองคาย

พระสุพล สุพล(ต้องโพหนอง) (2564) ศึกษาเรื่อง หลักพุทธจริยศาสตร์ บุญผะเหวด ชาวจังหวัดร้อยเอ็ด มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประเพณีบุญผะเหวดในบริบทของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการทำบุญในพระพุทธศาสนาและวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์ในงานบุญผะเหวดของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่าประเพณีบุญผะเหวดในบริบทของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นประเพณีที่จัดขึ้นในเดือนสี่และจัดอยู่ในฮีตที่สี่ของประเพณีสิบสองเดือนอีสานเป็นประเพณีที่แฝงไปด้วยปรัชญา คติธรรม ความเชื่อและหลักการปฏิบัติของชาวร้อยเอ็ดได้อนุรักษ์สืบสานและได้พัฒนา ประเพณีบุญผะเหวดจนกลายเป็นเอกลักษณ์ ที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรม ประเพณีและการดำเนินชีวิตของชาวร้อยเอ็ดโดยเฉพาะในหมู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ หลักพุทธจริยศาสตร์ในงานบุญผะเหวด ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา หลักปฏิบัติที่เป็นจุดหมายของผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะต้องบำเพ็ญบารมีให้เต็มสำหรับพระเวสสันดรเป็นชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สำหรับชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร เป็นชาติที่ต้องบำเพ็ญทานบารมีให้เต็ม หลักพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในบุญผะเหวด คือ การให้ทาน ส่วนผลการวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์ คือ คุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งประกอบไปด้วยคุณค่าทางด้านพุทธศาสนา คุณค่าทางด้านศีลธรรม คุณค่าทางด้านคุณธรรม คุณค่าทางด้านจริยธรรมที่เป็นหลักพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในทัศนะของพุทธศาสนา

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นนี้ทำให้ได้สาระโดยสรุปว่า สภาพสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนเมืองหนึ่ง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และเมื่อมีการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงที่อยู่เพื่อการดำรงชีพในสังคม ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนมีความกลมกลืนทางวัฒนธรรมของผู้ที่อยู่ก่อนและผู้มาใหม่ เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนหลาย ๆ กลุ่มที่อยู่รวมกันจะเกิดการเปลี่ยนแปลง มีการเสื่อมสลายและการคงอยู่ของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งได้ เอกลักษณ์และวัฒนธรรมที่เข้มแข็งกว่าจะยังดำรงอยู่ได้ ส่วนวัฒนธรรมที่อ่อนแอหรือมีมวลชนน้อยจะถูกคัดลอกจาก

วัฒนธรรมและมวลชนที่มากกว่า ในปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าด้านวัตถุและเทคโนโลยีมากขึ้นตามกาลเวลาด้วยวัฒนธรรมวัตถุนิยม ที่เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ประเทศ งานบุญประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนจะเลือนหายและเปลี่ยนแปลงได้เร็วยิ่งขึ้น จึงต้องมีการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อคงไว้ในสังคมชุมชนต่อไป สิ่งสำคัญในการสืบทอดคือองค์กรและประชาชนในชุมชนจะต้องร่วมมือกันปลูกฝัง อนุรักษ์มีการปลุกกระตุ้นความคิด ตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง ทำการลงมือปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังจะต้องได้รับความร่วมมือจากองค์กรภายนอกและเครือข่ายความร่วมมือของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำไปประกอบในการศึกษาวิจัยและเทียบเคียงกับข้อค้นพบต่อไป

1.7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.7.1 ทำให้ทราบประวัติของบุญประเพณีอีสานฮีตสิบสอง
- 1.7.2 ทำให้ทราบคุณค่าบุญประเพณีอีสานฮีตสิบสอง
- 1.7.3 ทำให้ทราบผลการศึกษาวิเคราะห์บุญประเพณีอีสานฮีตสิบสอง

1.8. คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

บุญประเพณี หมายถึง จารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี แบบแผนตามฮีตที่ถือปฏิบัติกันอยู่ 12 เดือน ภาษาพื้นบ้านเรียกว่า ทำบุญตามฮีต เป็นประเพณีท้องถิ่น ยังยึดถือและปฏิบัติกันอยู่

ฮีตสิบสอง หมายถึง งานบุญประเพณีของชาติพันธุ์อีสาน ที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ทุกเดือนครบรอบปี อันได้แก่ 1) บุญเข้ากรรม 2) บุญคุณลาน 3) บุญข้าวจี 4) บุญผะเหวด 5) บุญสงกรานต์ 6) บุญบั้งไฟ 7) บุญซำฮะ 8) บุญเข้าพรรษา 9) บุญข้าวประดับดิน 10) บุญข้าวสาก 11) บุญออกพรรษา และ 12) บุญกฐิน

ชนชาวอีสาน หมายถึง ชาวอีสาน หรือ ชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ชาวไทยภาคอีสาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภูมิภาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ("อีสาน") กลุ่มชนนี้ได้แก่ ไทยอีสาน, ไทยลาว โดยอยู่ในกลุ่มชนชาวไทยเหมือนกับคนไทยภาคอื่น ๆ

คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง หมายถึง ความดีหรือสิ่งที่มีประโยชน์ที่มีมูลค่าสูงที่ส่งผลดีต่อสังคมจากบุญประเพณีฮีตสิบสอง คือ 1) ด้านจริยศาสตร์ และ 2) ด้านสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ หมายถึง ศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ ความสวยงาม ความประทับใจ ความสมเหตุ สมผล ความเรียบร้อย ความมีระเบียบแบบแผน ที่เห็นภายนอกและการสื่อตรงตามวัตถุประสงค์

คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ หมายถึง คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ที่ผู้ร่วมงานบุญหรือผู้พบเห็นรับรู้ได้ถึงคุณค่าไม่ว่าความงาม ความประทับใจ ความเป็นระเบียบแบบแผน ในพิธีการของ

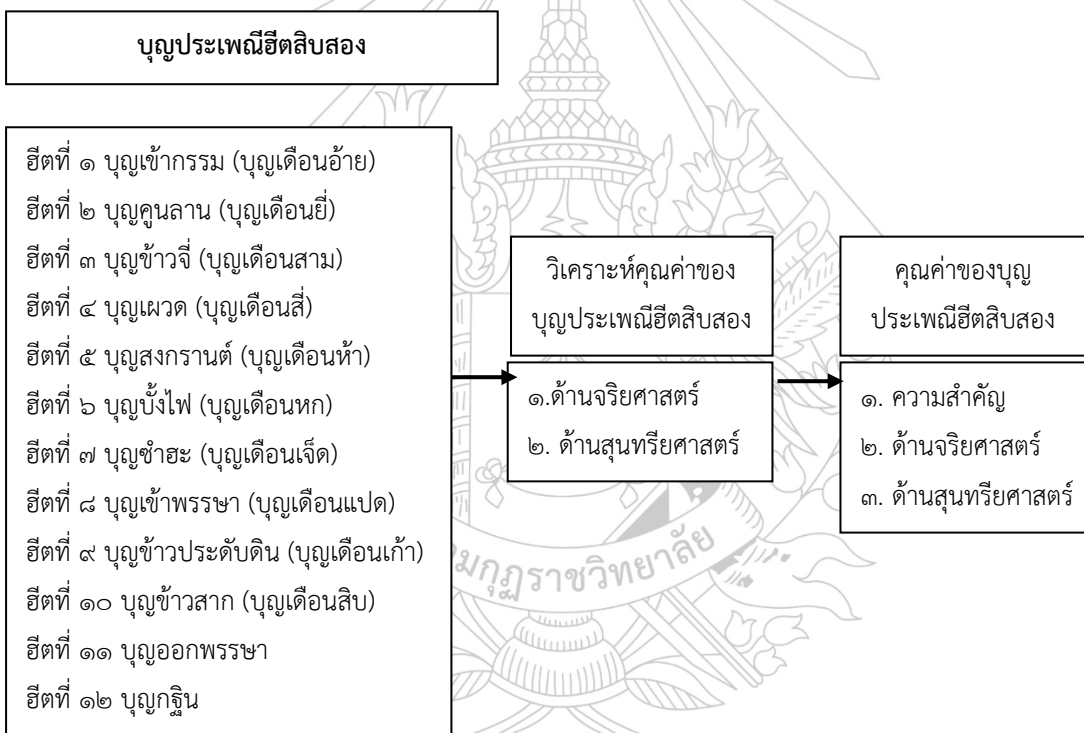
บุญ ประเพณีฮีตสิบสอง คือ 1) ทางเศรษฐกิจ 2) ทางสิ่งแวดล้อม 3) ทางการศึกษา 4) ทางการสื่อสาร 5) การพัฒนา 6) ทางสังคม 7) ทางประเพณี 8) ทางศีลธรรม และ 9) ทางวัฒนธรรม

จริยศาสตร์ หมายถึง ศาสตร์เพื่อประเมินค่าของ อุปนิสัย การแสดงออกหรือพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งในด้านบวกและลบ มีดีหรือสว่าง ดำขาว หรือถูกหรือผิด ที่เกิดจากภายใน

คุณค่าด้านจริยศาสตร์ หมายถึง ความเคารพ ความกตัญญู ความรัก ความดีงาม ความพึงพอใจ ผลประโยชน์ ที่เกิดจากการแสดงออกหรือพฤติกรรมของคนในชุมชนที่ร่วมกิจกรรมบุญ ประเพณีฮีตสิบสอง คือ 1) ทางเศรษฐกิจ 2) ทางสิ่งแวดล้อม 3) ทางการศึกษา 4) ทางการสื่อสาร 5) การพัฒนา 6) ทางสังคม 7) ทางประเพณี 8) ทางศีลธรรม และ 9) ทางวัฒนธรรม

1.9. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 1.2 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

บทที่ 2

บุญประเพณีฮีตสิบสอง

การวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง จากประวัติความเป็นมาของบุญประเพณีฮีตสิบสอง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ดำเนินการนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

บุญประเพณีฮีตสิบสอง

- 2.1 ความหมายของฮีตสิบสอง
- 2.2 ฮีตที่ 1 บุญเข้ากรรม (บุญเดือนอ้าย)
- 2.3 ฮีตที่ 2 บุญคุณลาน (บุญเดือนยี่)
- 2.4 ฮีตที่ 3 บุญข้าวจี่ (บุญเดือนสาม)
- 2.5 ฮีตที่ 4 บุญแหวด (บุญเดือนสี่)
- 2.6 ฮีตที่ 5 บุญสงกรานต์ (บุญเดือนห้า)
- 2.7 ฮีตที่ 6 บุญบั้งไฟ (บุญเดือนหก)
- 2.8 ฮีตที่ 7 บุญซำฮะ (บุญเดือนเจ็ด)
- 2.9 ฮีตที่ 8 บุญเข้าพรรษา
- 2.10 ฮีตที่ 9 บุญข้าวประดับดิน
- 2.11 ฮีตที่ 10 บุญข้าวสาก
- 2.12 ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา
- 2.13 ฮีตที่ 12 บุญกฐิน (ปริชา พิณทอง, 2540)

2.1. ความหมายของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

คำว่า ฮีต เป็นคำภาษาไทยอีสาน หมายถึง จารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ซึ่งฮีตนี้จะต้องปฏิบัติเหมือนกันตั้งแต่ประชาชนธรรมดาจนถึงเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์เมื่อถึงคราววาระ และเดือนที่จะต้องประกอบพิธีกรรมตามฮีตแห่งแต่ละแห่ง แต่ละชุมชนมีการปฏิบัติเหมือนกัน ซึ่งมีทั้งหมด 12 ฮีตด้วยกัน แต่หากใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้นไปไม่กระทำตามที่กำหนดไว้จะถือว่าผิดเป็นชั่ว

ฮีตสิบสองของชาวอีสาน เป็นฮีตที่บริสุทธิ์เป็นเรื่องของความเชื่อในพระพุทธศาสนาและประเพณี นิยมพื้นบ้านเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสร่วมกับชุมชนกันทำบุญประจำทุก ๆ เดือนของรอบปีผลที่ได้รับคือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ได้มีโอกาสพบปะ และรู้จักมักคุ้นกัน รวมทั้งเป็นจารีตบังคับให้ทุก ๆ คน

เสียสละ และมาทำงานร่วมกัน เมื่อว่างจากงานประจำแล้ว ดังนั้นประเพณีฮีตสิบสองก็คือ ประเพณีสิบสองเดือน จึงหมายถึง ประเพณีที่ประชาชนชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในโอกาสต่าง ๆ ทั้งสิบสองเดือนในแต่ละปี ประเพณีทั้งสิบสองเดือนที่ชาวอีสานถือปฏิบัติกันมานั้นล้วนเป็นประเพณีที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ออกมาร่วมกิจกรรมพบปะสังสรรค์กัน เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงและเพื่อความสมานสามัคคีมีความ รักใคร่กันของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่งที่ตั้งงามมาจวบจนปัจจุบัน

ประเพณีอีสานส่วนใหญ่จะมีเอกลักษณ์แตกต่างจากประเพณีภาคอื่น ๆ ประเพณีอีสานได้รับ อิทธิพลมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง (แถบหลวงพระบาง ประเทศลาว) จึงจะเห็นได้ว่าประเพณีของชาว อีสานและชาวลาวมีความคล้ายกันเพราะมีที่มาเดียวกันและชาวอีสานและชาวลาวก็ไปมาหาสู่กันเป็นประจำเหมือนญาติพี่น้องทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างกันด้วย ฮีต คือสิ่งที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน ฮีตมักจะมีการปฏิบัติกันเป็นประจำเดือน ครบสิบสองเดือนหรือหนึ่งปี จึงเรียกว่า “ฮีตสิบสอง” (ประมวล พิมพ์เสน, 2556) อีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่ครั้งโบราณ และเป็นประเพณีของท้องถิ่นสืบทอดมาหลายร้อยปี ฮีตสิบสองเป็นเรื่องทางศาสนา จึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว เรียกกันสั้น ๆ ว่า ฮีต หรือถ้าจะเรียกให้เป็นแบบชาวบ้าน แท้ก็ว่า “เปิงบ้านเปิงเมือง” เรื่องฮีตสิบสองมีผู้สูงอายุหลายท่านกล่าวไว้คล้าย ๆ กันถึงแม้จะต่างบ้างก็ เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะครั้งโบราณด้านหนังสือยังไม่เจริญ อาศัยการบอกเล่าจดจำกันมา

ฮีตสิบสอง สมัยก่อนเป็นธรรมเนียมของคนล้านช้าง ซึ่งก็รวมเอาทั้งลาวและอีสานเข้าด้วยกัน เข้าใจว่าแต่เดิมอาจจะถือว่าเป็นกฎหมายของชุมชนหรือเขาเรียกสมัยนี้ว่า “กฎสังคม” แต่ปัจจุบันไม่ได้พบว่าเป็นกฎหมาย แต่ยังมีการปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในอีสานจึงกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของคนอีสานได้ บันทึกไว้ในฮีตสิบสอง ฮีตสิบสอง หมายถึง การกำหนดของชุมชนให้มีการร่วมกันทำบุญตามความเชื่อพื้นฐานในเรื่องของศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความเชื่อทางด้านสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ภูตผี เทวาอารักษ์ผีบรรพบุรุษ โดยจะนำปัจจัยทางด้านวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมและสภาพอากาศของพื้นที่ ผนวกเข้ากันอย่างกลมกลืนจนเกิดเป็นปัจจัยต่าง ๆ ในการกำหนดกิจกรรมของการทำบุญที่จะมีขึ้นในแต่ละเดือนตลอดทั้งปีและเนื่องจากคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดให้เป็นจารีตหรือสิ่งที่พึงถือปฏิบัติทำให้ประเพณีเหล่านี้ได้รับการประเพณีปฏิบัติสืบทอดทั้งยังได้มีการบอกกล่าวจากรุ่นสู่รุ่นเพื่อเป็นการรักษากฎของชุมชนและเพื่อป้องกันมิได้รับบงกชโทษจากการละเมิดกฎปฏิบัติของคนในชุมชน (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2521) ซึ่งบงกชโทษของผู้ที่กระทำผิดจารีตประเพณีของสังคม อาจจะหมายถึงการได้รับการปฏิเสธในการคบค้าสมาคม การยอมรับ หรือการให้ความช่วยเหลือใดจากคนในชุมชน เพราะการปฏิบัติตามจารีตสิบสอง เดือนของชาวไทยอีสานนั้น ถือเป็นการเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัว ทั้งในด้านแรงงาน หรือด้านทุนทรัพย์เพื่อส่วนรวม อีกทั้งยังเป็นการเสียสละเวลาจากการประกอบอาชีพ มาร่วมสนุกในการทำกิจกรรมต่าง ๆ และประกอบพิธีกรรมของการทำบุญใน

แต่ละเดือนรวมถึงการพบปะสังสรรค์ปรึกษาหารือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน สร้างความสามัคคี ความเข้มแข็งให้กับชุมชน และยังเป็นการปลูกฝังแนวความคิดของคนในชุมชนให้เป็นไปในทางเดียวกัน ดังนั้น การละเมตการปฏิบัติตามจารีตประเพณีดังกล่าวจึงหมายถึงการปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือ การเป็นส่วนหนึ่งของคนในชุมชน การร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และการมีแนวความคิด ความเห็น ความเชื่อ หรือศรัทธาในแนวทางเดียวกับคนในชุมชน ดังนั้น จึงได้มีการกำหนดบทลงโทษจากการละเมตจารีตประเพณีของชุมชน ให้ผู้ที่กระทำความผิดได้รับผล เช่นเดียวกับการกระทำของเขา

2.2. ประเภทของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

ฮีตสิบสอง ก็คือจารีตที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือนตรงกับทางภาคกลางว่าประเพณี 12 เดือนนั่นเอง ในสมัยโบราณเขาถือเอาเดือนอ้ายเป็นการเริ่มต้นปีใหม่ (เดือนเจียงก็เรียก) แล้ววนไปจนถึงเดือน 12 เป็นเดือนสุดท้าย ในแต่ละเดือนมีประเพณีประจำเดือนประเพณีเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องพุทธศาสนาแต่ถ้าเป็นเรื่องอื่นก็พยายามดึงเข้าพุทธเพื่อให้ได้โอกาสทำบุญด้วย

ฮีตที่ 1 บุญเข้ากรรม หรือ บุญเดือนอ้าย

1.1 ความสำคัญและความหมาย

บุญเข้ากรรม คือบุญที่สร้างขึ้นในเดือนอ้าย (เดือนเจียง) ซึ่งเป็นเดือนแรกของปีที่ชาวอีสานจะต้องประกอบพิธีบุญกันจนเป็นประเพณีซึ่งอาจจะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ พิธีบุญนี้จะเกี่ยวกับพระโดยตรง ซึ่งความจริงน่าจะเป็นเรื่องของพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่มีความเชื่อกันว่าเมื่อทำบุญกับพระที่ทำพิธีนี้จะทำให้ได้อานิสงส์มาก ญาติโยมจึงคิดวันทำบุญเข้ากรรมขึ้น (ปรีชา พิณทอง, 2540)

บุญเข้ากรรมที่บอกว่าเป็นบุญสำหรับพระโดยตรงนั้น เพราะเป็นกิจกรรมที่ต้องทำเพื่อให้พระที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส (วิ.จุล. 6 / 320-333 / 155-163.) “อาบัติหนักรองจากปาราชิก” ซึ่งถือว่าเป็นครุกาบัติประเภทหนึ่ง ภิกษุเมื่อต้องอาบัตินี้แล้วจะต้องทำพิธีที่เรียกว่า ฎฎฐานวิธิ (พระมหา วิจิตร อธิญาณ, 2556) หรือพิธีเข้ากรรมตามที่ชาวพุทธทั่วไปรู้จักกัน ฎฎฐานวิธิแปลว่าระเบียบอันเป็นเครื่องออกจากอาบัติซึ่งมีพิธีปริวาสมนต์ปฏิบัติสวดและอัชฌาณ อันเป็นขั้นตอนและพิธีกรรมเกี่ยวกับการอยู่กรรมของพระ การเข้ากรรมจัดโดยพระสงฆ์เข้าไปอยู่ในเขตหรือที่จำกัดเพื่อทรมานร่างกายให้หายจากกรรมหรือพ้นจากอาบัติที่ได้กระทำ และเป็นการชำระจิตใจให้หายจากมัวหมองด้วย บางแห่งถือกันว่าเมื่อบวชแล้วจะแทนคุณมารดาได้ก็จะต้องอยู่กรรม เพราะมารดาท่านเคยอยู่กรรมมาแล้วซึ่งชาวอีสานเวลาคลอดลูกใหม่จะต้องนอนผิงไฟ อาบ และต้มน้ำร้อนอยู่กินอย่างคະลำ (ห้ามกินของแสดง) เป็นการทรมานร่างกายอย่างหนึ่งเรียกว่าการอยู่กรรม

ภาพที่ 2.1 แสดงบุญเข้ากรรม (เดือนอ้าย)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

1.2 มูลเหตุและความเป็นมา

ที่พระภิกษุจะมีการเข้ากรรม มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งมีพระภิกษุรูปหนึ่ง ล่องเรือไปตามแม่น้ำคงคาได้เอามือไปจับใบตะไคร่น้ำขาดเข้าใจว่าเป็นอาบัติเพียงเล็กน้อยจึงมิได้แสดงอาบัติ ต่อมาแม้ว่าพระภิกษุรูปนั้นจะปฏิบัติธรรมอยู่ในป่าเป็นเวลานานก็ยังคงนึกอยู่เสมอว่า ตนต้องอาบตียากจะใคร่แสดงอาบัติแต่ไม่มีพระภิกษุรับแสดง ครั้นเมื่อพระภิกษุรูปที่กล่าวมรณะแล้วจึงไปเกิดเป็นนาคชื่อเอรตปัต จากเหตุเพียงอาบัติเล็กน้อยเพียงเป็นอาบัติเบายังกรรมติดตัวขนาดนี้ ถ้าเป็นอาบัติหนักก็คงจะบาปมากกว่านี้ ดังนั้นจึงจัดให้มีการอยู่ปริวาสกรรมเพื่อให้พ้นจากอาบัติ

ชาวอีสานโบราณเชื่อกันว่าพระภิกษุหากได้อยู่กรรมแล้ว ย่อมจะออกจากอาบัติได้และทำให้บรรลุมรรคผลดังปรารถนาถึงเดือนอ้ายจึงกำหนดให้เป็นเดือนเข้ากรรม เพื่อให้พระสงฆ์ออกจากอาบัติดังกล่าว

สังฆาทิเสสมี 13 ข้อ ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสจะต้องเข้าปริวาสกรรม 1) ปล่อยน้ำอสุจิด้วยความจงใจ เว้นไว้แต่ฝัน 2) เคล้าคลึง จับมือ จับช่องผม ลูบคลำ จับต้องอวัยวะอันใดก็ตาม ของสตรีเพศ 3) พุดจาหยาบคาย เกาะแคะสตรีเพศ เกี้ยวพาราสี 4) การกล่าวถึงคุณในการบำเรอตนด้วยกาม หรือถ้อยคำพาดพิงเมถุน 5) ทำตัวเป็นสื่อรัก บอกความต้องการของอีกฝ่ายให้กับหญิงหรือชาย แม้สามีกับภรรยา หรือ แม่แต่หญิงชายบริการ 6) สร้างกฎด้วยการขอ 7) สร้างวิหารใหญ่ โดยพระสงฆ์มิได้กำหนดที่รุกรานคนอื่น 8) แกล้งใส่ความว่าปาราชิกโดยไม่มีมูล 9) แกล้งสมมุติแล้วใส่ความว่าปาราชิกโดยไม่มีมูล 10) ยุยงสงฆ์ให้แตกกัน 11) เป็นพวกของผู้ที่ทำสงฆ์ให้แตกกัน 12) เป็นผู้ว่ายาก

สอนยาก และต้องโดนเตือนถึง 3 ครั้ง และ 13) ทำตัวเป็นเหมือนคนรับใช้ ประจบคฤหัสถ์ (วิ.มหา. 1/301-303/ 438-441.)

1.3 ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ สถานที่สำหรับเข้ากรรมนั้นจะต้องเป็นสถานที่เงียบไม่พลุกพล่านอาจเป็นบริเวณวัด ตอนใดตอนหนึ่งก็ได้ มีกุฏิหรือกระท่อมชั่วคราวเป็นหลัก ๆ สำหรับพระภิกษุอยู่อาศัยระหว่างเข้ากรรม ตามลำพังเพียงผู้เดียว

จำนวนพระ พระสงฆ์เข้ากรรมคราวหนึ่ง ๆ มีจำนวนเท่าใดก็ได้ก่อนจะเข้ากรรมพระภิกษุรูปใดต้องอาบัติแล้ว ต้องบอกพระภิกษุสงฆ์ 4 รูปให้รับทราบไว้ได้เวลาแล้วจึงเข้ากรรม

พิธีกรรม ในหนังสือวินัยมุขกล่าวว่า พระสงฆ์ผู้เข้ากรรมต้องประพติมานัตต์ แปลว่า “นับราตรี” ครบหกราตรี แล้วจึงจะสวดระงับอาบัติเรียกว่า “อัพภาน” แปลว่า “เรียกเข้าหมู่” แต่พระต้องอาบัติแล้วปกปิดไว้ล่วงเลยนานวันเท่าไรต้องอยู่ปริวาส ซึ่งแปลว่า “อยู่ใช้ให้ครบวันเท่านั้น” ก่อนจึงควรประพติมานัตต์ได้ต่อไป ถ้าในระหว่างอยู่ปริวาสต้องอาบัติอีกจะต้องกลับอยู่ปริวาสหรือประพติมานัตต์ใหม่ เรียกว่า “ปฏิกัสนา” แปลว่า กิริยาชักเข้าหาอาบัติเดิมสำหรับประเพณีนิยมกันในภาคอีสานเกี่ยวกับการเข้ากรรมนี้ปกติดูอยู่เก้าราตรี คือ ตอนสามราตรีแรกเรียกว่า “อยู่ปริวาส” เมื่อเข้ากรรมครบกำหนดคืออยู่ มานัตต์ครบหกราตรีแล้ว จึงอัพภาน คือออกจากกรรม ได้แก่การออกจากอาบัติสังฆาติเสสหรืออาบัติ หนักขนาดกลาง (ครุกาบัติ)

สำหรับมูลเหตุแห่งชำระศีลให้บริสุทธิ์นี้มีเรื่องกล่าวไว้ในธรรมบท (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534) ว่าในสมัย พระกัสสปะสัมมาสัมพระพุทธเจ้า ได้มีภิกษุรูปหนึ่งพายเรือข้ามแม่น้ำแห่งหนึ่งในระหว่างนั้น แม่น้ำมีกระแสที่ไหลเชี่ยว ท่านได้เอามือจับใบตะไคร่น้ำ เมื่อเรือถูกน้ำพัดไปทำให้ใบตะไคร่น้ำขาด ท่านคิดว่าเป็นเรื่องที่มีโทษเล็กน้อย เวลาใกล้ตายคิดอยากแสดงอาบัติแต่หากภิกษุที่จะรับไม่มีแม้ว่าท่านจะบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในปานานถึง 20,000 ปีก็ตาม ก็ไม่อาจที่จะบรรลุธรรมชั้นสูงได้ เวลาตายไปแล้วได้ไปเกิดเป็นพญานาค ชื่อเอรภต หรือแปลว่า นาคใบตะไคร่น้ำคงจะเป็นเพราะเหตุนี้ นักปราชญ์โบราณอีสานจึงได้จัดการเข้ากรรมไว้ให้เป็นประเพณีสืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ (ปรีชา พิณทอง, 2540)

สำหรับชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีบุญเข้ากรรม จะต้องเป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์ด้วยจตุปัจจัย แต่พระภิกษุสงฆ์ตลอดเวลาที่เข้ากรรม และในวันที่พระภิกษุต้องออกจากกรรมจะต้องมีการทำบุญให้ทาน เช่น มีการตักบาตรถวายภัตตาหาร และฟังเทศน์ เป็นต้น คฤหัสถ์ผู้ใดได้ทำบุญแต่พระภิกษุสงฆ์ในบุญเข้ากรรมถือว่าได้กุศลหรืออานิสงส์แรงมาก บุญเข้ากรรมในปัจจุบันมักจะมีจัดทำเฉพาะบางตำบล หมู่บ้านที่ชาวบ้านยึดมั่นในประเพณีดั้งเดิมจริง ๆ เท่านั้น

ประเพณีบุญเข้ากรรมนั้นยังมีข้อที่น่าสังเกตอยู่มาก เพราะปัจจุบันนี้พิธีกรรมนี้ได้กลายเป็นการจัดงานเพื่อวัตถุประสงค์อื่นมากกว่า คือแทนที่จะเป็นพิธีชำระพระผู้ต้องอาบัติให้เป็นผู้บริสุทธิ์ตามพระธรรมวินัย เรื่องก่อนที่จะให้มีงานบุญนี้จะมีพระที่ทำความผิดเกิดขึ้นเป็นมูลเหตุถือว่าเป็นพระที่บกพร่องทางธรรมวินัย แต่ปัจจุบันนี้กับการโฆษณาว่าหากทำบุญกับพระดังกล่าวจะได้ผลานิสงส์มาก ซึ่งเป็น การโฆษณาที่ไม่เป็นไปตามธรรมวินัย เพราะแท้จริงแล้วพระที่เข้ากรรมนั้นเป็นพระทางพุทธศิลป์มาก่อน แม้จะมาปรุหรือล้างอาบัติอย่างดีก็แค่กลับเป็นผู้บริสุทธิ์ดั้งเดิมเท่านั้น มิได้มีเหตุใดที่จะอ้างได้ว่าผู้ทำบุญด้วยจะมีผลานิสงส์มากดังกล่าว เพราะความจริงในหลักศาสนามีว่า มีแต่ทำบุญกับพระสุปฏิปันโน (ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลปฏิบัติปฏิบัติชอบ) เท่านั้นจึงจะมีผลานิสงส์มาก การโฆษณาเพื่อชักชวนให้ญาติโยมไปทำบุญมาก ๆ จึงมักจะมีเหตุผลอื่นมากกว่าหากต้องการให้ญาติโยมได้บุญจริง ๆ และต้องการบอกความจริงในทางศาสนาให้ผู้คนทราบ ก็น่าจะบอกความจริงว่าทำบุญกับใครอย่างไร จะได้บุญมากน้อยแค่ไหน ซึ่งในทางพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องนี้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามก็ตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ก็เน้นย้ำสำคัญให้ลูกหลานได้จดจำ นำไปปฏิบัติมิรู้ลืมน่า

“ฮิตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนเจียงเข้า กลายมาแลมถ่ายฝูงหมู่สังฆเจ้ากะเตรียมเข้าอยู่กรรม มั่นหากกรรมนิยมนี้ถือมาตั้งแต่ก่อน อย่านได้ละห่างวันเข็ญสิข้องแล่นนำ แท้เหลว”

ความหมายคือพอถึงเดือนเจียง (เดือนอ้าย) ภิกษุสงฆ์จะต้องเตรียมพิธีเข้าปริวาสกรรม เพราะถือเป็นธรรมเนียมประเพณีมาแต่โบราณขออย่าได้ละทิ้งประเพณีนี้ หากไม่แล้วจะทำให้เกิดภัยพิบัติได้ ด้วยคำสอนนี้ชาวอีสานจึงนำมาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจนปัจจุบัน

ฮิตที่ 2 บุญคุณลาน หรือ บุญเดือนยี่

2.1 ความสำคัญและความหมาย

บุญคุณลาน ถือเป็นประเพณีที่มีความสำคัญมากประเพณีหนึ่ง ของชาวอีสานเพราะเป็นบุญที่สร้างขึ้นเกี่ยวกับการแสดงออกถึงความเคารพบูชา ในสิ่งที่ปัจจุบันยังชีพอันสำคัญของผู้คนคือข้าว เพราะความจริงของพิธีนี้ต้องการจะเน้นให้ผู้คนลูกหลานได้ทราบว่ากว่าข้าวแต่ละเม็ดจะมากองอยู่บนลานนั้น มีความเป็นมายุ่งยากลำบากเพียงใด และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความปลื้มปิติยินดีที่แต่ละปีข้าวปลาอาหารมีความอุดมสมบูรณ์เพียงใด เพราะหากองข้าวอยู่บนลานบุญมีมากนั้นแสดงว่าปีนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านได้ข้าวมากมางานบุญในปีนั้นย่อมมีแต่ความสดชื่น เบิกบานตามมา

ตามธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานหรือ “ฮีตสิบสอง” เมื่อถึงเดือนยี่ หรือเดือนสอง จะมีพิธีหรือมีบุญประเพณีเพื่อเป็นสิริมงคลคือ “บุญคุณลาน” ความหมายของคำว่า “คุณลาน” หมายความว่าเพิ่มเข้าให้เป็นทวีคูณ หรือทำให้มากขึ้น ส่วนคำว่า “ลาน” คือสถานที่สำหรับนวดข้าว การนำข้าวที่นวดแล้วกองขึ้นให้สูง เรียกว่า “คุณลาน” การทำประเพณีบุญคุณลานกำหนดเอาเดือนยี่ เป็นเวลาทำ เพราะกำหนดเอาเดือนยี่นี้เองจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเดือนยี่ ดังบรรพบุรุษได้ผูก กลอนผญาอีสานสอนให้ชาวบ้านเตรียมการก่อนทำบุญไว้ว่า

“ถึงฤดูเดือนยี่มาฮอดแล้ว ให้นิมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาตั้งสวดมงคล
เอาบุญคุณข้าวเข้าป่าหาไม้เห็ดหลัว อย่าได้หลงลืมที่ฮีตเก่าคงเดิมเฮาเด้อ”

หมายความว่า เมื่อถึงฤดูเดือนยี่มาถึงให้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมงคลทำบุญคุณข้าว ให้จัดหาไม้มาไว้ทำฟืนสำหรับใช้ในการหุงต้มประกอบอาหาร อย่าได้หลงลืมประเพณีเก่าแก่แต่เดิมมาของเรา บุญคุณลานหากจะให้ความหมายตามสาระพิธีแล้วก็คือ บุญที่สร้างขึ้นเพื่อทำขวัญข้าวเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ชาวบ้านและเป็นการบูชาขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับข้าว ไม่ว่าจะเป็นผีปู่ตา ผีตาแฮก หรือเจ้าแม่โพสพเป็นต้น ที่ประทานข้าวมาอย่างอุดมสมบูรณ์

ภาพที่ 2.2 แสดงบุญคุณลาน (เดือนยี่)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

2.2 มูลเหตุและความเป็นมา

ประเพณีทุกประเพณีที่ชาวอีสานปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ครั้งพระพุทธศาสนาของพระกัสสป มี (ขุ.เถร. 26/303/318.) ชายสองคนพี่น้องทำนาในที่เดียวกัน ข้าวออกรวงเป็นน้านมน้องชายได้ชวนพี่ชายทำข้าวมธุปายาสถวายพระสงฆ์ แต่พี่ชายไม่เห็นชอบด้วยทั้งสองพี่น้องจึงแบ่งนากันคนละส่วน เมื่อน้องชายได้เป็นเจ้าของพื้นที่แบ่งกันแล้ว จึงได้ถวายทานแด่พระสงฆ์ตามความพอใจ โดยทำบุญเป็นระยะถึงเก้าครั้ง นับแต่ข้าวเป็นน้านมก็ทำข้าวมธุปายาสถวายหนึ่งครั้ง เวลาข้าวพอกเม่าก็ทำข้าวเม่าถวายครั้งหนึ่ง เวลาจะลงเก็บเกี่ยวข้าวก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลามัดข้าวทำเป็นพ่อนก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลาขนข้าวเข้าลานก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลาทำรอม (กองข้าว) เสร็จก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลานวดข้าวก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลาตวงข้าวก็ถวายทานครั้งหนึ่ง และเวลาเก็บข้าวใส่ยุ้งฉางเสร็จก็ทำบุญอีกครั้งหนึ่ง และตั้งปณิธานปรารถนาให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอนาคต พอพุทธศาสนาสมณโคตมจึงได้เกิด เป็นโกณฑัญญะได้ออกบวชและสำเร็จเป็นพระอรหันต์เป็นปฐมสาวกได้ชื่อว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” ส่วนพี่ชายได้ทำบุญเพียงครั้งเดียวเฉพาะตอนทำนาเสร็จแล้ว เมื่อถึงศาสนาสมณโคตมได้เกิดเป็นสุภททปริพาชก ได้สำเร็จอนาคามีผลเป็นพระอริยบุคคลองค์สุดท้ายในพุทธศาสนา (ขุ.ธ.อ. 1 / /87-90.) เนื่องจากอานิสงส์ จากให้ข้าวเป็นทานน้อยกว่าน้องชายชาวอีสานเมื่อทราบอานิสงส์จากการทำบุญดังกล่าวจึงได้นิยม ทำบุญคุณลานต่อ ๆ กันมาจนปัจจุบัน

2.3 ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ สำหรับสถานที่นั้นส่วนใหญ่จะใช้ที่บริเวณวัดซึ่งสมัยก่อนจะทำเป็นลานข้าวจริง ๆ คือ จะตายหญ้าให้โล่งเตียนแล้วนำมูลควายมาผสมน้ำเทราดแล้วอย่าให้เรียบเป็นลานข้าว แต่ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้ามีมากขึ้นจึงนิยมใช้ลานพลาสติกนำไปปูในที่เหมาะสมในวัดก่อนวันบุญชาวบ้าน จะหาบข้าวเปลือกไปรวมกันที่ลานข้าวตามที่กำหนด ใครจะนำไปมากน้อยเพียงใดสุดแล้วแต่ศรัทธาหรือผลผลิตได้มากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ

จำนวนพระ ประเพณีบุญนี้ชาวอีสานมักนิมนต์พระ 9 รูป โดยเชื่อว่าเลข 9 เป็นเลขมงคล เพราะหากเป็นพระ 9 วัด จะดีที่สุดในท้องถื่นที่เคร่งครัดในประเพณีนี้จะทำบุญอย่างเอิกเกริกและนิมนต์พระ 9 วัดจริง ๆ จึงจะประกอบพิธี

พิธีกรรม เมื่อกำหนดวันทำบุญได้แล้วก็บอกญาติพี่น้องให้มาร่วมทำบุญตอนเย็นโดยนิมนต์พระจำนวนดังกล่าวมาเจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าว จัดที่บูชาพระรัตนตรัย เอาด้ายสายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูปและภาชนะใส่น้ำพระพุทธมนต์ ซึงด้ายสายสิญจน์ผ่านพระสงฆ์เพื่อให้ท่านจับขณะสวดพระพุทธมนต์แล้วซึ่งต่อไปรอบ ๆ ลานและกองข้าว

เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จก็มีเทศนาฉลอง 1 กัณฑ์ หรือจะจัดให้มีเทศน์ตอนเช้า ภายหลังถวายภัตตาหารก็ได้ กลางคืนอาจมีมหรสพ เช่น หมอลำกลอน หรืออื่น ๆ แล้วแต่จะจัดหามาได้ ตอนเช้ามีถวายอาหารบิณฑบาต ภายหลังพระฉันภัตตาหารเสร็จหากยังมีได้เทศน์ในตอนกลางคืนก็นิมนต์พระเทศน์ตอนนี่ เสร็จแล้วพระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้มาร่วมงาน ผู้ร่วมพิธีนำน้ำพระพุทธมนต์ไปรดในที่นาของตน เพราะเชื่อว่าปีต่อไปข้าวกล้าในนาจะงอกงามดีปราศจากศัตรูใด ๆ มาทำลาย และจะกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับ ไปตลอดเทพยดาทั้งหลายเมื่อได้ส่วนกุศลแล้วจะได้ช่วยช่วยให้พรให้ฝนตกตามฤดูกาล ข้าวในนาจะได้เจริญงอกงาม นอกจากนี้จะมีพิธีสวดวิญญานและเลี้ยงอาหารกันตามเหมาะสมด้วย เมื่อเสร็จพิธีจึงขนข้าวใส่ยุ้งฉางในวัดหรือนำไปจำหน่ายต่อไป แต่ส่วนใหญ่ผู้มักจะนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ของวัดต่อไป

คำสวดวิญญานข้าว

โองการ พินธุ นาถัง อุปปันนัง พรหมสะหะปะตินามะ อากักัปปะ ปัยจะปะทุมมัง
ทิสสะวา นะโมพุทธายะ วันทะติ สิทฺธิ กัจจิง สิทฺธิการิยะ ตะถาคะโต
สิทฺธิเตโช ชะโย นิจัจัง สัพพักัมมัง ปะสิทฺธิเม

ศรี ศรี ศรี มื้อนี้แม่มีมือสั่นวันดีวันนี้แม่วันโชค ศุภร์เสาร์โยคเดชมงคล อันเป็นผลสมประโยชน์ อุดมโชคกว่ายามดี ผุ่งข้าทั้งหลายจึงพร้อมกันมาทำพิธีสวดวิญญานแลกุมข้าว สวดวิญญานแล้ว ขวัญเยย บิให้เสียประเพณีฮีตเก่า จึงได้นิมนต์พระสงฆ์เจ้ามีศีลธรรม เพื่อกุศลสมการฉลองสมโภชอันจักได้สำเร็จประโยชน์บุญญสมภาร จึงได้สวดวิญญานอันใหญ่กว้าง เทียมตั้งลานพระเกศแก้วจุฬามณี คือตั้งลานพระศรีมหาโพธิ์ อันให้สำเร็จประโยชน์แก่พระโพธิญาณเป็นรมณีสถานอันวิเศษเทียมตั้งลานพระเจ้าตัดเศศแพบฝังอโนมา คือตั้งลานพระองค์ตรัสเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นตั้งลานพระเจ้าประสูติในสวนลุมพินี เป็นตั้งลานพระเจดีย์สิงคุตตราช เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุแห่งพระศาสดา คือลานบ่อนพระสงฆ์ทำสังคายนาธรรมวินัยครั้งก่อน เปรียบตั้งลานบ่อนพระพุทธเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน เป็นที่โมทนาสาธุแห่งเทวาทุกหมู่ ลานนี้เป็นอุ้งข้าวแห่งพระสงฆ์เจ้าแลทวยชนเป็นที่บำเพ็ญผลแก่ทั้งมวลผุ่งข้า จึงได้พร้อมกันจัดเสื่อผ้าแลเครื่องไทยทานทั้งคาวหวานและเมี่ยงหมาก ครบทุกภาคเครื่องบูชา ทั้งเหล้ายาหมูเห็ดเบ็ดไก่อตามแต่จักได้อันเป็นเครื่องเสวย มายอขวัญเอย ขวัญลานแลขวัญข้าวให้พร้อมกันมาเต้าจุ่นพูนเต็มสถาน เพื่อจักได้กินทานทำบุญตักบาตร แล้วซื้ได้ยาดน้ำถึงแม่ธรณีอย่าได้มีคำกินแห่งขมเคียด อย่าอยู่ช้ำวันนี้ให้มาให้เจ้ามาโฮมเข้าในลานเกลี้ยงอ้อยก้อย เขาหากตีต๋อยฟาดหัวเจ้าอย่ากระเทือนอย่าได้เปื้อนขมค้อยในมโนคิดเคียด ว่าเขาบังเบียดเจ้าเอาค้อนฟาดตี อย่าได้ตกใจย้ายทยานหนีลี้ซ่อน ขอให้เหวฮีบฮ้อนคืนถ้อนเทียวพลัน เจริญขวัญเจ้าคืนมาเต้าธัญญาถุ่มใหญ่ของงมาต่อมตุ้มกองข้าวให้ใหญ่สูง แน่นว่าทำปีหน้าสิบสองวาอย่าให้ขาด คันแม่นฟาดปีหน้าพุนชาว

ห้าย่าให้คา ขอให้ธัญญาข้าวไหลมาคือน้ำท่า คือตั้งฝนท่าแก้วรินเรือบ่ขาดสาย นาทามขอให้งาม เหลือล้ำสูงต้นใหญ่ ปลายไผ่ขอให้เอ็นว่าน่อง ฮวงข้าวไขว่ขึ้น โอมธัญญะ อากัจฉันตุ (สาร สาระ ทัศนานันท์, 2530)

ฮิตที่ 3 บุญข้าวจี หรือ บุญเดือนสาม

3.1 ความสำคัญและความหมาย

ข้าวจี คือ ข้าวเหนียวหนึ่งให้สุก แล้วนำมาปั้นเป็นก้อนโตประมาณเท่าไข่เป็ดขนาดใหญ่ หรือ ผลมะตูมขนาดกลาง ปั้นให้แน่นแล้วทาเกลือให้ทั่วเสียบไม้ย่างไฟหรือจะย่างบนตะแกรงเหล็กก็ได้ ด้วยไฟถ่าน พลิกไปมาให้สุกเหลืองพอดีจนทั่วจึงเอาออกมาทานด้วยไข่ ซึ่งไข่นั้นจะต้องตีให้ไข่ขาว และไข่แดงเข้ากันดีแล้วทานทั้งปั้นข้าวเอาไปย่างไฟให้สุกอีกทีหนึ่ง บางแห่งนิยมใส่น้ำอ้อยด้วยอย่าง คำ โบราณที่ว่า “เดือนสามค้อยเจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี ข้าวจีบมีน้ำอ้อยจ้วน้อยเซ็ดน้ำตา”

3.2 มูลเหตุและความเป็นมา

เหตุที่ทำบุญข้าวจีในเดือนสามเนื่องจากเป็นเวลาที่ชาวนาหมดภาระในการทำนาและข้าวขึ้นย้งฉางใหม่ จึงอยากร่วมกันทำบุญข้าวจีถวายพระสงฆ์ มูลเหตุดั้งเดิมที่จะมีการทำบุญข้าวจีมีเรื่องเล่าว่า ในกาลครั้งหนึ่งมีหญิงคนหนึ่งชื่อนางปุลณทาสีเป็นคนยากจนต้องไปเป็นทาสีรับใช้ของเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ วันหนึ่งเศรษฐีให้นางไปซ่อมข้าว นางซ่อมข้าวตลอดวันก็ไม่หมด พอตกตอนเย็นนางก็จุดไฟซ่อมต่อไป ได้รับความเหน็ดเหนื่อยเป็นอันมาก พอถึงตอนเช้านางก็เอารำทำเป็นแบงจี เผาไฟให้สุกแล้วใส่ไว้ในผ้าของตนเดินไปตักน้ำประรดมาจะบริโภคด้วยตนเอง ครั้นถึงกลางทางได้พบพระศาสดาเกิดความเลื่อมใส คิดว่าเราเป็นคนยากจนในชาตินี้ ก็เพราะมิได้ทำบุญไว้แต่ปางก่อนและชาตินี้เราก้ยังไม่เคยทำบุญเลย เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วนางก็น้อมเอาข้าวแบงจีนั้นเข้าไปถวายแด่พระศาสดา พระองค์ทรงรับแล้ว และนางคิดอีกว่าพระศาสดาคงไม่เสวย เพราะอาหารเสร้างหมอง เมื่อพระศาสดาทรงทราบวาระจิตของนางเช่นนั้น พระองค์จึงประทับเสวยต่อหน้าของนาง ครั้นเสวยเสร็จแล้วก็ตรัสอนุโมทนาภาภาโปรดนางจนสำเร็จโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา กาลีกตว่า ครั้นนาง ทำกาลกิริยาแล้วก็ได้ไปเกิดบนดาวดึงส์สวรรค์เสวยทิพย์สมบัติ อยู่ในวิมานทองอันผุดผ่องโสภามีนางฟ้าแวดล้อมเป็นนศบริวาร ดังนั้น ชาวนาเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจึงพากันทำบุญข้าวจี เพราะถือว่าการ ถวายข้าวจีมีอานิสงส์มาก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534)

ภาพที่ 2.3 แสดงบุญข้าวจี (เดือนสาม)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

3.3 ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ สำหรับสถานที่แต่ละแห่งอาจใช้ไม่เหมือนกัน คือบางแห่งใช้ศาลากลางบ้าน บางแห่งใช้วัด พอถึงวันทำบุญชาวบ้านก็จะจัดการข้าวตั้งแต่เช้ามืดให้เสร็จจากบ้านของตนแล้วจึงนำข้าวจ้อออกไปรวมกันที่วัดหรือศาลากลางบ้านเพื่อถวายแด่พระสงฆ์ แต่บางแห่งจะนำเอาข้าวและฝืนไปรวมกัน ทำการจ้อข้าวอยู่ที่วัดเพราะถือว่าจะได้ร่วมกันทำบุญและมีความสามัคคีกันมากขึ้น

จำนวนพระ ส่วนใหญ่ชาวอีสานจะนิยมนิมนต์พระ 7 รูปหรือ 9 รูปจะถือเอาเลขที่จึงจะเป็นมงคลและจะเน้นจำนวน 7 หรือ 9 แต่ถ้าหาไม่ได้จริง ๆ ก็อนุโลมให้เท่าไรก็ได้ตามความเหมาะสม

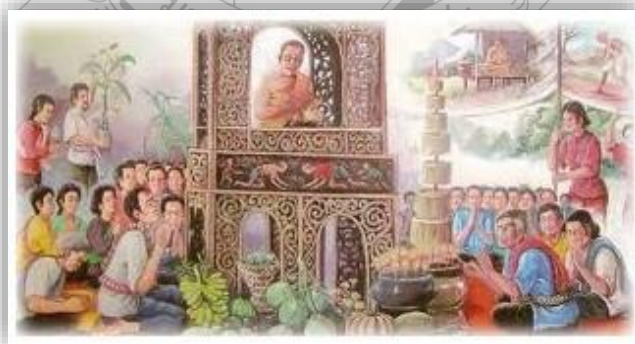
พิธีกรรม พอถึงวันนัดหมายทำบุญข้าวจีซึ่งจะเป็นวันใดวันหนึ่งของเดือนสามทุกครัวเรือน ในหมู่บ้านจัดเตรียมข้าวจีตั้งแต่ตอนย่ำรุ่งของวันนั้นเพื่อให้เข้าจีสุกทันใส่บาตรในตอนเช้า ซึ่งตามปกติ แต่ละครัวเรือนจะนำข้าวจีใส่ถาดประมาณ 7-9 ถาดและนอกจากข้าวจีก็จะนำ “ข้าวเขียบ” (ข้าวเกรียบ) ย่างไฟให้โปร่งพอใส่ถาดไปด้วยพร้อมกับอาหารคาวหวานไปถวายพระที่วัด ข้าวจีบางก้อนผู้เป็นเจ้าของได้ยัดไส้ด้วยน้ำอ้อยเพื่อให้เกิดรสหวานชวนรับประทาน ครั้นถึงศาลาโรงธรรม พระภิกษุสามเณรทั้งหมดที่นิมนต์มาจะลงมานั่งที่อาสนะ ผู้เป็น ประธานในพิธีพาญาติโยมที่มารวมกันอยู่บนศาลาอาราธนาศีลพระภิกษุให้ศีลญาติโยมรับศีลแล้วกล่าว คำถวายข้าวจีจากนั้นก็ให้นำข้าวจีไปใส่บาตรพระ ซึ่งตั้งบาตรเรียงแถวไว้ตามจำนวนพระและถวาย ภัตตาหารพระ พอพระฉันเสร็จก็ให้พรญาติโยมรับพรเป็นอันเสร็จพิธี

ฮีตที่ 4 บุญผะเหวดหรือบุญมหาชาติ (บุญเดือนสี่)

4.1 ความสำคัญและความหมาย

บุญผะเหวดหรือพระเวส คือคนที่ 3 ทำเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดรนิมิตทำกันในวันใดวันหนึ่งของเดือนสี่ (ปรีชา พิณทอง, 2540) จึงเรียกบุญผะสหรือบุญเดือนสี่ เป็นบุญที่มีการเทศมหาชาติ หรือ พระเวสสันดรชาดก ซึ่งแสดงถึงจริยวัตรของพระพุทธเจ้าคราวพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เป็นหนังสือ เรื่องยาว 13 ผูก (13 กัณฑ์) ภาคอีสานนั้นยึดถือเป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณ ถือได้ว่า เป็นบุญใหญ่ผู้ใดที่ได้ฟังธรรม 13 กัณฑ์ ได้วันเดียวให้หมดผูก จะได้ไปพบองค์เอกเจ้าศรีอาริยะทวยเทพ หรือ พระศรีอาริยะเมตไตรยทั้งเมื่อได้ฟังแล้วจำถือปฏิบัติศีลทานธรรมตั้งพระองค์มีไว้ ก็สามารถที่จะไปสู่นิพพาน ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดว่าอย่างงั้น เลยเป็นสาเหตุที่มีบุญเดือนสี่ หรือบุญผะเหวดสืบทอดกันเรื่อยมา แต่ถ้าถือเป็นเรื่องทาน บุญผะสถือเป็นประเพณีการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ ก็พอจะอนุมานได้ถึงสภาพทั่วไปของชาวอีสานว่า ดอกจิก ดอกจาน บานรลาว ต้นเดือน 3 พุทธศาสนิกชนจะเก็บดอกไม้เหล่านี้ มาร้อยเป็นมาลัยเพื่อตกแต่งศาลาการเปรียญสำหรับบุญมหาชาติ และในงานนี้ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือว่าเป็นงานอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว และบำเพ็ญคุณงามความดี จะได้อานิสงส์ไปเกิดในภพหน้า

ก่อนจัดงานชาวบ้านและวัดจะมีการปรึกษาหารือกันตกลงให้เรียบร้อยก่อน ทางชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารการกินเช่น ขนม ข้าวต้ม และอาหารคาวหวานต่าง ๆ สำหรับถวายพระภิกษุ สามเณร และเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน เตรียมจัดหาปัจจัยไทยทานสำหรับใส่กัณฑ์เทศน์ ส่วนทางวัดก็แบ่งหนังสือออกเป็นกัณฑ์ ๆ หนังสือผูกหนึ่งอาจแบ่งเป็นหลายกัณฑ์ก็ได้เพื่อให้ชาวบ้านได้รับกัณฑ์โดยทั่วถึงกัน มอบหนังสือให้พระภิกษุสามเณรวัดนั้นเตรียมไว้เทศน์ นอกจากนี้ ยังมีการนิมนต์พระวัดอื่นมาเทศน์ด้วยโดยมีสีกาไปนิมนต์ พร้อมบอกชื่อกัณฑ์และบอกเชิญชวนชาวบ้านมาร่วมทำบุญด้วย

ภาพที่ 2.4 แสดงบุญพระเวส (เดือนสี่)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

4.2 มูลเหตุความเป็นมา

มีเล่าไว้ในเรื่องมาลัยหมิ่นมาลัยแสนว่าพระมาลัยได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พบพระศรีอริยมุตไตรย พระองค์ได้ตรัสสั่งกับพระมาลัยว่า ถ้ามนุษย์อยากคบพระองค์จงอย่าได้ทำบาป เช่น การฆ่าหรือข่มเหงบิดามารดา สมณะพราหมณาจารย์ ทำร้ายพระพุทเจ้าและยุยงพระสงฆ์ให้แตกกัน ให้อุตสาห์ฟังเรื่องราวมหาเวสสันดรชาดกให้จบในวันเดียว ฟังแล้วให้นำไปปฏิบัติ จะได้พบกับพระศาสดาของพระองค์ เมื่อพระมาลัยกลับมาถึงโลกมนุษย์จึงได้บอกให้มนุษย์ทราบโดยเหตุนี้ ผู้ปรารถนาจะพบศาสนาพระศรีอริยมุตไตรยจึงจะพากันทำบุญพะเหวดสืบต่อกันมา (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2552)

4.3 ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ บุญมหาชาติเป็นบุญที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธโดยตรง ดังนั้นสถานที่ประกอบพิธีกรรม ซึ่งจากอยู่ที่วัดเป็นส่วนใหญ่ แต่การเทศน์มหาชาติบางครั้งก็มีการแต่งกัณฑ์เทศน์ที่อยากอุทิศส่วนกุศลต่าง ๆ ก็มีแต่งานบุญมหาชาติจริง ๆ จะต้องทำในบริเวณวัดเท่านั้น

จำนวนพระ จะต้องให้ครบกับจำนวนกัณฑ์เทศน์ซึ่งชาวอีสานจะแบ่งเรื่องราวออกเป็นกัณฑ์ และไปนิมนต์พระวัดต่าง ๆ มาเทศน์ตามกัณฑ์ที่แบ่งไว้ในวันนั้นในบุญมหาชาตินี้ จึงนิมนต์พระเป็นจำนวนมาก ดังนั้นบางแห่งจึงมีพระ 30-60 รูป แต่หากไม่สามารถนิมนต์ได้จริง ๆ ก็อาจให้พระในวัดหมุนเวียนกันขึ้นไปเทศน์ได้ตามเหมาะสม

พิธีกรรม ก่อนมีงานบุญแห่สหลายวันชาวบ้านชายหญิงทั้งคนเฒ่าคนแก่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนุ่มสาวพากันไปรวมกันที่วัดด้วยการจัดทำที่พักสำหรับผู้มาร่วมงานและช่วยการจัดทำดอกไม้จัดตกแต่ง ประดับประดาศาลาโรงธรรมด้วยดอกไม้ พวงมาลัยและธงทิว พวกผู้หญิงจะจัดทำหมากพั้นคำ เมียงพั้นคำ เทียนรูป มีดดาบ อย่างละพั้นและข้าวตอกดอกไม้ไว้บูชาคาถาพั้น

ดอกไม้ที่จัดมีดอกบัว ดอกทองกวาว ดอกผักตบชวา อย่างละพั้นดอก ธงพั้นพั้นทำด้วยเศษผ้า กระจาดยี่สิบสี่ ซึ่งด้ายสายสิญจน์ ตั้งหม้อน้ำมนต์ มีขันหมากเบ็ง (ขันบายศรี) แปดอัน โองน้ำ 4 โอง ตั้งไว้ 4 มุมของธรรมมาสน์ ในโองน้ำมีจอก แหน (สำหรับ) ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น ดอกจิกดอกรัง (ดอกเต็งรัง) ดอกบัว ดอกบานไม่รู้โรย ดอกกรัก ฯลฯ และใบบัวป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปนก วัว ควาย ช้าง ม้า ฯลฯ เอาไว้ที่ใต้ธรรมมาสน์ เอาธงใหญ่แปดธงรอบโรงทานนอกศาลาในทิศทั้ง 8 เพื่อหมายว่าเป็นเขตปลอดภัย ป้องกันพญามารไม่ให้ล้ำเข้ามา

ตามเสารงมีที่ใส่ข้าวพั้นก้อน ซึ่งปกติสานเป็นพานด้วยไม้ไผ่ บางแห่งสานเป็นตาด้วยไม้ดอก เป็นศรีวงกตไว้นอกศาลา และทำเป็นทางเข้าศาลาโรงธรรมคดเคี้ยวไปมาบนศาลาด้านตะวันออกของศาลาโรงธรรมปลูกหอพระอุทิศขึ้นไว้พร้อมมีสิ่งเหล่านี้อยู่บนหอด้วย คือ มีบาตร 1 ใบ กระจาด 1 ใบ กาน้ำ 1 ใบ ร่ม 1 คัน และสบงจีวร 1 ชุด สำหรับถวายพระอุทิศ การจัดตกแต่งดังกล่าวจะจัด

ให้เสร็จเรียบร้อยก่อนวันงาน วันโสม (วันรวม) วันแรกของงานเรียกว่า “วันรวมหรือวันโสม” ในวันรวมนี้นอกจากจะมีประชาชนตามละแวกบ้านและหมู่บ้านอื่นที่ใกล้เคียงหลังไหลกันมาร่วมงานและจะมีพิธีสำคัญ 2 อย่าง คือ

1) การนิมนต์พระอุปคุต ในตอนเช้ามีตของวันรวมประมาณสี่หรือห้านาฬิกาจะมีพิธีนิมนต์พระอุปคุตโดยก่อนเริ่มพิธีการมีการนำก้อนหินขนาดโตพอสมควรสามก้อนไปวางไว้ในวงน้ำหรือถ้าไม่มีวงน้ำเป็นที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวัดที่จัดงานเท่าไรนัก พอถึงเวลาก็มีการแห่พานดอกไม้ธูปเทียนชั้นห้าชั้นแปดไปยัง ณ สถานที่ก้อนหินวางอยู่ซึ่งสมมุติว่าเป็นพระอุปคุต

2) พอไปถึงที่ดังกล่าวจะมีผู้ไปหยิกก้อนหินโชว์ขึ้นและถามว่าเป็นพระอุปคุตหรือไม่ สองก้อนแรกจะได้รับคำตอบว่าไม่ใช่ พอถึงก้อนที่สามจะตอบรับว่าใช่ จึงมีการกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุต แล้วอัญเชิญก้อนหินก้อนที่สามซึ่งสมมุติว่าเป็นพระอุปคุตใส่พานหรือถาดและจะมีการจุดประทัดหรือยิงปืนกันตาม ตาม แล้วยังมีการแห่แห่นพระอุปคุตพร้อมตีฆ้องตีกลองกันอย่างครึกครื้นเข้ามายังวัด แล้วจึงนำมาประดิษฐานไว้ที่หออุปคุตด้านข้างศาลาโรงธรรมซึ่งเตรียมจัดไว้แล้วการนิมนต์พระอุปคุตมาเมื่อมีบุญผะเหวด ก็เพื่อให้มีความสวัสดีมีชัยและเพื่อให้การจัดงาน สำเร็จราบรื่นไปด้วยดี

4.4 มูลเหตุดั้งเดิมที่มีการนิมนต์พระอุปคุต

มีเรื่องเล่าว่าพระอุปคุตเป็นพระเถระผู้มีฤทธิ์ ได้นิรมิตกุฏิอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจากที่ต่าง ๆ เอามาบรรจุไว้ในสถูปที่พระองค์สร้างขึ้นใหม่เสร็จแล้วจะจัดงานฉลองพระองค์ทรงพระปริวิตกถึงวันที่เคยเป็นศัตรูกับพระพุทธเจ้าเกรงว่าการจัดงานจะไม่ปลอดภัยจึงมีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุปคุตมาในพิธี ฝ่ายพญามารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองพระสถูป จึงพากันมาบันดาลอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ พระอุปคุตจึงบันดาลอิทธิฤทธิ์ตอบ ครึ่งสุดท้ายพระอุปคุตเนรมิตเป็นสุนัขเนาเขวนคอมารไว้มารไม่สามารถแก้ได้เอาไปให้พระอินทร์แก้ให้ พระอินทร์ก็แก้ไม่ได้มารจึงยอมสารภาพผิด พระอุปคุตแก้ให้แล้วจับตัวมันไว้บนยอดเขา เสร็จพิธีแล้วจึงปล่อยตัวมันไป พระเจ้าอโศกมหาราชและผู้มาร่วมงานนั้นจึงปลอดภัย (แซงวิญ สุทรสารทูล, 2555)

ด้วยเหตุนี้เมื่อมีพิธีทำบุญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ใหญ่โต เช่น บุญเผาสจึงได้มีการ นิมนต์พระอุปคุตมาด้วย เพื่อเป็นการป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ และให้เกิดสวัสดิมีชัยดังกล่าว ก่อนพระเทศน์คาถาพระอุปคุตทั้ง 4 บทปักไว้ข้างธรรมาสน์ทั้งสี่ทิศด้วย

คำอาราธนาพระอุปคุต

โอกาสะ โอกาสะ ผุ่งข้าทั้งหลาย อภิวันท์ไหว้ยังพระมหาอุปคุตผู้ประเสริฐ มีศักดิ์ดาเลิศ
ปรากฏ ทรงเกียรติยศชिरา กว่าพระอรหันตาทั้งหลาย ข้าขออาราธนามหาเถระเจ้าผู้มีอาคมแก่กล้า จง
เสด็จแต่น้ำ คงคา มาผจญภัยมารฮ้าย ด้วยบพพระคาถาว่า อุปคุตโต มหาเถโร คิษณะภูโต สามุระโย
เอกะมาโร เตชะมาโร ปะลายันตุ

ผุ่งข้าทั้งหลาย ขออาราธนามหาเถระเจ้าจงมาผจญมลมารทั้งห้า ได้ลุ่มฟ้าและเวหน ภาย
บนแต่อกนิษฐาเป็นเค้าตลอดเค้าเท่าถึงนาคครุฑ มนุษย์เทวา ผู้มีใจสาโหด โกรธาโกรธอธรรม ผุ่งมีใจ
ด่าบ่ฮุ้ง หน้ามีตม่งมานมัว ถ้าฝ่ายเหนือและซอกใต้ ทั้งที่ใกล้และที่ไกลตะวันตกและ ตะวันออกเขตภูมิ
สถาน อันผุ่งข้าทั้งหลายจักฟังพระธรรมเทศนา ในสถานที่นี่ ขออัญเชิญพระอาทิตย์ ผู้วิเศษใสแสง
พระจันทร์แยงเยื้องโลก อังคารโผดผายผัด พุทธพฤษ์พลันแว่นเทียว ศุภร์เสาร์เกี่ยวคอย ระวัง กำจัด
บังแหวดไว้ เทพให้ตนลือฤทธิ์พระพาย แมนมิตรไตรสถาน พระอิศวรผันผายแผ่ รัศมีเตโช ผาบศัตร์มาร
ฮ้าย ในคุ่มช่วงเขตสถานอันผุ่งข้าทั้งหลาย จักยอทานและฟังเทศน์ องค์เทเวศจงฮักษา กำจัดประดา
มารโหดฮ้าย ให้พลัดพ่ายกลับหนี อย่าฮาวีช่วงเขตที่นี่ ก็ข้าเทอญ

โย โย อุปคุตโต มหาเถโร ยัง ยัง อุปคุตตัง มหาเถรัง กายัง พันธะ มะรัสสะคีวัง สัพเพฮัก
ขา ปะลายันตุ สัพเพ ภยา ปะลายันตุ สัพเพ ปิสาลจา ปะลายันตุ ผุ่งผิยักษและผิเสื่อ ผุ่งเป็นใจพญามาร
สู ทานทั้งหลายมีใจอันมักผาบแพ่ตนประเสริฐ สัพพัญญู ปะลายันตุ จงผันผายออกหนีจากขอบเขต
ประเทศที่นี่ ก็ข้าเทอญ.

คาถาพระอุปคุต

บทที่หนึ่ง อุปคุตโต มหาเถโร เยนะสัจเจนะยะสัจ วาชิปุเร อะหุสัจจะ วัชเชนะ วิสัง สามัส
สะหัญญะตุ

บทที่สอง อุปคุตโต เยนะสัจเจนะ ยะสาโม สัจจิวา มาตาเปติกะโรอาหุ กุเลชภูฐา ปลาयीโน
เอเตนะ สัจจะ วัชเชนะ วิสสา มัสสะ หัญญะตุ

บทที่สาม อุปคุตโต เยนะสัจเจนะ ยะสาโม ปานาปี ยัตตะโร มะมะ เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ
วิสัง สามัสสะหัญญะตุ

บทที่สี่ อุปคุตโต ยะจิน จินตะ ปุญญะมังหะ เจวะ สิตุจะเต สัพเพนะเต สาเลนะ อิสามัส
สะหัญญะตุ (สาร สาระทศนันทน์, 2530 : 13)

ฮัตที่ 5 บุญสงกรานต์ (บุญเดือนห้า)

5.1 ความสำคัญและความหมาย

คำว่าสงกรานต์ ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถานฉบับ พ.ศ. 2525 ให้ ความหมายว่า เทศกาลเนื่องในวันขึ้นปีใหม่อย่างเก่าซึ่งกำหนดตามสุริยคติติดวันที่ 13-14-15 เมษายน หากแปลตามรากศัพท์บาลีสันสกฤตหมายถึงผ่าน หรือเคลื่อนย้ายเข้าไป ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระอาทิตย์ผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไปในจักรราศีหนึ่ง ก็เรียกว่าสงกรานต์ ปีหนึ่งมี 12 ราศี ราศีละเดือน แต่วัน และเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษ คือ ในเดือนเมษายนเราเรียกเป็นพิเศษว่า “มหาสงกรานต์” เพราะถือว่า เป็นวันและเวลาขึ้นปีใหม่ตามคติโบราณ แต่โดยทั่วไปเรียกว่าวันสงกรานต์เท่านั้น ก็เป็นที่เข้าใจกัน

บุญสงกรานต์หรือตรุษสงกรานต์ ของภาคอีสานกำหนดทำกันในเดือนห้าปกติมี 3 วัน โดยเริ่ม แต่วันที่ 13 เมษายน ถึงวันที่ 15 เมษายน เหมือนกับภาคกลางวันที่ 13 เป็นวันต้น คือวันมหาสงกรานต์ วันที่ 14 เมษายนคือวันกลางเป็นวันเนา และวันที่ 15 เมษายนเป็นวันสุดท้าย เป็นวันเถลิงศก ชาวอีสานถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ (สวิง บุญเจิม, 2565) พิธีสงกรานต์ในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ อาจมีพิธีกรรมแตกต่างกันไป แต่ที่ทำเหมือนกันคือการสงน้ำพระพุทธรูปที่สำหรับสงน้ำพระพุทธรูปมักเป็นที่ใดที่หนึ่งทีเห็นว่าเหมาะสมซึ่งตามปกติมักใช้ศาลากลางเปรียญ แต่บางวัดที่จัดสร้างหอสงขึ้นแล้วอัญเชิญพระพุทธรูป ไปประดิษฐานไว้ เพื่อทำการสงในวันสงกรานต์ และในวันถัดจากวันสงกรานต์

ภาพที่ 2.5 แสดงบุญสงน้ำพระ (เดือนห้า)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

5.2 มูลเหตุที่มีการทำบุญสงกรานต์

มีเรื่องเล่าว่า เศรษฐีผู้หนึ่งอยู่กับภรรยามานานแต่ไม่มีบุตร เศรษฐีผู้นั้นบ้านอยู่ใกล้กับบ้านนักเลงสุรา นักเลงสุรามีบุตร 2 คนผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุราไปกล่าวคำหยาบช้าต่อ เศรษฐี เศรษฐีจึงถามว่าเหตุใดจึงมาห่มนุ่งประมาทตนผู้มีสมบัติมาก นักเลงสุราจึงตอบว่าถึงท่านมีสมบัติมากก็ไม่มีบุตร ตายแล้วสมบัติก็สูญเปล่าเรามีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ยินดังนั้น จึงมีความละอาย จึงทำการบวงสรวงตั้งอธิษฐานขอบุตรต่อพระอาทิตย์และพระจันทร์ถึง 3 ปีแต่ไม่เป็นผล จึงไปขอบุตรต่อต้นไทรซึ่งสิ่งสถิตอยู่ที่ต้นไทร เทวดาซึ่งสิ่งสถิตอยู่ที่ต้นไทรเกิดสงสารได้ไปอ่อนวอนขอบุตรต่อพระอินทร์ให้เศรษฐี พระอินทร์จึงโปรดให้ธรรมบาลเทพบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี

เมื่อประสูติแล้วเศรษฐีให้ชื่อว่า ธรรมบาล (ปรีชา พิณทอง, 2540) ตามนามของเทพบุตร และปลูกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้นไทรนั้น ธรรมบาลเป็นเด็กฉลาดโตขึ้นอายุเพียง 7 ขวบก็สามารถเรียนจบไตรเพท รู้ภาษาแขกและมีความเฉลียวฉลาดมาก ต่อมากบิลพรหมจากพรหมโลกได้ลงมาถามปัญหา 3 ข้อกับธรรมบาล ปัญหามีว่า คนเราในวันหนึ่ง ๆ เวลาเช้าศรีอยู่ที่ไหน เวลาเที่ยงศรีอยู่ที่ไหน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่ไหน โดยสัญญาว่าถ้าธรรมบาลแก้ได้กบิลพรหมจะตัดศีรษะของตนบูชา แต่ถ้าธรรมบาลแก้ไม่ได้จะต้องตัดศีรษะธรรมบาลเสีย โดยผลัดให้เจ็ดวัน คราวแรกธรรมบาลนึกตอบปัญหานี้ไม่ได้พอถึงวันถั่วหนก ธรรมบาลไม่สบายใจเป็นอย่างยิ่งจึงเดินเข้าไปในป่าพอดีไปแอบได้ยินนกอินทรียีสองตัวเมียพูดกันอยู่บนต้นตาล โดยนกอินทรียีสองตัวเมียบรรลากับนกอินทรียีสองตัวผู้ซึ่งเป็นคู่ที่พัวพันนี้ไม่ทราบว่าจะได้อาหารอะไรสู่ลูกกิน นกอินทรียีสองตัวผู้จึงตอบว่าอาหารมีอยู่แล้วคือจะได้อาหารธรรมบาล แล้วนกอินทรียีสองตัวผู้ก็เล่าเรื่องราวที่กบิลพรหมมาถามปัญหาธรรมบาลให้เมียฟัง และคิดว่าธรรมบาลคงตอบปัญหาไม่ได้ กบิลพรหมก็จะตัดศีรษะธรรมบาลตามที่พูดสัญญาไว้ ในขณะที่พูดกันนั้นนกอินทรียีสองตัวผู้และพูดคำตอบให้นกอินทรียีสองตัวผู้เป็นเมียฟังด้วย ธรรมบาลได้ยินนกพูดกันเช่นนั้น จึงสามารถแก้ปัญหาได้ คำตอบคือ เวลาเช้าศรีอยู่ที่หน้า คนจึงเอาน้ำล้างหน้าในตอนเช้า เวลากลางวันศรีอยู่ที่อก คนจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่หน้าอก ในเวลากลางวันและเวลาเย็นศรีอยู่ที่เท้า คนจึงเอาน้ำล้างเท้า ในเวลาเย็น เมื่อถึงวันท้าวเจ็ดเท้ากบิลพรหมได้มาทวงถามปัญหาธรรมบาลเมื่อธรรมบาลตอบได้ (ตามที่ได้ยินนกพูดกัน) กบิลพรหมจึงตัดศีรษะของตนบูชาธรรมบาลตามสัญญา แต่เนื่องจากศีรษะของกบิลพรหมศักดิ์สิทธิ์ถ้าตกลงบนแผ่นดิน จะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งไปในอากาศจะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงในมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ดังนั้นเมื่อกบิลพรหมจะตัดศีรษะของตน จึงให้ธิดาทิ้ง 7 เอาพานมารองรับศีรษะของตนไว้ แล้วตัดศีรษะส่งให้นางทงษะเทวี ผู้ธิดาคนใหญ่แล้วธิดาทิ้งเจ็ดจึงแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุเป็นเวลา 60 นาที จึงนำศีรษะไปประดิษฐานไว้ที่มณฑปในถ้ำคันธุลีเขาไกรลาส บูชาด้วยเครื่องทิพย์พระเวสสุกรรมก็เนรมิตลงแล้ว ด้วยแก้วเจ็ดประการให้เป็นที่ประชุมเทวดาพอบครบหนึ่งปี ธิดาทิ้งเจ็ดสลับเปลี่ยนกันมาอัญเชิญ เอาศีรษะกบิลพรหมแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ ธิดา

ทั้งเจ็ดของกบิลพรหมมีชื่อดังนี้คือ ทุงษะ โคราศ รากษส มัณฑา กิริณี กิมิทาและมโหทร พิธีแห่เศียรของกบิลพรหมนี้ ทำให้เกิดพิธีตรุษสงกรานต์ขึ้น ทุก ๆ ปีและถือเป็นประเพณีขึ้นปีใหม่ของชาวไทยโบราณต่อ ๆ กันมาด้วย (สาร สาระทัศนานันท์, 2530)

5.3 ขั้นตอนดำเนินการ

การประกอบพิธีประเพณีสงกรานต์มีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

ในวันที่ 12 เมษายน ซึ่งถือเป็นก่อนเริ่มวันงานหรือวันเตรียมงาน ในช่วงตอนบ่ายทางวัดจะจัดเตรียมทำความสะอาดพระพุทธรูป ปัดกวาดศาลาการเปรียญให้เรียบร้อย จัดตั้งโต๊ะหรือที่จะทำพิธีสงฆ์พระพุทธรูปบางแห่งอาจมีหอสงฆ์ไว้แล้วก็ไม่ต้องจัดเตรียมโต๊ะอะไร หากจะมีพิธีสงฆ์พระสงฆ์และคนเฒ่าคนแก่ด้วยก็ต้องเตรียมเก้าอี้ ม้านั่งหรืออาจเป็นแคร่ไม้ไผ่ก็ได้ไว้ให้ พระสงฆ์ตลอดจนคนเฒ่าคนแก่

ในวันที่ 13 เมษายน ซึ่งถือเป็นวันงาน ช่วงเช้าจะมีการ ทำบุญตักบาตร คนหนุ่มสาวลูกหลานที่เดินทางมาจากต่างถิ่นจะไปทำบุญตักบาตรที่วัด เป็นการเริ่มปีใหม่ตามวิถีของไทยอีสาน ครั้นถึงเวลาบ่ายประมาณสองโมง (14 นาฬิกา) ทางวัดจะตีกลองเพื่อนัดชาวบ้านให้จัดหาน้ำอบน้ำหอมและดอกไม้ธูปเทียนไปรวมกันที่วัด บางท้องถิ่นหนุ่มสาวจะชวนกันไปหาดอกไม้ในป่าเพื่อนำมาบูชาพระ เมื่อพร้อมแล้วมีการกล่าวคำบูชาดอกไม้และอธิษฐานขอสงฆ์น้ำชาวบ้านก็จะสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่จัดเตรียมไว้ โดยใช้ช่อดอกไม้จุ่มน้ำอบน้ำหอมแล้วสลัดใส่องค์พระพุทธรูป จากนั้นชาวบ้านก็จะนำน้ำ ๆ ที่ได้จากการสงฆ์พระพุทธรูปไปประพรมบนศีรษะของตนลูกหลานและสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ฯลฯ เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข เกิดสิริมงคลแก่ตนเองครอบครัวและสัตว์เลี้ยง

หากมีหอสงฆ์มักจะมีอัญเชิญพระพุทธรูป 4 องค์ ไปไว้ที่หอสงฆ์สำหรับสงฆ์น้ำในวันถัดไปจากวันตรุษสงกรานต์อีกด้วย ที่หอสงฆ์บางแห่งจะใช้ไม้แก่นเจาะเป็นราง สลักลวดลายอย่างสวยงามและรางอาจทำเป็นรูปสัตว์เช่น รูปพญานาค เป็นต้น หรือรางไม้ไผ่ที่ทำเป็นร่องยาวพาดออกมาข้างนอก ตรงรางบนพระพุทธรูปเจาะเป็นรู และต่อท่อเล็ก ๆ ให้น้ำไหลพุ่งออกมาการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่หอสงฆ์ ถ้ามีรางก็เทน้ำใส่รางที่ยื่นออกมาข้างนอกเพื่อให้น้ำไหลรดองค์พระพุทธรูปตรงรู หากไม่มีรางก็ใช้ ภาชนะเล็ก ๆ เช่น ชัน เป็นต้น ทำการรดในวันต่อ ๆ มาภายหลังวันตรุษสงกรานต์

เมื่อมีคนไปสงฆ์น้ำพระพุทธรูป เด็ก ๆ มักชอบไปอยู่ข้างๆ หอสงฆ์เพื่อจะได้อาบน้ำที่สงฆ์พระพุทธรูปเป็นที่สนุกสนาน ทั้งนี้เชื่อกันว่าจะทำให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บและอยู่เย็นเป็นสุขด้วยการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่หอสงฆ์นี้จะทำทุกวัน จนกว่าจะแห่ดอกไม้เสร็จซึ่งอย่างช้าไม่เกินวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 จึงอัญเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ตามเดิมในวันตรุษสงกรานต์

เมื่อสร่งน้ำพระพุทธรูปเสร็จแล้ว บางแห่งเวลากลางคืนประมาณหนึ่งทุ่มชาวบ้านจะไปรวมกันที่วัดทำการละเล่นสนุกสนาน มีการร้องรำทำเพลง บางแห่งจะมีเกมเล่นต่าง ๆ บางแห่งจะพากันจับกลุ่มเล่นหัวกันตามระแวกหมู่บ้าน หรือในบริเวณวัดแล้วนำกิจกรรมละเล่นพื้นบ้านมาเล่นกัน เช่น เล่นสบบ้า ดึงซึกเย่อ เป็นต้น

การเล่นสงกรานต์ (สาดน้ำ) จะไม่มีการถือชั้นวรรณะ อายุ เพศวัย ทุกคนสามารถเล่นสาดน้ำ ใส่กันได้ทั้งนั้น เพราะเชื่อกันว่าหากเล่นสาดน้ำกันมากเท่าใดก็จะเป็นการลดบาปดาลให้ฝนตกมามาก เท่านั้น บางแห่งพวกผู้หญิงจะรวมกันจับผู้ชายไปมัดแล้วรดน้ำไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะหนาวสั่นจะหยุดรดก็ต่อเมื่อผู้ถูกจับยอมเสียค่าไถ่ เช่น เครื่องดื่ม เหล้า น้ำอัดลม ขนม เป็นต้น นอกจากสร่งน้ำพระพุทธรูปแล้วในวันสงกรานต์ยังมีการสร่งน้ำพระสงฆ์ บางแห่งจะสร่งน้ำดำหัวคนเฒ่าคนแก่ด้วยเป็นการแสดงความเคารพและขอพรให้อยู่เย็นเป็นสุข

พอถึงวันที่ 14 เมษายนชาวอีสานถือว่าเป็นวันเนาอันเป็นวันที่ถัดจากวันมหาสงกรานต์วันนี้ ถือเป็นวันหยุด ใครมีการงานอะไรจะต้องหยุดพักไว้ก่อนแล้วให้มาเล่นสงกรานต์กันอย่างสนุกสนานจน ล่วงถึงรุ่งสว่างราวตี 4 ตี 5 จะมีการยิงปืนและจุดประทัดเพื่อขับไล่ภูติผีปีศาจและเสนียดจัญไรต่าง ๆ ด้วย

บางแห่งชาวบ้านจะทำธง (ธง) ด้วยด้ายสีต่าง ๆ ยาวประมาณ 2-3 วา นำไปแขวนที่วัดโดยใช้ลำไม้ไผ่ลำเล็ก ๆ เป็นเสาธง ชวงนำธงไปแขวนจะมีพิธีแห่ด้วยทำให้เกิดความสนุกสนานดี การนำธงไปแขวนตามวัดนั้นมีความเชื่อว่าเป็นการบูชาพระรัตนตรัย และเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของชีวิต กล่าวคือการมีชีวิตอยู่ยืนยาวจนถึงรอบปีถือว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของชีวิต จึงได้ปักธงชัยให้เทวดาได้รับรู้

ครั้นถึงวันที่ 15 เมษายน ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของประเพณีนี้ บางแห่งมีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้า บางแห่งมีการขนทรายมาก่อเจดีย์ ทรายที่วัดหรือทำที่หาดทรายใกล้แม่น้ำของหมู่บ้าน การก่อเจดีย์ทรายจัดทำโดยเอาทรายผสมน้ำพอชุ่มแล้วนำมารวมก่อเป็นทรายกองใหญ่ ทำเป็นรูปทรงเรียวยาวคล้ายพีระมิดตกแต่งให้สวยงามดีแล้วใช้ไม้แข็งที่ทำลวดลายทาสีให้สวยงามตรงปลายห้อยด้วยดอกไม้และเทียนมาเสียบตรงยอดเจดีย์เป็นการปักธงชัยแห่งชีวิตในรอบปี

บางแห่งจะเอาชิ้นขนาดเล็กใส่ทรายผสมน้ำพมหาต ๆ ให้เต็มพอดิแล้วตีคว่ำลงบนพื้นดิน รอบเจดีย์ทรายองค์ใหญ่ คนหนึ่งทำให้เกิดจำนวนอายุของตนไว้ 1 ชั้น ซึ่งมีความหมายว่าขอให้มียายุยืนยาวต่อไปอีก กองทรายที่ทำด้วยชั้นรอบเจดีย์ทรายองค์ใหญ่มากมายนี้ความหมายอีกนัยหนึ่ง คือหมายถึงจำนวนพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ “แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์” ดังนั้นหลายแห่งจึงเรียกเจดีย์ทรายกองใหญ่ว่ากองพระทราย “กองพระทรายแปดหมื่น” ส่วนกองทรายที่ทำด้วยชั้นมากมายเทียบกับ “สี่พันพระธรรมขันธ์” (จุ.ธ. 26 / 131 / 179.)

นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนจะกำทรายไปใส่ตามโคนต้นไม้ในบริเวณวัดมีต้นโพธิ์เป็นต้น โดยนับจำนวนกำให้เกินอายุของตนไว้ 1 กำ ซึ่งทำเกินไว้ก็นับว่าต้องการให้มีอายุยืนต่อไปอีกเหมือนดังที่กล่าวแล้ว

การก่อเจดีย์ทรายหากไม่ทำในวันดังกล่าวอาจเป็นไปทำในวันที่ 15 ค่ำเดือน 6 ก็ได้ซึ่งหลายแห่งนิยมทำในช่วงนี้มาก เพราะเป็นช่วงที่ว่างห่างจากการเล่นสงกรานต์พอดีและจะได้อัญเชิญพระพุทธรูปที่นำมาสงฆ์ที่หอสงฆ์ไปประดิษฐานไว้ ณ ที่เดิม

การก่อเจดีย์ทรายเมื่อทำเสร็จแล้ว ก็จะมีการทำพิธีบวช โดยนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูป มาทำพิธีสวดพระพุทธรูป และทำพิธีบวชของค์พระเจดีย์ทราย มีการประพรมน้ำพระพุทธรูปที่เจดีย์ทรายด้วย พิธีนิยมทำในตอนบ่าย พอถึงตอนเย็นหรือค่ำการเจริญพระพุทธรูป ฟังเทศน์ฉลองพระเจดีย์ทราย และอาจมีมหรสพสมโภชก็ได้

การก่อเจดีย์ทรายนอกจากจะได้บุญตามความเชื่อกันแล้ว (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิศ), 2545) สิ่งที่ได้ทางอ้อม คือการได้นำดินเข้าวัด เป็นการช่วยทำให้ดินตรงนั้นไม่ลุ่มต่ำ เมื่อฝนตกลงมาก็จะช่วยชะดินให้เรียบเสมอ ไม่มีน้ำขัง และหญ้าไม่ขึ้นด้วยทำให้ลานวัดสะอาดสวยงามไปในตัว

ฮิตที่ 6 บุญบั้งไฟ (บุญเดือนหก)

6.1 ความสำคัญและความหมาย

คำว่า “บั้งไฟ” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า “น. บั้งไฟ” ซึ่งเป็นความหมายสั้น ๆ แต่ก็เป็นที่รู้กันว่าหมายถึงอะไร หากจะแยกคำอธิบายก็จะได้ว่า “บั้ง” คือไม้ไผ่ที่ถูกตัดเป็นท่อนหรือกระบอกไม้ไผ่นั้นเองส่วนคำว่าไฟคงไม่ต้องอธิบาย เพราะความหมายชัดเจนในตัวแล้ว แต่เมื่อนำคำสองคำนี้รวมกันเป็นบั้งไฟจะหมายถึงกระบอกไม้ไผ่ที่ข้างในอัดแน่นด้วย “หมื่อ” (ดินปืน คือดินประสิวคั่วผสมกับถ่านทำให้ละเอียดก่อนนำไปอัดให้ แน่นในกระบอกไม้ไผ่)

บั้งไฟที่นำไปจุดในบุญเดือนหกมีสองชนิดคือ บั้งไฟหาง คือบั้งไฟที่มีหางยาวซึ่งเป็นที่นิยมกันมากและมีการพนันขันต่อเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยและบั้งไฟก่องข้าว บางแห่งเรียกว่าบั้งไฟจรวด ซึ่งมีลักษณะรูปร่างเหมือนก่องข้าวเหนียว แต่ไม่ใช่ก่องข้าวเหนียวที่มีลักษณะหัวท้ายตัด หากแต่เป็นลักษณะหัวแหลม ลำตัวยาว มีขาตั้งสามขา ชาวอีสานกล่าวอย่างภูมิใจว่าชาวฝรั่งมาเห็นจึงนำไปประดิษฐ์ดัดแปลงเป็นจรวด เรียกว่าจรวดมีที่มาจากบั้งไฟก่องข้าวเหนียวของชาวอีสานนั่นเอง

บุญบั้งไฟมีความสำคัญต่อชาวอีสานมาก เพราะชาวอีสานส่วนใหญ่เชื่อว่าบุญประเพณีนี้จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนข้าวปลาอาหาร พืชพรรณเจริญเติบโตงอกงามดี และนำมาซึ่งความสนุกสนานรื่นเริงทำให้เกิดความหวังในชีวิตเหมือนชีวิตที่มีที่พึ่ง อยู่ใกล้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะ บุญนี้มี ความเชื่อเป็นพื้นฐานมาจากเรื่องของพญาแถน (เทวดาชาวอีสาน) ที่จะลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์

ให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบางหมู่บ้านจะเคร่งครัดมากจะมีการทำบั้งไฟจุดไปบูชาพญาแถน และบูชาแม่ศรีหลักเมืองทุกปีเพราะหากไม่ทำเชื่อกันว่าจะทำให้เกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ ตามมาเมื่อมีฝนฟ้าไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาดแก่หมู่บ้าน เป็นต้น

6.2 มูลเหตุที่มีการทำบุญบั้งไฟ

ความเป็นมาของบุญบั้งไฟนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่านิทานประกอบให้ลูกหลานฟังว่า “กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้วบ้านเมืองเกิดเดือดร้อน เกิดยุคเข็ญข้าวยากหมากแพง เพราะฝนฟ้าไม่ตกตามฤดูกาล บรรดาคน สัตว์ พืช ต่างได้รับความเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน พื้นดินแห้งแล้งแตกกระแหง น้ำจะดื่มใช้บริโภคก็ยังมี ยังมีพญาคันคาก (คางคก) ที่มีอิทธิฤทธิ์เป็นสัตว์วิเศษปกครองอยู่พื้นดิน ออกไปตรวจตราหาสาเหตุว่าทำไมฝนฟ้าจึงไม่ตกลงมาก็ได้รู้ความจริงว่าเป็นเพราะพญาแถน (เทวดาบนสวรรค์ผู้มีหน้าที่ทำฝน) ไม่ส่งฝนลงมาให้โลกมนุษย์ (ปรีชา พิณทอง, 2540)

พญาคันคากรู้เช่นนั้นจึงอาสาทำต่อสู้ทำสงครามกับพญาแถนโดยเอาฝนฟ้าเป็นเดิมพัน หากพญาคันคากชนะ พญาแถนจะต้องทำฝนส่งลงมาให้คน สัตว์บนโลก พญาคันคากและพญาแถนได้สู้รบกัน ผลปรากฏว่าสู้พญาคันคากไม่ได้ พญาแถนจึงต้องทำฝนตามสัญญาแต่มีข้อแม้ว่าชาวโลกจะต้องทำบั้งไฟจุดขึ้นไปบอกด้วยว่าต้องการฝนเมื่อใด เวลาใด ช่วงไหน ดังนั้นเมื่อถึงฤกษ์การทำนา ชาวนาต้องการน้ำฝน ก็จะทำบุญบั้งไฟจุดขึ้นไปบอกพญาแถนเพื่อให้พญาแถนทำฝนลงมาให้ ด้วยความเชื่อตามนิทาน ดังกล่าวชาวอีสานจึงได้ทำบุญบั้งไฟจนปัจจุบัน”

6.3 ขั้นตอนการดำเนินการ

เมื่อถึงช่วงเดือนหกชาวบ้าน (วัด บ้าน โรงเรียน) จะมีการประชุมกันเพื่อตกลงปรึกษาหารือกันว่าจะจัดทำบุญระดับใด คือจะจัดใหญ่ (บอกกล่าวให้หมู่บ้านอื่นทราบและมีการจุดบั้งไฟแข่งกัน) หรือเล็ก (ทำบั้งไฟเล็ก ๆ จุดเพื่อเสี่ยงทายและบูชาพญาแถนเท่านั้น) หากจัดใหญ่ก็จะได้เตรียมทำฎีกา หรือใบออกเพื่อนำไปบอกแก่หมู่บ้านอื่น ๆ ให้นำบั้งไฟมาร่วมจุด อาจมีการประชาสัมพันธ์ผ่านวิทยุกระจายเสียงใกล้บ้านก็ได้ เพื่อประชาสัมพันธ์ให้นักเลงบั้งไฟได้ทราบทั่ว ๆ กัน

ภาพที่ 2.6 แสดงบุญบั้งไฟ (เดือนหก)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

งานบั้งไฟใหญ่จะมีคนไปร่วมกันมาก เพราะส่วนใหญ่จะไปจุดเพื่อรางวัลและเติมพັນกันเอง เจ้าภาพเป็นเพียงเวทีกลางให้เท่านั้น ส่วนบุญบั้งไฟเล็กจะจัดกันเองภายในหมู่บ้าน ไม่ได้บอกกล่าวให้บ้านอื่นทราบ ไม่ว่าจะเป็บบัญไฟใหญ่หรือเล็กเมื่อตกลงกันแล้วก็ต้องเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ใน งานซึ่งมีดังนี้ (สำนักงานวัฒนธรรมยโสธร, 2556)

1. เลาบั้งไฟ เลาบั้งไฟก็คือลำตัวบั้งไฟนั่นเอง สมัยก่อนจะใช้ลำหรือบ้องไม้ไผ่ ต่อมา ระยะเวลาหนึ่งมีการนำท่อแป๊บน้ำ ท่อเหล็กต่าง ๆ มาทำเลาบั้งไฟ ปรากฏว่าเป็นที่นิยมมากเพราะบั้งไฟขึ้น สูงจนล้นหายสาบสูญ แต่เวลาบั้งไฟแตกจะอันตรายมาก แต่ละปีจะมีคนตายจากการแตกของบั้งไฟปี ละไม่น้อย ถึงแม้ไม่แตกหักตกลงผิดที่คือแทนที่จะไปตกลงทุ่งโล่งกลับหันมาลงหมู่บ้านก็ทำอันตราย เสียหายให้บ้านเรือนไม่น้อย ความนิยมจึงลดลงและมีการห้ามนำบั้งไฟที่ทำจากเลาเหล็กเข้าแข่งขัน เป็นอันตราย ช่างบั้งไฟจึงหันมานำท่อพลาสติกหรือท่อ P.V.C มาทำเลาบั้งไฟ ปรากฏว่าทั้งขึ้นสูงและ ไม่เป็นอันตรายจึงเป็นที่นิยมจนปัจจุบัน

2. หมื่อ บางแห่งเรียก ชี้หมื่อ (ดินปืน) ชาวบ้านจะจัดหาชี้เกีย (ดินประสิว) มาตามที ประชุมตกลงคือถ้าเป็นบั้งไฟใหญ่ก็จะเตรียมชี้เกียมาก ซึ่งชี้เกียจะหาไม่ยากเพียงแต่มีเงินหรือเก็บ (เรียไร) เงิน กันมาแล้วก็ไปซื้อได้ทันทีตามน้อยตามต้องการ เมื่อได้ชี้เกียแล้วก็จะจัดหาไม้มาทำถ่าน ไม้ ที่นำมาเผาทำถ่านจะเป็นไม้เนื้อไม่แข็งและอ่อนเกินไป เป็นไม้ที่หาได้ไม่ย้งนักส่วนใหญ่จะใช้ไม้ปอหู เป็นไม้ตระกูลเดียวกับจำฉา (จามจรี) เป็นไม้เนื้อหนา นำมาตัดผ่าแล้วตากไว้ระยะหนึ่งให้พอหมาด ๆ แล้วนำมาเผาทำถ่าน กะให้พอประมาณของชี้เกียที่ซื้อ มา ซึ่งผู้เป็นช่างจะรู้ปริมาณอัตราส่วนของชี้เกีย และถ่านได้ดี

หากได้ทั้งซีเกียและถ่านแล้วช่างก็จะนำอุปกรณ์สองอย่างมาตำผสมกันให้ละเอียดขณะที่ตำนั้นก็เติมน้ำลงไปด้วยเพื่อไม่ให้ส่วนผสมแห้งเกินไปอาจเป็นอันตราย คือเกิดระเบิดขึ้นมาได้ น้ำที่เติมลงไปส่วนใหญ่จะใช้น้ำจากกาบกล้วย โดยตัดต้นกล้วยมาแล้วแกะเอากาบกล้วยมาบิดให้น้ำไหลลงในครกที่ใช้ตามหม้อ แล้วตำไปเรื่อย ๆ จนละเอียดได้ที่ก็จะนำไปลองดูคือนำไปตากแดดให้แห้งแล้วลอง จุดดู หากช่างเห็นว่าได้ที่คือดีตามสูตรแล้วก็หยุดตำแล้วนำไปตากแห้งทั้งหมดต่อไป แล้วนำไปห่อไว้ อดี และมักจะห่อเก็บไว้ในภาชนะที่มีความเย็นเช่นกระติกน้ำเป็นต้น

3. หางบั้งไฟ - ขาบั้งไฟ หากทำบั้งไฟหากก็ต้องเตรียมหาหางบั้งไฟไว้สมัยก่อนจะใช้หางยาวมาก แต่ปัจจุบันจะใช้หางสั้นเพราะจะทำให้ขึ้นสูง ลงถึงพื้นดินช้าซึ่งจะเป็นผลดีต่อการเติมพินที่มีการจับเวลาขึ้นลงเป็นสำคัญ หากทำบั้งไฟกองข้าวก็ต้องเตรียมหาไม้มาทำขาบั้งไฟ ส่วนใหญ่จะเป็น ไม้เนื้ออ่อน เพราะมีความเบา บั้งไฟสามารถนำขึ้นสูงได้ง่าย

4. อุปกรณ์ตำบั้งไฟ สมัยก่อนจะใช้ไม้เนื้อแข็งมาเป็นสายยาว ๆ แล้วใช้แรงคนตำ ตำไปเรื่อย ๆ จนที่หม้อ (ดินปืน) ในเลาบั้งไฟอัดแน่นจนหยุด แต่ปัจจุบันเทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้นจึงหันมาใช้วิธีอัดซีหม้อด้วยเครื่องอัดไฮดรอลิก ทำให้อัดได้แน่นมาก บั้งไฟจะขึ้นสูงอยู่ที่การอัดเป็นสำคัญด้วย หากอัดดี อัดแน่นก็จะขึ้นได้สูงและนาน แต่ก็มีส่วนประกอบด้วยที่เป็นปัจจัยให้บั้งไฟขึ้นสูง เช่น การทำรู สัดส่วนของหางการผสมซีหม้อที่ถูกอัตราส่วนที่ดีเป็นต้น

5. ค้างบั้งไฟ บางแห่งเรียกว่า “ห้างบั้งไฟ” ไม่ว่าจะเรียกว่า ค้าง หรือ ห้าง ก็คือร้าน เวทีหรือที่จุดบั้งไฟนั่นเอง ชาวบ้านจะต้องไปจัดเตรียมที่จุดให้พอเหมาะกับขนาดของบั้งไฟ หากเป็นบั้งไฟใหญ่ก็ต้องทำสูง หากเป็นบั้งไฟเล็กก็จะทำต่ำ ๆ ก็พอ ส่วนสถานที่เป็นที่ที่ไปมาสะดวกและใกล้ที่โล่งว่าง มีส่วนหนึ่งที่ห่างไกลบ้านคน เพื่อที่จะได้หันหัวตั้งไฟไปทางนั้น จะได้ไม่เป็นอันตรายแก่ผู้คน

6. ขนาดบั้งไฟ ดังได้กล่าวแล้วว่าบั้งไฟจะมีบั้งไฟใหญ่และเล็กขนาดใหญ่จะมี 2 ขนาดคือบั้งไฟหมื่น และ บั้งไฟแสน บั้งไฟหมื่นจะวัดกันที่น้ำหนักซีหม้อ (ดินปืน)หนัก 12 กิโลกรัม หรือ 12 กิโลกรัมเท่ากับหนึ่งหมื่น ส่วนบั้งไฟแสนก็เป็น 120 กิโลกรัม ปีใดบ้านใดที่ได้มีการจัดบุญบั้งไฟแสนจะถือว่าเป็นบุญที่ใหญ่มาก ผู้คนจะต้องไปเที่ยวชมกันมากมาย

ส่วนบั้งไฟที่เป็นที่นิยมกันมากในงานบุญบั้งไฟทั่วไปคือบั้งไฟหมื่นเพราะความเหมาะสมกับเวทีที่จุด อุปกรณ์หาได้ง่ายไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและทำได้ง่ายกว่า ส่วนบั้งไฟที่เล็กกว่าบั้งไฟหมื่นประมาณ 6 - 10 กิโลกรัมก็นิยมจุด แต่เป็นการทำแข่งกันภายในหมู่บ้านตนเอง และทำเป็นบั้งไฟเสียงทวยหรือ ไหว้บูชาพญาแถนมากกว่า

เมื่อได้อุปกรณ์ทุกอย่างพร้อมแล้วช่างก็จะเริ่มลงมือทำบั้งไฟตามวิธีของช่าง คือนำดินปืนลงในเลาบั้งไฟตำอัดให้แน่น และเจาะรู ภาษาช่างบั้งไฟเรียกว่า “เอารู” ช่วงนี้สำคัญมากนายช่างต้องมีความชำนาญพอสมควรแต่และต้องระวังอันตรายอันอาจเกิดขึ้นได้ด้วย หากเจาะรูถูกต้องก็จะทำให้บั้งไฟขึ้นได้สูงและตรงตามต้องการ

เมื่อทำรูปเสร็จแล้วก็ทำสายขนวนสำเร็จจุด ซึ่งดินปืนที่นำมาทำสายขนวนจะเป็นดินปืน 2 ชนิด คือ ชนิดอ่อนจะเอาไว้ในช่วงแรกตรงจุดใหม่ และชนิดแรงจะเอาไว้ในช่วงสุดท้ายที่ไฟจะเข้าตัว บั้งไฟ ช่วงนี้ต้องใช้ดินปืนแรงเพื่อจะได้เป็นแรงจุดระเบิดทำให้บั้งไฟติดง่าย ไม่มีปัญหาการจุดไม่ติด เพราะบางแห่ง (ส่วนมาก) จะมีกติกากว่าหากจุดไม่ติด 3 ขนวนจะปรับให้แพ้ คำว่า 3 ขนวน หมายถึง 3 ครั้ง วันทำบุญซึ่งชาวอีสานมักเรียกว่า “วันเอาบุญ” บุญบั้งไฟส่วนใหญ่จะมี 2 วัน คือ

“วันโฮม” (วันรวม) วันนี้จะเป็นวันที่ชาวบ้านต่าง ๆ ที่ทางเจ้าภาพมีฎีกาหรือใบบอกให้นำบั้งไฟมารวมกันหรือโฮมกัน บั้งไฟแต่ละบ้านที่นำมาจะมีการประดับประดาตกแต่งให้สวยงาม มีการสลักลวดลายลงกระดาษสีต่าง ๆ แล้วนำไปติดตั้งตัวบั้งไฟให้สวยงาม ลำตัวและหัวบั้งไฟก็ทำเป็นรูปสัตว์ เช่น ทำเป็นรูปพญานาค มังกร เป็นต้น ดังนั้นในวันนี้จึงมีการประกวดความสวยงามของบั้งไฟไปด้วย ซึ่งจะมีทั้งขบวนแห่และตัวบั้งไฟ และมีรางวัลมากมาย (ในบางที่) มีการจ่ายพญาคำแข็ง ละครเล่นกัน สนุกสนาน การละเล่นของชาวอีสานในงานนี้จะสนุกสนานมาก มีการทำเลียนแบบรูปสัตว์ ทำรูปอวัยวะเพศ เล่นสองแ่งสองงาม ทำรูปการสมสู่กันของหุ่นคน ชาวภาคอื่นมาเห็นอาจเห็นว่าเป็นเรื่องสกปรก ลามกอนาจาร แต่ชาวอีสานถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา เพราะส่วนหนึ่งเชื่อกันว่ายิ่งเล่นสกปรก ลามก ยิ่งจะทำให้ฝนฟ้าอุดมสมบูรณ์ และเชื่อกันว่าบุญนี้คือบุญพญามาร บุญที่มีการเติมพันกันเป็นสำคัญ ผู้ไปร่วมงานจึงเล่นต่าง ๆ อย่างสุดขีดโดยไม่อายกันและจะไม่ถือสากันในงานนี้

วันที่ 2 เรียกว่า “วันจุด” วันจุดคือวันที่นำบั้งไฟไปจุดแข่งกันตามกติกา แต่ก่อนจุดบั้งไฟตาม กำหนดจะต้องมีการจุดบั้งไฟเพื่อทำการเสี่ยงทายหรือบูชาพญาแถน เทพอารักษ์ก่อน ซึ่งผู้นำวิธีส่วนใหญ่จะเป็นพ่อกะเจ้าคือผู้นำทางพิธีพราหมณ์ - ผีจะพาทำ เมื่อจุดบั้งไฟเสี่ยงทายฟ้าฝนและบูชาพญาแถนแล้วจึงจุดบั้งไฟใหญ่ต่อไป ในงานบุญบั้งไฟบางแห่งจะมีการบวชขนาดด้วย ก่อนบวชจะมีการฟังพระสวดมนต์และถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ตอนบ่ายจะตีกลองบอกรวมชาวบ้านให้มาทำพิธีสู่ขวัญและบวชขนาดสู่ขวัญตามประเพณี

นอกจากบวชขนาดบางแห่งอาจมีพิธีฮีดสรอง หรือ เถราภิเชก ซึ่งจะทำให้พระภิกษุที่บวชเรียนมานานพอที่จะเลื่อนสมณศักดิ์ตามประเพณีโบราณได้ ซึ่งไม่เกี่ยวกับสมณศักดิ์ตามประเพณีโบราณได้ ซึ่งไม่เกี่ยวกับสมณศักดิ์ของมหาเถรสมาคม พิธีนี้หากไม่จัดในงานบุญบั้งไฟอาจจัดขึ้นในโอกาสอื่นที่ เห็นสมควร

คำแข็งในงานบุญบั้งไฟ คำแข็งจะเป็นลักษณะกาพย์กลอนอีสานเหมือนผญา คือมีคำสัมผัสคล้องจองเป็นเรื่องบอกกล่าว สื่อความหมายให้ผู้คนรับรู้ความนัยตามผู้ซึ่งต้องการ การซึ่งมีมากมาย แต่อาจรวมแยกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ

1. เซ็งเซ็งหรือกล่อม คำแข็งเซ็งหรือกล่อมจะเซ็ง 2 ลักษณะ คือ เซ็งกล่อมจะเซ็งขณะเดินตามหลังบั้งไฟเมื่อนำบั้งไฟขึ้นสู่เวทีหรือร้านจุดคำแข็งกล่อมจะมีเนื้อหาบอกเล่าหรือบรรยายเพื่อบอก ให้ผู้คนได้ทราบที่มาของบั้งไฟของตนเอง และกล่อมอ่อนวอนให้บั้งไฟทราบว่าจะเข้าสู่

พิธีจุด แข่งขันแล้ว ลูก (บั้งไฟ) จะต้องทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ขึ้นให้สวยงาม ลงสู่พื้นดินให้ช้าที่สุด คำแข่ง จะมี ลักษณะอ่อนน้อมให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมาช่วยให้บั้งไฟของตนขึ้นสูงที่สุด เช่น

“ขอเทวดาลงมาช่วยยู่ ให้คนรู้ว่าบั้งไฟดี ขึ้นอีหลีขึ้นสูงแท้
ฟ้าแหล่ง ๆ คือที่ของเธอ ให้เขาถือบั้งไฟบ้านข่อย ”

เมื่อแข่งไปก็จะมีลูกคู่กล่าวรับเป็นทอด ๆ อย่างสอดรับ ฟังแล้วไพเราะสนุกสนานและมีพลัง
สามัคคีแฝงในใจ ทำให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเจ้าของบั้งไฟ

2. เชื้อสัพเพทระ คำซึ่งลักษณะนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

2.1 เชื้อสุภาพ คำซึ่งสุภาพจะฟังดูไพเราะสร้างสรรค์เรื่องหูฟังจะสร้างคำ
ซึ่ง ๆ คืดคดธรรมสอนใจแก่ผู้ฟังเช่น “โอเฮาโอ พวกพ่อนเฮาโอ บั้งไฟหมื่นของพญาแสนขึ้นไปถึง
เมืองแมนถึงที่ขึ้นฟ้าสุดแหล่งหล้า เหลียวบ่มีเห็น ข้ามตาเวนอุดรเป็นเขต ข้ามประเทศเมืองใหญ่
หนองหาน ข้ามภูพานไปแล้วคุณพ่อ ขึ้นก่อต่อสามมือบ่อลงดำข้าวถึง ไปนำเอาโลดช่างแม่ขึ้นโพด
เอาโลดเอาเหลือ จนหนี เสือ หมูหมา ช่างย่าน จนว่าฮ้านชิโปดซิเพ คักแท้ได้ บั้งไฟบักล่า ขึ้นจนว่าฟ้า
แตกเป็นฝอย แหงนตาลอยจนว่าตาค้าง พออยากจ้างไผส่องนำเห็น บั้งไฟขึ้นแล้วซิหาทางแข่งต่อ มา
พ้อบ่อนี่เฮาอยากได้หยั่ง อยากรขอเหล่า เต็ดนำเจ้าจักโอ ขอเหล่าโอนำเจ้าจักถ้อยหวานจ้วยจ้วยด้วย
ยปากหลานชาย ตักมายายหลานชายให้มัน คู่ค้นบ่คูโตช่วยบ่หนี ตายเป็นผีขึ้นมาหลอก ออกจาก
บ้านขีหวานดินน้ำ ตายเป็นปลวกมากัดเครื่องพลู ตายเป็นหนูมากัดเครื่องหูก ตายเป็นลูกน้อยให้จ้องกิน
นม เอามาเกาะฟ้าเอามาเกาะ คับบ่ให้หัวขึ้นได้ซิ ลงทุ่ง ลุงทานแล้วหลานแก้วซิให้พร ลุงทานแล้วให้
แก้วเจ้าดำ ลุงทานแล้วให้ลุงคำเต่ง ให้ท้องลุงเพ่งคือ ดั่งไฟไฟ ลุงเฮ็ดไฮให้ได้ข้าวฮวงหนา ลุงเฮ็ดนาให้
ได้ข้าวฮวงใหญ่ ให้ไก่หลานน้อยได้ขึ้นชม เลี้ยงควายต่อนให้เป็นโตเขาค่า เลี้ยงควายดำให้เป็นโตเขา
แก้ว เลี้ยงแม่แล้วไว้คราดไฮไถนาพาเฮามาพวกตั้งเฮา มา ฯลฯ

2.2 เชื้อตลก-หยาบคาย เป็นคำซึ่งที่แต่งขึ้นเพื่อสร้างความตลกขบขันให้ผู้ฟัง
และบางคนจะ ส่อไปทางหยาบคายทั้งสองแง่สองงามและบางคนก็ลามกอย่างชัดเจนมาก แต่คนส่วน
ใหญ่ก็ไม่ถึงกัน เช่น

“มามาแล้วบักหมอตอนควายแม่ ควายเถิกมีบ่แพ้โตอ้ายบ่อยากตอน อ้ายนี้ว่าซิ
เป็อนบิตพัวหมากนาวสี เพ็นกะซิล้อมฮั่วถี้ ว่าอยากได้หมากน้ำเต้าแล้งในค่างเพ็น
กะหวง พี่ซิขอนำน้องจอมพระนางซิให้พี่บ่ น้ำป๋ไหลใส่ไซปลาค่อ สวามักพ่อเขนฝ้ายในเฮือน
พี่ไปเวียนเข้าหาบได้พี่ซิออกจากบ้านกินข้าวกับกบ หลบคินมากินกบกับข้าว พี่ซิว่าความใหม่ต่อไปน้ำ
บ่ไหลใส่ไซปลาค่อ สวามักพ่อเขนฝ้ายในเฮือน พี่ซิขอนำน้องสามเดือนซิได้บ่”

“อี้อ่าง บาดมันย่างตึงต่างตึงตาง ช้างสี่ข้างอยู่ตงเสอเพอ คนเสมอสี่คนตงแหมบ
ปลาหมากแปบกุมสี่ปลาขาวตอง ปลาขาวทองกุมสี่ปลาขาวเก็ง สี่เถลิงจิกหัวแมนไก่อ สัตว์ที่ใหญ่โดย
น้อยแมนควาย สี่ละลายแมนม้าสี่ม้า สี่ซ่า ๆ โดยอ่อนแมนเป็ด สัตว์ที่เคียวก้นงอแมนบี่ สี่เทิงฮ่านแมน
เทวดา สี่กั้นคาแมนกบกับอั้ง เขียดสี่เขียดเหยียดแข่งเหยียดขา เขียดจะนาสี่กั้นในน้ำ ตะติตำมโดนลง
ที่ถ่าน จัด”

“กูกูกู กูกูผู้เดียวเหลียวมาเหม็ดหมู่ บ่แมนซู้สูออย่าเหลียวมาเหลียว หยงเหลียวมา
หาบักแบ้นกู หรือแบ้นกูเล็กควายน้อย ตกตายตกบ่ตายพันหัวแลกเหล่า สี่บ่เข้าไปแลกกระบอง สี่ฮอง
บ้องหล่อ สี่ถ่อสี่ไถสี่ไหปลาร้า”

นอกจากการแข่งดังกล่าว ยังมีการแข่งอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่า “แข่งกินเหล่า” และ
“แข่งขอเงิน” ซึ่งผู้แข่งจะไปกันเป็นคณะมีลูกคู่คอยรับตาม จุดประสงค์เพื่อขอเงินไปซื้อเหล่าหรือใครมี
เหล่าก็ จะจัดหาให้ดื่มทันที เช่น

“โอ เฮ้า โอ เฮ้าโอเฮ้าโอ ขอเหล่าเต็ดนำเจ้าจักโอ ขอเหล่าโทนาเจ้าจักแก้ว ได้กิน
แล้วต๋อข่อยสิหนี”

“มาอีกแล้วหลายโตอีแม่ใหญ่ หักฟกไม้วีกะบ่ฟิง ขอส่งนำเจ้าจักหน้อย ให้ต๋อ
ข่อยคิดจะทำทาน ให้ลูกหลานขอทานจักหน้อย อย่าให้หน้อยต๋อข่อยหลายคน ย่างมาโดนแส้งเมื่อแย่ง
ล่า เดินไปหน้าจักสิว่าจั่งได้...”

การแข่งกลอน สิ่งหนึ่งที่มักทำในงานบุญบั้งไฟที่มีมาแต่โบราณคือการแข่งกลอน
(ตีกลองแข่งกัน) กลอนที่นำมาตีแข่งขันกันเรียกว่า “กลองเส็ง” คำว่า “เส็ง” เป็นภาษาไทยอีสาน
หมายถึง “แข่ง” ดังนั้นกลองเส็งก็คือกลอนที่นำมาตีแข่งขันกันนั่นเองบางแห่งจะเรียกว่า “กลองกึ่ง”

กลองเส็งหรือกลองกึ่งจะมีลักษณะเรียวยาว หนึ่งหน้ากลองจะขุดให้บางและชั้น
ให้ตึงแน่น มาก หน้ากลองจะไม่ติดข้าวเหมือนกลองยาว เวลาตีจะใช้ไม้ตีเสียงจึงดังแหลมสูง การ
ตัดสินของคณะกรรมการจะดูที่ลีลาจังหวะการตีและเสียงดังเป็นสำคัญ ส่วนการแข่งขันจะแข่งในวัน
โฮม (รวม)หลังจากแห่บั้งไฟเสร็จแล้ว

พิธีทางศาสนา งานบุญบั้งไฟหากไม่มีพิธีฮองสรอง บวชนาค ส่วนใหญ่จะไม่มีพิธีทาง
ศาสนา เพราะถือว่าเป็นบุญพญามาร แต่ก็มีบางแห่งที่มีการเจริญพระพุทธมนต์ในยามกลางคืนด้วย
ซึ่งเป็นการปรับประยุกต์ศาสนาเข้าด้วยกันก็ไม่เสียหายอะไร แต่ส่วนใหญ่แล้วจะไม่มีพิธีทางศาสนา
ปล่อย ให้ญาติโยมจัดการกันเอง ส่วนพระคงมีการจัดข้าวปลาอาหารมาถวายพิเศษเท่านั้น

สิ่งที่ได้จากพิธีกรรม การทำบุญบั้งไฟมีหลายอย่างที่เกิดขึ้นขอแยกแยะอธิบาย ดังนี้

1. ความสามัคคีปรองดอง ชาวบ้านที่จะทำบุญบั้งไฟจะต้องมีความสามัคคีปรองดองกัน จึงจะสามารถทำได้ เพราะถือว่าเป็นบุญที่ใช้เวลาเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ นานา มีกิจกรรมมากมาย ชาวบ้านมีความสามัคคีบุญบั้งไฟจึงเกิดมีได้

2. การละเล่น ชาวบ้านต้องชอบละเล่น มีนิสัยสนุกสนานโอบอ้อมอารีเพราะงานนี้จะมีการละเล่นตลก ขบขัน ลามก สกปรกต่าง ๆ หากใครไม่ชอบเล่นจะทำให้เกิดความรำคาญวุ่นวายได้ ดังนั้นผู้คนในบ้านจะต้องเป็นคนชอบเล่นสนุก ๆ ด้วยบุญนี้จึงจะจัดได้และส่วนใหญ่จะชอบสนุกสนาน เหมือนกันบุญบั้งไฟจึงเกิดมี หากไม่แล้วก็มีเพียงจุดบั้งไฟเล็กเพื่อเสี่ยงทายหรือบูชาพญาแถนเท่านั้น

3. การพนัน สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นในงานนี้ มีอยู่ทุกหนแห่งของบุญนี้ และนับว่าจะมีมากขึ้นเรื่อย ๆ คือการพนัน หลายท้องที่มีการพนันสิ่งสุ่มากจนจะทิ้งประเพณีเจตนาเดิมไปหมด คือมุ่งที่จะนำบั้งไฟมาจุดแข่งขันกันอย่างเดียว ไม่มีการทำพิธีบูชาพญาแถนหรือเสี่ยงทายอะไรเลย แต่ทำเพื่อเอาเดิมพันอย่างเดียวซึ่งขณะนี้มีมากมายในแถบอีสานตอนกลางและบน เมื่อจะแข่งกันที่บรรดาเซียนบั้งไฟทั้งหลายก็บอกต่อ ๆ กันไป อยู่ต่างจังหวัดก็มาแข่งขันกันได้ งานนี้นักพนันจึงชุกชุมมาก บางแห่งมีเสีย พนันกันไปเป็นแสนก็มีเหมือนพนันมวยที่แอบแฝงมาจากศิลปะ กีฬา กฎหมายไปแล้ว เพราะแอบแฝง มาตามบุญประเพณี เหมือนพนันมวยที่แอบแฝงมาจากศิลปะ กีฬา ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่สร้างสรรค์ เพราะเป็นการบ่มเพาะปลูกฝังนิสัยการพนันให้ผู้คน การเล่นพนันย่อมมีปัญหาต่าง ๆ ตามมาแน่นอน เช่นสูญเสียเงินเดิมพัน ส่งผลถึงครอบครัว การทะเลาะเบาะแว้งเพราะความเห็นต่างกันถึงกับชกต่อยกันก็มี ฯลฯ

4. การชกต่อยด้วยเหตุผลว่าบุญนี้ชาวอีสานถือว่าเป็นบุญพญามารซึ่งมีมาแต่โบราณคือ การชกต่อย ทะเลาะ วิวาท จะมีเป็นประจำวันสมัยโบราณจะมีเฒ่าแก่ที่เรียนมาทางคาถาอาคมขอการต่อสู้ ท่านจะรามวยโบราณเข้าหากันเวลาแห่บั้งไฟรอบ ๆ วัด เมื่อมวยเข้าใกล้กับครุมวยก็จะขึ้นที่ชาวอีสานเรียกว่า “ของขึ้น” คำว่าของขึ้น คือของดีที่มีในตัวหรือคาถาอาคมที่เรียนมาเกิดอาการอยากชกต่อยกระโดดเข้าใส่กันเหมือนสัตว์ เพราะบางคนจะมีลายสักเป็นเสือเผ่นก็จะออกลีลาเหมือนเสือ บางคนมีลายสักเป็นหนุมานก็จะออกงวดลายเหมือนลิงแล้วกระโดดชกต่อยกัน ผู้คนก็จะห้ามปรามกันตาม เหตุการณ์

นอกจากมีมวยโบราณซึ่งชกต่อยกันเป็นประจำแล้ว ที่เป็นผลร้ายคือบรรดาเด็กวัยที่เลียนแบบ ผู้ใหญ่นำพรรคพวกตีชกต่อย ทำร้ายร่างกายกันนี้สืบทอดมาเรื่อยๆ งานนี้แต่ครั้งจะมีการทำร้ายร่างกายกันมาก บางแห่งถึงกับตายก็มี ทำให้เกิดปัญหาตามมามากต้องได้ขึ้นโรงขึ้นศาล ทำให้ผู้ปกครองลำบากด้วย เพราะพวกวัยรุ่นจะถือโอกาสบุญนี้คอยแค้นกันเสมอ ดังนั้นหลายหมู่บ้าน เลิกจัดงานนี้เพราะปัญหานี้ก็มี

5. การเสียดาย - บุปผาญาณ แลสิ่งที่ได้จากงานนี้และดูเหมือนเป็นเจตนาเดิมเลยคือการ เสียดายฟ้าฝนและบุปผาญาณ การเสียดายฟ้าฝนนั้นจะมีบั้งไฟขนาดเล็กที่พ่นขึ้นมาเป็นพิเศษเพื่อเสียดายเป็นการจำเพาะ แต่ก็ไม่แน่เสมอไปเพราะบางแห่งจะถือเอาบั้งไฟที่ใหญ่ที่สุดในงานเป็นบั้งเสียดายเลย เช่นบั้งไฟแสน เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่จะนิยมบั้งไฟเล็กลักษณะการเสียดายจะใช้พ่อกะจ้ำเป็นผู้บอกเสียดายเช่นบอก ว่า “ขอให้จุดติดแค่ฉนวนเดียวแล้วฝนฟ้าจะดี ขอให้ขึ้นสูงตรงสวยงามแล้วฟ้าฝนจะดี” หรือ “ขอให้มี ควันโค้งลงมาข้าวปลาจะอุดมสมบูรณ์” หรือจะขออย่างไรก็แล้วแต่พ่อกะจ้ำจะว่าไป หากบั้งไฟเป็นไป ตามคำขอหรือบอกก็แสดงว่าเหตุการณ์จะเป็นไปตามนั้น หากขอให้ขึ้นสูงและปรากฏว่าบั้งไฟขึ้น สูงจริงก็แสดงว่าฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลตามที่เสียดาย

การบุปผาญาณ นอกจากเสียดายแล้วยังถือว่าเป็นการบุปผาญาณด้วยตามนิทานที่ได้กล่าวแล้ว ผู้ทำหน้าที่บอกกล่าวคำบูชาก่อนจุดบั้งไฟ คือพ่อกะจ้ำเช่นเดิม ส่วนบุญบั้งไฟที่จุดเพื่อบูชานั้นบางแห่งจะใช้บั้งเดียวกันกับจุดเสียดาย บางแห่งจะใช้บั้งหนึ่งอีกต่างหากแล้วแต่จะตกลงกัน ไม่มีข้อจำกัดตายตัว การบุปผาญาณนั้นพ่อกะจ้ำก็จะอ่อนน้อมบอกกล่าวให้พญาแถนทราบ ว่าบัดนี้ ได้เวลาแล้ว ถึงฤดูกาลแล้วพวกข้ามวลมนุษย์ต้องการฝน จึงได้จุดบั้งไฟขึ้นมาบูชาของประทานฝนมาให้ปวงข้าด้วยเทอญ แล้วสั่งให้จุดบั้งไฟขึ้นไปบูชาต่อไป

6. การเข็งขอเงิน สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นมากับบุญบั้งไฟ คือการเข็งขอเงินเมื่อมีงานบุญนี้เกิดขึ้นผู้คนจะต้องออกจากบ้าน (เฉพาะคนที่ชอบทางเข็ง) ไปหาซื้อตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อขอเงินหรือเรียไรเงิน มีการนำบาตรเพื่อใส่เงินไปด้วย นับว่าเข็งเพื่อนำเงินเข้าวัด แต่จริง ๆ แล้วคณะเข็งในหลายกลุ่มทำไป เพื่อหาเงินเข้ากระเป๋าดตัวเอง อาจมีเข้าวัดบ้างก็เล็กน้อย ลักษณะนี้มีให้เห็นดาษดื่นในภาคอีสาน ที่ร้ายก็คือบางกลุ่ม มีการอุ้มพระพุทธรูปนำหน้าคณะเข็งไปด้วยเรียกว่า อาศัยพระหากิน ทำให้ประเพณี เจตนาเดิมวิวัฒนาการไปมาก

การเข็งเพื่อเรียไร (ขอ) เงินนั้นดูเหมือนจะเป็นของคู่กันกับงานบุญบั้งไฟและเป็นไม้เบื่อไม้เมา ของบรรดาแม่บ้านทั้งหลาย เพราะคนส่วนใหญ่จะไม่ชอบเนื่องจากแต่ละปีจะเสียเงินให้คณะซื้อจำนวนมาก ด้วยว่ามีหลายกลุ่มหลายคณะบางคณะมาซ้ำที่เดิมก็มีและหากไม่ให้ก็ไม่ยอมหนี เพราะจะมีคำเข็งหรือข้อความเข็งขอหนึ่งที่ว่า

“...เจ้าบให้ดูข่อยบหนี ตายเป็นผีกะสีนำมาหลอก ออกจากบ้านกะสีหว่านดินนำ”

หมายความว่าถ้าไม่ให้จะไม่ยอมหนีไปไหน แม้แต่ตายเป็นผีก็จะกลับมาหลอกหลอน ออกจากบ้านไปก็จะหว่านดินใส่ และคณะเข็งก็จะยื่นเข็งคำเดิมซ้ำ ๆ อยู่อย่างนั้นจนกว่าจะได้เงินจึงจะผลจากไป

ฮิตที่ 7 บุญชำระ (บุญเดือนเจ็ด)

7.1 ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ชำระ” เป็นภาษาไทยอีสานตรงกับคำไทยภาคกลางว่า “ชำระ” ซึ่งในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชำระ ก.ชะล้างให้สะอาด เช่น ชำระร่างกาย สะสาง ปรับปรุงให้ดีขึ้น เช่นชำระพระไตรปิฎก พิจารณาตัดสิน เช่น ชำระความ ใช้ใน คำว่า ชำระหนี้”

ความหมายของคำว่า ชำระ ซึ่งเป็นภาษาไทยอีสานก็มีความหมายเช่นเดียวกันกับในคำว่า ชำระของพจนานุกรมไทย เช่นในหนังสือพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชำระ ก.ชำระ,สะสางทำให้ดี เช่น อาบน้ำ ชำระกาย, พิจารณาตัดสินให้, เช่น ชำระความ, ปัดรังควาน, เช่น สูตรชำระ เป็นต้น”

บุญชำระจึงอาจสรุปความหมายได้ว่า คือบุญที่จัดทำขึ้นเพื่อทำพิธีปัดรังควาน ขับไล่ความเสนียดจัญไรภูตผีปีศาจออกจากหมู่บ้าน บางแห่งเรียกว่า “บุญเบิกบ้าน” บางแห่งเรียกว่า “บุญบ้าน” เฉย ๆ บางบ้านที่เป็นหมู่บ้านใหญ่อาจแบ่งกันทำเป็นคุ้มไป จึงเรียกว่า “บุญคุ้ม” ก็มี แม้จะเรียกต่างกัน แต่ก็มีจุดประสงค์เดียวกัน คือขับไล่สิ่งไม่ดีออกจากหมู่บ้านนั่นเอง

สำหรับความสำคัญของบุญนี้นั้นชาวอีสานถือว่าสำคัญมากจะเรียกว่ามากกว่าฮิตอื่น ๆ ก็ได้ เพราะฮิตหรือบุญนี้แต่ละหมู่บ้านจะทำกันมิได้ขาด ถือว่าเป็นบุญที่เกี่ยวกับภูตผีปีศาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีประจำหมู่บ้านมีผีปู่ตา ผีตาแฮก มเหศักดิ์หลักเมือง ที่คอยคุ้มครองหมู่บ้านเป็นต้น บุญนี้จะเลี้ยงทั้งหมดที่กล่าวมาซึ่งชาวบ้านถือว่า เป็นผีที่ใกล้ตัวมาก เพราะเป็นที่รวมของผีอาชุกหรืออารักษ์ ที่มีบรรพบุรุษรวมอยู่ด้วย บรรดาผีดังกล่าวจะช่วยดลบันดาลให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข

7.2 มูลเหตุและความเป็นมา

มีเรื่องเล่าไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกอรุทธกถา(ขุ.ขุ.อ.39 / 1 / 223) ว่าครั้งหนึ่งเมืองไพสาลีเกิดภาวะข้าวยากมากแพง ประชาชนขาดแคลนอาหารซึ่งเรียกว่า “ทุพภิกขภัย” เพราะฝนแล้ง สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ล้มตายเพราะ ความหิวเป็นจำนวนมาก ชำร่ายอหิวาตกโรค หรือชาวบ้านเรียกว่า “โรคห่า” ก็ระบาดทำให้ผู้คนล้มตายกันมากมาย ชาวเมืองกลุ่มหนึ่งจึงพากันเดินทางไปนิมนต์ พระพุทธเจ้าให้มาปิดเป่าภัยพิบัติครั้งนี้ พระพุทธเจ้าได้เสด็จจากกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุ 500 รูป โดยมาทางเรือใช้เวลาเดินทาง 7 วัน จึงถึงเมืองไพสาลี ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองไพสาลีก็เกิดฝน “ห่าแก้ว” ตกลงมาอย่างหนัก จนน้ำฝนท่วมแผ่นดินสูงถึงหัวเข่าและน้ำฝน ก็ได้พัดพาเอาซากศพของผู้คนและสัตว์ต่าง ๆ ไหลล่องลอยลงแม่น้ำ ไปจนหมดสิ้น พระพุทธเจ้าทรงทำน้ำพระพุทธมนต์ใส่บาตรแล้วมอบให้พระอานนท์นำไปประพรมทั่วเมือง โรคภัยไข้เจ็บก็สูญสิ้นไปด้วยเดชะพระพุทธานุ

ภาพ ดั้งนั้นคนลาวโบราณรวมทั้งไทยอีสานจึง ทำบุญช้ำชะขึ้นในเดือน 7 ของทุกปี (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต), 2545)

ภาพที่ 2.7 แสดงบุญช้ำชะ (เดือนเจ็ด)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

7.3 ขั้นตอนการดำเนินการ

ก่อนถึงวันงานชาวบ้านจะพากันทำผามหรือปะรำพิธีขึ้นกลางหมู่บ้าน ถ้าหมู่บ้านใดมีศาลากลางบ้านอยู่แล้ว ก็จะใช้ศาลากลางบ้านเป็นสถานที่ประกอบพิธีไปเลย ซึ่งปัจจุบันจะมีศาลากลางบ้าน กันแทบทุกหมู่บ้านเพราะชาวบ้าน (ผู้นำหมู่บ้าน) ต่างก็ขอขมาประมาณจาก ส.ส. ส.จ. บ้าง มาสร้างศาลาบ้านเพื่อประกอบพิธีอันเกี่ยวกับบุญบ้านพวกผู้ชายจะหาตัดต้นกล้วยมาทำเสา 4 มุม แล้วผูกยึดด้วยด้ายดั่งซึ่งยาวไปหาหลังคาเรือนต่อไปเรื่อย ๆ จนครบทุกหลังคา จัดที่อาสนะสงฆ์ บาตร กระโถน โต๊ะหมู่บูชา เสื้อ สาดตาลปัตร เครื่อง อุปกรณ์ถวายพระ ฝ้ายผู้หญิงเตรียมฝ้ายผูกแขน เครื่องไทยทาน ถาดมุ้งคุณ (มงคล) ซึ่งมีเงิน หมากพลูบุหรี ฝ้าย (ดอกฝ้าย) ดอกไม้ กรวดทราย รูปเทียน ทำความสะอาดบริเวณจัดเตรียมสิ่งที่จะทำอาหารคาว หวาน แต่ส่วนใหญ่จะจัดหามาจากบ้านเอง

พอถึงวันงานทายกวัต (ไวยาวัจกร) จะไปนิมนต์พระ (ปรกตจะนิมนต์ไว้ก่อนแล้ว) ซึ่งจะนิมนต์ตั้ง 4 - 9 รูป มาเจริญพระพุทธมนต์ในตอนเย็น บางท้องถิ่นมีการปฏิรูปคือไม่เจริญพระพุทธมนต์ตอนเย็น แต่ลดขั้นตอนจากตอนเย็นมาเจริญพระพุทธมนต์ตอนเช้าและถวายภัตตาหารพร้อมกันไปเลย หากไม่ลดขั้นตอนก็จะเจริญพระพุทธมนต์ตอนเย็นถวายภัตตาหารตอนเช้า

หลังจากถวายภัตตาหารเช้าเสร็จแล้ว จะมีการประพรมน้ำพระพุทธมนต์โดยพระผู้อาวุโส จะใช้หย้าคาที่มัดเป็นกำ จุ่มน้ำพุทธมนต์แล้วสลัดใส่ชาวบ้านที่ไปร่วมงาน ส่วนคนเฒ่าคนแก่ก็จะนำฝ้าย ที่ผ่านการเจริญมงคลแล้วผูกแขนให้แกกันและกันตลอดลูกหลาน และบอกกล่าวให้เกิดมงคลแก่ผู้รับ ผูกแขน

สำหรับกรวดทรายหรือหินลูกรังพระหรือพ่อกะจ้ำจะนำไปหว่านโปรยรอบ ๆ หมู่บ้าน บางแห่งจะหว่านขึ้นบนหลังคาบ้านก็มี บางแห่งจะหว่านเฉพาะทางเข้าหมู่บ้าน เพราะเชื่อกันว่าผีหรือสิ่งจัญไร จะเข้ามาทางประตูบ้านจึงต้องนำหินทรายไปกั้นไว้ก่อน บางแห่งจะใช้ด้ายสายสิญจน์หรือไม้กั้นหย้าคาไปผูกชิงไว้ที่ทางจะเข้าหมู่บ้าน หากสังเกตให้ดีในช่วงเดือนเจ็ดตามทางเข้าหมู่บ้านจะเห็นด้ายสายสิญจน์หรือไม้กั้นหย้าคาที่ผูกต่อกันยาว ๆ ถูกผูกชิงข้ามถนนให้เห็นชัดเจน เวลาผีจะเข้าหมู่บ้านจะได้ เกรงกลัวไม่กล้าเข้า

นอกจากจะมีการทำบุญตักบาตร ประพรมน้ำมนต์ หว่านกรวดทรายหิน ผูกหย้าคาเพื่อกันเสนียดจัญไรให้หมู่บ้าน (คน,สัตว์) แล้ว เพื่อให้สมกับคำว่าซำฮะ (ซำระ) ชาวบ้านจะพากันหาเก็บสิ่งที่ไม่ดี (ของเก่า) ออกจากบ้านเรือนตนเอง เช่น เสื้อผ้าเก่าขาด ภาชนะเก่า ก่องข้าว หวดเป็นต้น ไปทิ้งนอกบ้านหรือเผาหรือขุดหลุมฝัง นัยว่าเพื่อบ้านเรือนของตนเองสะอาดบริสุทธิ์ ผี สิ่งจัญไรจะไม่กล้าเข้ามาใกล้ เพราะสิ่งของเก่าถือว่าเป็นของผีปีศาจ ผีมาเจอของเก่านอกบ้านก็จะไม่เข้ามาภายในหมู่บ้าน จะทำให้ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีเหตุเภทภัยจากผีปีศาจ สิ่งเลวร้ายใด ๆ

ในช่วงเดือนเจ็ดจะมีบุญพิธีเกี่ยวกับผีหลายอย่าง เพราะผีฝ่ายดีที่ชาวอีสานนับถือมีมากมาย เช่นผี อาฮัก (อารักษ์) คือมหศักดิ์หลักเมืองผีปู่ตาหรือตาปู่คือผีประจำหมู่บ้าน ผีแฮก คือ ผีประจำทุ่งนา ตลอดจนผีบ้าน ผีเรือน ผีต่าง ๆ ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อชีวิตความเชื่อของชาวอีสานเพราะเกี่ยวกับความเป็นอยู่ สุขภาพ ความก้าวหน้า ต่ำทรมานด้วยเกี่ยวกับผีเหล่านี้ทั้งนั้น ดังนั้นในช่วงนี้จึงมีการทำพิธีเลี้ยงผีให้ถูกต้องตามประเพณีส่วนผีไม่ดีก็จะไม่ให้เข้ามาเกี่ยวข้องภายในหมู่บ้าน ที่ผ่านอาฮักก็จะได้รับการดูแลเลี้ยงดูอย่างดี เพราะเชื่อกันว่าจะช่วยลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ด้าน ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหาร ความสงบสุขให้แก่ผู้คน

ฮิตที่ 8 บุญเข้าพรรษา (บุญเดือนแปด)

8.1 ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “พรรษา” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายไว้ว่า ฤดูฝน, ฝน, ปี บุญนี้ชาวอีสานโบราณจะออกสำเนียงว่า “บุญเข้าวัดสา” คำว่า “วัด-สา” ก็คือพรรษานั้นเอง เพราะคำว่าสาหรือวัดสา เป็นภาษาบาลี พรรษา เป็นภาษาสันสกฤตส่วนไทยปัจจุบันรวมทั้งคนไทยอีสานด้วยนิยมใช้คำว่า “พรรษา”

ฮีตหรือบุญนี้ถือเป็นบุญที่มีความสำคัญมากต่อชาวอีสานและชาวไทยพุทธทั่ว ๆ ไป เพราะเป็น ช่วงที่พระภิกษุสงฆ์จะต้องเข้าจำพรรษาเป็นโอกาสที่พระจะต้องพักผ่อนศึกษาธรรมะ ไม่เดินทาง สัญจรไปพักค้างที่คืนที่ไหน ชาวอีสานเชื่อกันว่าการทำบุญในวันเข้าพรรษาจะได้กุศลมาก เหมือนการทำบุญวันออกพรรษา เพราะถือว่าพระที่จะเข้าพรรษาคือพระที่มีเจตนาสร้างบุญ สะสมบารมี มีจิตใจแน่วแน่มั่นคงในคำสอนหากไม่มั่นคงไม่ศรัทธาจริงจะต้องลาสิกขาไปก่อนแล้ว การทำบุญกับพระที่มีเจตนาดีจึงถือว่าได้อานิสงส์มาก

ด้วยฮีตประเพณีนี้เชื่อกันว่ามีมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญมาก ดังจะเห็นจากลูกหลานแม้ไปทำงานอยู่ต่างถิ่นห่างไกลเมื่อถึงฤดูทำบุญนี้ก็ต้องกลับบ้านเพื่อร่วมพิธีทำบุญ เป็นการมาปวารณาตนเองต่อพระและญาติพี่น้องว่าเข้าพรรษานี้จะทำอะไรที่มีประโยชน์บ้าง โดยไปร่วมทำบุญที่วัดและตั้งปวารณา - ปวารณาในสถานที่ที่เป็นบุญคือวัด แต่บางคนก็ไม่มี การปวารณาหรือ ตั้งตะบะ เพียงกลับบ้านมาทำบุญร่วมกันญาติ ๆ เฉย ๆ

นอกจากจะทำบุญ ตั้งตะบะมาเพื่อสร้างบุญกุศลให้ตัวเองแล้ว บางแห่งยังมีการนำดอกไม้ ธูป เทียน น้ำใส่ขันไปเคารพบุคคลที่ตนเองนับถือ ชาวอีสานเรียกว่า “พ่อทำกรรม” บ้าง “พ่อฮักษา” บ้าง เป็นเหมือนตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา อาฮัก ชาวบ้านที่นำดอกไม้ ธูปเทียน ไปเคารพเรียกว่า “ซิ่น ต่อ” หรือ ลูกเผิงลูกเทียน” ใครเป็นลูกเผิงลูกเทียนของใครก็จะต้องนำสิ่งของดังกล่าวไปเคารพผู้นั้น แล้วให้ท่านผูกข้อมือประพรมน้ำมนต์บอกกล่าวฝากฝังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลูก หลาน (ลูกเผิงลูกเทียน) อยู่เย็นเป็นสุขครั้นถึงฤดูออกพรรษาก็จะกลับมาขอออกพรรษากับพ่อธรรมหรือพ่อกุศลอีกที

8.2 มูลเหตุความเป็นมา

การจำพรรษาของพระภิกษุผู้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่ก่อนหน้าที่จะมีการจำพรรษานั้น มี เรื่องเล่าว่า สมัยก่อนโลกยังไม่เจริญการไปไหนมาไหนต้องเดินทางด้วยเท้าเปล่า เส้นทางเดินยังไม่ตัด ไปมาสะดวก เวลาพระภิกษุจะเดินทางไปโปรดญาติโยม หรือทำภารกิจใด ๆ ก็ต้องเดินลัดทุ่งนา บ้างป่า เขาลำเนาไพรบ้างและดูเหมือนพระภิกษุสมัยนั้นจะชอบเดินไปเรื่อย ๆ ด้วย เพื่อแสวงหาที่ศึกษาเล่าเรียน จากครูอาจารย์บ้าง ปฏิบัติธรรมตามสำนักต่าง ๆ บ้าง ไม่ว่าจะฤดูกาลใดก็ไม่มีการพักผ่อนเลยโดยเฉพาะ พระพวกหนึ่งคือพวก “ฉัพพัคคีย์” ยังไม่ชอบอยู่กับที่จะมีการเที่ยวภิกขาจารไปเรื่อย ๆ พระได้เหยียบย่ำข้าวกล้าในนาของชาวบ้านเสียหาย สัตว์ตัวน้อยต่าง ๆ พลอยถูกเหยียบตายไปด้วย พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้ภิกษุต้องจำพรรษา 3 เดือน ในฤดูฝนโดยมิให้ไปค้างแรมที่อื่นใดนอกจากในวัดของตน ถ้าภิกษุฝ่าฝืนถือว่า “ศีลขาดและต้องอาบัติทุกกฏ” เว้นแต่กรณีจำเป็นที่เรียกว่า “สัตตาทกณียะ” เช่น บิดามารดา ป่วย เป็นต้น แต่ต้องกลับมาภายใน 7 วันพรรษาจึงจะไม่ขาด (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต), 2545)

การเที่ยวภิกขาจารไปเรื่อย ๆ และบ่อย ๆ ของพระตามฤดูกาลต่าง ๆ เมื่อถึงฤดูฝนต้อง ลุยโคลน น้ำ ทำให้เปียกชุ่มไม่นาดู ที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนอื่นด้วยคือการไปเหยียบย่ำข้าว กล้า พืชพรรณที่ชาวบ้านปลูกไว้เป็นที่ดีเตือน ว่ากล่าวของประชาชนทั่วไป เพราะฤดูฝนนั้นแม้แต่สัตว์ บาง ชนิดยังอยู่เฉยๆ ถิ่นไม่เร่ร้อนไปไหน นกแจ้วแจ้ว จะหยุดส่งเสียงร้อง เมื่อเข้าพรรษาและไม่ ออกไปหากินไกล จะส่งเสียงร้องก็ต่อเมื่อออกพรรษาแล้วเท่านั้น บรรดาเดียรฉัตรปริพาชกนักบวชนอก ศาสนาเขา ก็พากันหยุด เหตุใดพุทธสาวกจึงเที่ยวจาริกทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน

ภาพที่ 2.8 แสดงบุญเข้าพรรษา (เดือนแปด)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

ครั้งที่พุทธศาสนิกชนร้องเรียนนั้นพระพุทธรองค์เสด็จประทับอยู่ที่เวฬุวัน กลันทกะนิ วาปะสถาน กรุงราชคฤห์ มีพระภิกษุนำความขึ้นกราบทูลพระองค์ พระองค์จึงทรงพุทธานุญาตให้ พระสงฆ์จำพรรษาคืออยู่พักที่เดิมเป็นเวลา 3 เดือนตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนแปด ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ซึ่งเรียกว่า พรรษาแรก หากภิกษุใดมีเหตุจำเป็นไม่สามารถเข้าจำพรรษาได้ในช่วงแรก ก็ อาจ เข้าพรรษาหลังตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำเดือนเก้า เป็นต้นไปจนครบไตรมาส (3 เดือน) เช่นกันได้ เรียกว่า พรรษาหลัง

ในระหว่างเข้าพรรษาหรือจำพรรษาจะให้ภิกษุอยู่ในวัดแห่งเดียวไม่ทรงอนุญาตให้ไปพัก แรม ที่อื่นเป็นเวลา 3 เดือน ถ้ามีการอธิษฐานพรรษาหรือกล่าวคำจำพรรษาแล้ว หากอยู่ครบ 3 เดือน ไม่ได้ จะถูกปรับอาบัติทุกกฏเว้นแต่มีเหตุจำเป็น ได้แก่

1. สหธรรมิก (เพื่อนร่วมทางธรรม) หรือมารดาบิดาป่วยไปเพื่อรักษาพยาบาล
2. สหธรรมิกกระสันจะสึก ไปเพื่อระงับ

3. มีกิจสงฆ์เกิดขึ้น เช่น วิหารชำระชุด ไปเพื่อปฏิสังขรณ์
4. ทายกบำเพ็ญกุศล ส่งมานิมนต์ ไปเพื่อบำรุงศรัทธา อาจมีฐานะอื่นนอกจากกล่าวข้างต้นที่เป็นกิจจะลักษณะอนุโลมตามนี้อาจไปค้างคืนที่อื่นได้ และการไปในกรณีดังกล่าวต้องกลับภายใน 7 วัน คืออยู่พักค้างได้ไม่เกิน 7 วัน

8.3 ขั้นตอนการดำเนินการ

ก่อนถึงวันงานพ่อยាយหรือไวยวัจกร แต่ปัจจุบันมักจะเป็นผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้ชาวบ้านทราบ เพื่อจะได้จัดเตรียมสัมภาระเครื่องไทยทาน โดยเฉพาะเทียนเข้าพรรษาจะต้องจัดเตรียมแต่เนิ่น ๆ สมัยโบราณชาวบ้านต้องเข้าป่าหาขี้ผึ้ง (รังผึ้งเก่า) มาหล่อเป็นเทียนโดยเล่มหรือแท่งขนาดใหญ่ หรือทำเป็นต้นเรียกว่า ต้นเทียน ทำการประดับประดาตกแต่งอย่างสวยงาม

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือนแปด ก็จะพากันแห่ไปถวายวัด บางแห่งจะแบ่งเป็นคณะเป็นคุ้ม ทำ การหล่อต้นเทียนเพื่อนำไปแข่งขัน มีการประกวดต้นเทียน ขบวนแห่ มีพ็อนรำและการละเล่นพื้นบ้าน ประกอบเป็นที่สนุกสนาน เฮฮา จนบางจังหวัดได้จัดระดับใหญ่โตเป็นงานประจำประเพณีของจังหวัด ไปแล้วอย่างจังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

พวกผู้หญิง (อุบาสี) จะพากันเตรียมอาหาร คาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ปัจจัยไทยทานที่จำเป็นไปถวายพระ เช่น ไตรจีวร (ผ้า 3 ผืน) ยารักษาโรค ผ้าห่มนอน ตะเกียง รูปเทียน เป็นต้น โดยเฉพาะเครื่องสำหรับให้แสงสว่างคือ รูปเทียน ตะเกียง น้ำมัน จะขาดไม่ได้แม้โลกจะเจริญมากแล้ว มีไฟฟ้าสว่างไสว แต่ก็ยังมีการถวายตะเกียง น้ำมัน รูปเทียน เป็นการรักษาสืบทอดเก่าดั้งเดิมเอาไว้

นอกจากต้องเตรียมเครื่องไทยทานดังกล่าว ยังต้องเตรียมผ้าอาบน้ำฝนเพื่อให้พระได้ใช้อาบน้ำในช่วงเข้าพรรษาด้วย ผ้าอาบน้ำฝนอาจมีสีขาวสีตามผ้าไตร (เหลือง) ขนาดยาว 4 ศอก 1 กระเบียด กว้าง 1 ศอก 1 คืบ 1 กระเบียด 2 อนุกระเบียด ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนเจ็ด ถึงกลางเดือนแปด เป็นเวลาที่พระภิกษุแสวงหาผ้าอาบน้ำฝน ผู้มีศรัทธาถวายผ้าอาบน้ำฝนตามกำหนดนี้ แต่โดยมากนิยมถวายกันในวันเพ็ญเดือนแปด

การถวายผ้าอาบน้ำฝนมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และมีความเป็นมาดังนี้

เดิมพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าเพียง 3 ผืน (ผ้าไตร) คือผ้าสังฆาฏิ ผ้าห่มและผ้าถุง ครั้นถึงฤดูฝนพระภิกษุบางรูปจะอาบน้ำฝนไม่มีผ้าจะนุ่งอาบ เพราะผ้าส่วนใหญ่จะเปียกชุ่ม จึงต้องเปลือย กายอาบน้ำ เพราะไม่ต้องการให้ผ้าเปียกเนื่องจากมีผ้าจำนวนน้อยผืน

วันหนึ่งนางวิสาขาใช้สาวใช้ไปวัดขนาดฝนตก บังเอิญได้แลเห็นพระภิกษุเปลือยกายอาบน้ำฝน จึงกลับมาเล่าให้นางวิสาขาฟัง นางวิสาขาจึงนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า ประรภาว่าอยากขอถวายผ้าอาบน้ำฝน และเล่าเหตุการณ์ถวายพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตตาม

ปรารภ และอนุญาตเขตกำหนดแสวงหาผ้าและเวลาใช้ผ้าอาบน้ำฝนให้พระภิกษุถือเป็นวัตรปฏิบัติตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา

ในเดือนแปดนี้ยังมีวันสำคัญอีกวันหนึ่งคือวันอาสาฬหบูชา ซึ่งเป็นที่พระพุทธเจ้าทรง แสดงปฐมเทศนา หรือธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีในครั้งนั้น ถือได้ว่าเป็นวันเกิดของพระสงฆ์อันเป็นเหตุให้ไตรรัตน์ครบองค์สาม คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เพราะหลังจากที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมจบลง อัญญาโกณฑัญญะพราหมณ์ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม คือการเข้าใจและรู้ความเป็นจริงของสรรพสิ่งว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งนี้เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา" (ขุ.ปฎิ.(ไทย) 31/30/485.) จึงได้ทูลขอบรรพชา อุปสมบท และได้เป็นอริยสาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา วันอาสาฬหบูชา เป็นวันที่มีความครบสมบูรณ์องค์สามแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อย่างสมบูรณ์แบบ ตามที่ได้กล่าวแล้ว และเมื่อถึงวันนี้พุทธศาสนิกชน ได้พากันทำกราบบูชาเหมือนกับวันสำคัญอื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนา. คำถวายเทียนและผ้าอาบน้ำฝน

เมื่อถึงวันประกอบพิธีก็จะมีกรถวายเทียนจำนำพรรษาและผ้าจำนำพรรษาหรือผ้าอาบน้ำฝน เวลาถวายอาจแตกต่างกันไปตามแต่ท้องถิ่นและตามความสะดวกไม่จำกัด เช่นเทียนถวาย เวลาค่ำ - กลางคืนก็ได้ ผ้าอาบน้ำฝนอาจถวายเวลาเช้าก่อนถวายภัตตาหารเช้าก็ได้ บางแห่งจะถวาย ในเวลาค่ำหรือเช้าพร้อมกันทีเดียวเลยก็มีคำถวายเทียนและผ้าอาบน้ำฝนมีดังนี้

คำถวายเทียน

อิมานิ มะยัง ภันเต ปะทีปัง สะปะริวารัง ภิกขุสังฆัสสะ โธโณชะยามะ สาธุโน ภันเต ภิกขุ สังฆเอ อิมานิ ปะทีปัง สะปะริวารัง ปะฏิคคัณหาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายเทียนกับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับเทียน และ บริวารทั้งหลายเหล่านี้เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลและนานเทอญ.

คำถวายผ้าอาบน้ำฝน

อิมานิ มะยัง ภันเต วัสสิกะสาฎิกะจีวะรานิ สะปะริวารานิ ภิกขุ สังฆัสสะ โธโณชะยามะ สาธุโน ภันเต ภิกขุสังฆเอ อิมานิ วัสสิกะสาฎิกานิ สะปะริวารานิ ปะฏิคคัณหาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าอาบน้ำฝน กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับผ้าอาบน้ำฝนพร้อมด้วยบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนานเทอญ.

อิตถี 9 บุญข้าวประดับดิน (บุญเดือนเก้า)

9.1 ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ข้าวประดับดิน” ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2538 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ข้าวประดับดิน (ถิ่นอีสาน) น. ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เอาไปบูชาตามต้นไม้และพระเจดีย์เวลาเข้ามิดเดือน 9” บุญข้าวสากน้อยก็เรียก : ชื่ออาหารคาวหวานหมากพลูบุหรี่ที่จัดใส่กระทงหรือภาชนะ อื่น ๆ วางไว้ตามพื้นดินหรือโคนต้นไม้เพื่อเป็นการเซ่นดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

บุญนี้มีความสำคัญต่อชาวอีสานมากเพราะชาวอีสานจะมีความเชื่อเดิมเกี่ยวกับผี มาตั้งแต่โบราณกาลและฝังรากลึกจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน บุญประเพณีนี้จึงได้รับการปฏิบัติสืบทอดมาไม่ขาดระยะ ชาวอีสานจะมีความเชื่อเกี่ยวกับอิตถีนี้คล้าย ๆ กับอิตถีที่ 10 คือ บุญข้าวสากที่จะต้องส่งส่วยให้ผีอาฮักและผีบรรพบุรุษ เพื่อให้ผีดังกล่าวช่วยดลบันดาลให้ชีวิตความเป็นอยู่ ทรัพย์สินของข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ไม่มีภัยร้ายใด ๆ มาเยือน

9.2 มูลเหตุความเป็นมา

เนื่องจากคนลาวและไทยอีสานมีความเชื่อสืบต่อกันมาแต่โบราณกาลแล้วว่ากลางคืนของเดือนเก้าดับ (วันแรมสิบสี่ค่ำเดือนเก้า) เป็นวันที่ประตูนรกเปิด ยมบาลจะปล่อยให้ผีนรกออกมาเยี่ยมญาติในโลกมนุษย์ในคืนนี้คืนเดียวเท่านั้นในรอบปี ดังนั้นจึงพากันจัดห่อข้าว ไร่ให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ถือว่าเป็นบุญเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว (บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2539)

สาร สาระที่ศานันท์ (2530) ให้ความเห็นว่าปราชญ์อีสานอื่น ๆ อ่างคัมภีร์ทางศาสนาพุทธเกี่ยวกับเรื่อง เปรตของพระเจ้าพิมพิสารว่า ครั้งพุทธกาลบรรดาญาติของพระเจ้าพิมพิสารกินของสงฆ์ ตายแล้วไป เกิดเป็นเปรต เมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแต่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์แล้วมิได้ทรงอุทิศส่วนกุศลผลบุญไปให้บรรดาเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้น เมื่อเปรตมิได้รับผลบุญถึงเวลากลางคืนพากันมาส่งเสียงน่ากลัวเพื่อขอส่วนบุญอยู่ใกล้ ๆ กับพระราชนิเวศน์ พระเจ้าพิมพิสารทรงได้ยินเช่นนั้น พอรุ่งเช้าจึงเสด็จไปทูลถามสาเหตุจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงแจ้งสาเหตุให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารนั้นทรงทราบแล้วจึงถวายทานแล้วอุทิศส่วนกุศล ซึ่งได้ทำ

ไปให้เปรต ตั้งแต่นั้นมาบรรดาเปรตเหล่านั้นก็ไม่มารบกวนอีก เพราะเปรตที่เป็นญาติได้รับผลบุญแล้ว ชาวอีสานจึงถือเอามูลเหตุนี้ทำบุญข้าวประดับดินติดต่อกันมา (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต), 2545)

ภาพที่ 2.9 แสดงบุญข้าวประดับดิน (เดือนเก้า)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

9.3 ขั้นตอนดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงาน (วันแรม 13 ค่ำเดือน 9) ทายกวัดหรือผู้ใหญ่บ้านจะป่าวประกาศให้ลูกบ้านเตรียมการ คือเตรียมข้าวปลาอาหารคาวหวาน เช่น ไข่ เนื้อปลา ถั่ว เผือกมัน ข้าวต้ม ก๋วยขนม น้ำอ้อย น้ำตาล ผลไม้ เป็นต้น เพื่อจัดเลี้ยงกันเองภายในครอบครัวบ้าง และทำบุญถวายพระภิกษุบ้าง สำหรับการห่อข้าวประดับดินน้ำส่วนใหญ่มักจะเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิงซึ่งได้รับการฝึกฝนมาจากบรรพบุรุษเป็นอย่างดี การห่อข้าวประดับดินมีขั้นตอนการทำดังนี้ ฉีกใบตองออกให้มีขนาดกว้างเท่าหนึ่งฝ่ามือ ส่วนความยาวนั้นให้ยาวสุดซีกของใบกล้วย นำเอาข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วปั้นเป็นก้อน ๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือวางบนใบตองที่จะห่อ จากนั้นแกะเนื้อปลา ไข่ หมู ใส่ลงไปเล็กน้อย ประเภทที่จัดเป็นอาหารคาว แล้วใส่น้ำอ้อย ก๋วยขนม มะละกอสุก หรือผลไม้ ตลอดจนขนมหวานอื่น ๆ ลงไปอีกนิด ประเภทนี้ถือเป็นของหวาน จากนั้นใส่หมาก 1 คำบุหรี่ยี่ 1 มวน เมียง 1 คำ แล้วห่อใบตองเข้าหากัน โดยใช้ไม้กลัดหัวท้าย และตรงกลางก็จะได้ห่อข้าวประดับดินห่อน้อย ๆ ที่มีลักษณะยาว ๆ (คล้าย ห่อข้าวเหนียวปิ้ง) สำหรับจำนวนให้เข้าจำนวนญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว และอีกส่วนหนึ่งจะห่อเพื่อสำหรับผีไม่มีญาติด้วย

เมื่อเตรียมทุกอย่างเรียบร้อยแล้วก็รอประกอบพิธีต่อไป ครั้นถึงเช้ารุ่งขึ้นคือวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ตอนเช้ามีเวลาประมาณ 4 - 6 นาฬิกา ชาวบ้านจะนำสิ่งของที่เตรียมไว้ดังกล่าวไปวางไว้ตามพื้นดินบ้าง ข้างโบสถ์ศาลาบ้าง ข้างต้นไม้บ้าง หรือห้อยไว้ตามกิ่งไม้บ้างในบริเวณวัด พร้อมกับจุด

รูปเทียน บางแห่งก็ไม่ต้องจุดเป็นนัยว่ากลัวว่าผีบรรพบุรุษจะกลัวไฟ ไม่กล้าเข้ามา แล้วบอกกล่าวแก่ผี (เปรต) ให้มารับเอาส่วนบุญ (ห่อข้าว)

บางแห่งจะเอาอาหารที่อุทิศให้แก่ผู้ตายเสร็จแล้วนำไปฝังไว้ในดินนัยว่าเพื่อไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งกิน อาหารที่เป็นเดนของเปรต เพราะกลัวจะเป็นเปรตไปด้วย เพราะการนำห่อข้าววางไว้ตามดินนี้กระมัง จึงเรียกว่า “ข้าวประดับดิน”

เมื่อนำข้าวประดับดินไว้ตามที่ต่าง ๆ แล้วก็จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศล นำข้าวปลาอาหารถวายพระ แผ่นส่วนกุศลหาผู้ตายตลอดจนผีไม่มีญาติต่อไป ฟังพระเทศนาเกี่ยวกับอานิสงส์ของการทำบุญ รับพรจากพระเป็นเสร็จพิธี

คำถวายสังฆทาน (ข้าวประดับดิน)

อิmani มะยัง ภันเต ปิณทะภัตตานิ สะปะริวารานิ ภิกขุสังฆัสสะ โอโหมชะยามะ สาธุโน ภันเต ภิกขุสังโฆ อิmani ปิณทะภัตตานิ สะปะริวารานิ ปะภิกคัณหาตุ อังกัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ.

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายข้าวและอาหาร (ข้าวประดับดิน) กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับข้าวและอาหาร (ข้าวประดับดิน) พร้อมด้วยบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลละนานเทอญ.

อิตถี 10 บุญข้าวสาก

10.1 ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ข้าวสาก” ตามความหมายในพจนานุกรมภาษาล้านนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2537 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ข้าวสาก น. ชื่องานบุญกลางเดือนสิบ, สลากภัตถวายสงฆ์ หรือห่ออาหารคาวหวาน หมาก พลุ บุหรี่ ที่นำไปเช่นวิญญูณบรรพบุรุษ”

หากจะแยกคำ 2 คำ ก็จะได้ว่า “ข้าว” คือเมล็ดของพืชพวกหญ้าชนิดหนึ่งใช้เป็นอาหารสำคัญ ปลูกกันในประเทศร้อนโดยมาก มีชนิดใหญ่ 2 ชนิด คือ ข้าวเจ้า และข้าวเหนียว ส่วนคำว่า “สาก” คือเครื่องมือสำหรับทำอย่างหนึ่งคู่กับครก แต่สากในที่นี้จะกร่อนมาจากคำว่าสลากเพราะบุญนี้จะเกี่ยวกับการใช้สลาก (จะได้กล่าวในขั้นดำเนินการ) และยังมีบางแห่งที่ยังเรียกว่าบุญข้าวสาก

บุญข้าวสากเป็นบุญที่ทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายหรือเปรต เป็นการทำบุญอุทิศให้เปรตอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเวลาห่างจากเวลาของบุญข้าวประดับดินเพียง 15 วัน ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เปรตต้องกลับไปที่อยู่ของตน บุญทั้ง 2 บุญนี้มีลักษณะคล้ายกันคือการทำข้าวห่อส่งให้เปรต ซึ่งรวมถึงบรรพบุรุษญาติพี่น้องของผู้ทำบุญ และเปรตไม่มีญาติด้วย (อุตม บัณฑิต, 2537) ด้วยเหตุเป็นบุญที่ทำเพื่อคนนับถือนี้เอง ชาวอีสานจึงทำบุญต่อเนื่องไม่เคยขาดแม้แต่ปีเดียว และทุกคนจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับบุญนี้มาก จะพากันทำอย่างกระตือรือร้นเพราะเชื่อกันว่าผีบรรพบุรุษจะมีความหิว กำลังรอส่วนบุญจากทานนี้ เมื่อถึงงานบุญจึงพากันทำอย่างศรัทธา

ที่สำคัญของงานนี้คือญาติพี่น้อง แม้จะอยู่ต่างถิ่นก็ต้องกลับบ้านไปเยี่ยมเยียนกัน ลูกหลานไปเยี่ยมพ่อแม่ปู่ย่าตายาย โดยนำผลไม้ ข้าว หนาก พลุบุหรี ไปฝากด้วย ส่วนพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ก็จะตอบแทนด้วยสิ่งของลักษณะคล้ายกัน แต่บางแห่งนิยมให้เงินแก่ลูกหลาน ๆ จึงทำให้บรรดาลูกหลาน ๆ อาสาพ่อแม่ไปเยี่ยมปู่ย่าตายาย เพราะได้เงินตอบแทน และสิ่งที่เกือบทุกท้องถิ่นมีเหมือนกันคือข้าวตอก และข้าวพอง ลูกหลานเมื่อไปเยี่ยม พ่อแม่ ปู่ย่า มักจะได้สิ่งดังกล่าวเสมอ

10.2 มูลเหตุความเป็นมา

มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า มีบุตรชายกษัตริย์ผู้หนึ่ง เมื่อพ่อสิ้นชีวิตแล้วแม่ได้หาหญิงผู้มีอายุและตระกูลเสมอกันมาเป็นภรรยา แต่อยู่ด้วยกันหลายปีไม่มีบุตรแม่จึงหาหญิงอื่นมาเป็นภรรยาอีก ต่อมาเมียน้อยมีลูก เมียหลวงจึงคิดฆ่าทั้งแม่และลูกเสีย ฝ่ายเมียน้อยเมื่อก่อนจะตายก็คิดอาฆาตเมียหลวงไว้ชาติต่อมาฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นแมวอีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นไก่ แมวจึงกินไก่และไข่ชาติต่อมา ฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นเสือ อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นกวาง เสือจึงกินกวางและลูก สุตทัยฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นคน อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นยักษ์นิ พอฝ่ายไปเกิดเป็นคนแต่งงานและคลอดลูกนางยักษ์นิจึงจองเวรไว้ ตามไปกินลูกถึงสองครั้ง

ภาพที่ 2.10 แสดงบุญข้าวสาก (เดือนสิบ)

ที่มา: ภาพโดยศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

ต่อมาพอมิครรภ์ครั้งที่สาม นางได้หนีไปอยู่กับพ่อแม่ของตนพร้อมกับสามี เมื่อคลอดลูกเห็นว่าปลอดภัยแล้วจึงพาสามีพร้อมลูกกลับบ้าน พอคืนวันยักขิณีมาพบเข้าจึงไล่ นาง สามีและลูกนางแม่จึงพาลูกกับสามีเข้าไปยังเขตวัดมหาวิหาร ซึ่งพอดีกับพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นางและสามีจึงนำลูกน้อยไปถวายขอชีวิตไว้ นางยักขจะตามเข้าไปในเขตวัดมหาวิหารไม่ได้ เพราะถูกเทวดากางกั้นไว้ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกนางยักขเข้ามาฟังพระธรรมเทศนา พระองค์ทรงสั่งสอนไม่ให้พยาบาทจองเวรกัน แล้วจึงโปรดให้นางยักขไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนา นางยักขตนนี้มีความรู้เกณฑ์เกี่ยวกับฝนและน้ำดี ปีไหนฝนจะตกดีหรือไม่ดีจะแจ้งให้ชาวเมืองได้ทราบ ชาวเมืองให้ความนับถือมาก จึงได้นำอาหารไปส่งนางยักขอย่างบริบูรณ์โดยสม่ำเสมอ นางยักขจึงได้อาหารเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภัตแด่พระภิกษุสงฆ์วันละแปดที่เป็นประจำ ชาวอีสานจึงถือเอาการถวายสลากภัตหรือบุญข้าวสากนี้เป็นประเพณีสืบมาและเมื่อถึงวันทำบุญข้าวสากนอกจากนำข้าวสากไปถวายพระภิกษุสงฆ์และวางไว้บริเวณวัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ชาวนาจะเอาอาหารไปเลี้ยงนางยักขหรือนางผีเสื่อนาในบริเวณนาของตนแต่เปลี่ยนเรียกนางยักขว่า “ตาแฮก”

10.3 ขั้นตอนดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงานทายกหรือผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้ชาวบ้านทราบว่า จะมีการทำบุญเดือนสิบขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านได้จัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ที่จะทำบุญ แต่ส่วนใหญ่งานบุญข้าวสากชาวบ้านจะทราบช่วงทำบุญอยู่แล้ว จึงได้มีการตระเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ไว้ก่อนแล้วพอถึงเวลางานจึงไม่มีปัญหาสำหรับงานนี้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับข้าวปลาอาหาร ผลไม้ต่าง ๆ บางชนิดจัดเตรียมมาเป็นหลายเดือน เช่น บางคนปลูกถั่วลิสง พักแพง แดงกวา เพื่องานนี้โดยเฉพาะ งานนี้จึงถือเป็นงานที่สมบูรณ์ที่มีญาติพี่น้องจะนำไปแลกเปลี่ยนกัน

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบ ตอนเช้าชาวบ้านจะพากันนำอาหารคาวหวานต่าง ๆ ไปทำบุญ ตักบาตรที่วัดโดยพร้อมเพรียงกัน และถวายทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว ต่อจากนั้น ก็กลับบ้านแต่บางคนอาจอยู่วัดจำศีลภาวนาและฟังเทศน์ก็มี

ต่อมาตอนสายพอจวนเพล ชาวบ้านจะนำเข้าปลาอาหารที่เตรียมไว้ไปวัดอีกครั้งหนึ่งโดยเอาอาหารต่าง ๆ จัดเต็มสำหรับหรือชุดสำหรับถวายทานหรือถวายเป็นสลากภัต การถวายอาหารตอนนี้จัดใส่ภาชนะต่าง ๆ แล้วแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น บางแห่งจัดใส่ถ้วยชามถวาย การแห่งนี้ทำเป็นห่อ ทำเป็นกระทงด้วยใบตองกล้วยหรือกระดาศ บางแห่งใส่ชะลอมซึ่งสานด้วยไม้ไผ่และกรูดด้วยใบตองกล้วยหรือกระดาศ บ้านหนึ่ง ๆ จะจัดทำจำนวนที่ชุดก็ได้แล้วแต่ศรัทธา ประเพณีบุญข้าวสากที่นิยมทำกันอีกอย่างหนึ่ง คือสลากภัตอาจทำได้หลายวิธี คือวิธีหนึ่งก่อนจะนำของถวายพระชาวบ้านจะจับฉลากชื่อพระภิกษุสามเณรก่อนสลากที่จับถูกชื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้น วิธีหนึ่งผู้ถวายจะเขียนชื่อของตนใส่ลงในบาตรพระภิกษุ สามเณรรูปใดได้สลากของ

ผู้ใด ผู้หนึ่งก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้น และอีกวิธีหนึ่งอย่างเช่น ในท้องถิ่นจังหวัดเลยผู้ใด มีจิตศรัทธาจะถวายข้าวสากก็ชุดจะเขียนชื่อเจ้าของข้าวสาก พร้อมจำนวน ชะลอมหรือห่อและคำอุทิศ ส่วนกุศลใส่กระดาษไปด้วย เมื่อชาวบ้านไปพร้อมกันที่วัดแล้ว จะนำเอาสากนั้นไปใส่ลงในขันหรือบาตรรวมกันคลุกให้เข้ากันดีแล้วจะมีการจับสลากขึ้นมาทีละใบ จับสลากถูกใบใดก็จะมีการอ่านชื่อผู้เจ้าของสากพร้อมคำอุทิศส่วนกุศล พออ่านจบเจ้าของข้าวสากจะนำห่อ ชะลอมหรือสำหรับอาหารต่าง ๆ ไปถวายพระภิกษุสงฆ์

การจับสลากใบแรกของประชาชนบางตำบลหมู่บ้านให้ความสนใจและตื่นเต้นเป็นพิเศษว่าปี นั้นจะจับสลากถูกใครก่อนคนอื่นเพราะเชื่อถือกันว่า ถ้าปีใดจับสลากคนแรกเป็นคนที่ฐานะยากจน มักจะทำนายว่าปีนั้นการทำมาหากินจะไม่ค่อยได้ผลดี เช่น ข้าวกล้าในนาจะไม่งอกงาม เป็นต้น แต่ถ้าปีใดจับสลากถูกคนที่มีความดีก็มักจะทำนายกันว่า ปีนั้นประชาชนในละแวกนั้นจะอยู่เย็นเป็นสุขข้าวกล้าในนาจะได้ผลบริบูรณ์ไม่อดอยาก

บางแห่งชาวบ้านยังนิยมเอาห่อหรือชะลอมข้าวสากไปวางไว้ตามที่ต่าง ๆ ในบริเวณวัดพร้อมจุดเทียนและบอกกล่าวให้เปรตหรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วมารับเอาอาหารต่าง ๆ ที่วางไว้ และขอให้มารับส่วนกุศลที่อุทิศให้ด้วย

เมื่อถวายข้าวสากแต่พระภิกษุสามเณรและนำอาหารไปวางไว้บริเวณวัดเสร็จแล้ว มีการฟังเทศน์ฉลองข้าวสากและกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้เปรตและญาติผู้ล่วงลับไปแล้วด้วย เป็นอันเสร็จพิธี นอกจากนี้ผู้ที่มีนาจะนำข้าวสากไปเลี้ยง “ตาแฮก” วิธีเวลาของตนเพื่อให้ตาแฮกช่วยดูแลข้าวกล้าในนาและบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ตนเอง

คำถวายสลากภัต

เอตานิ มะยัง ภันเต สละกาภัตตานิ สะปะริวารานิ อะสุกัฏฐานะ ฐะปะตานิ ภิกขุสังฆัสสะ โอลุชชะ ยามะ สารุโน ภันเต ภิกขุสังโฆ เอตานิ สละกาภัตตานิ สะปะริวารานิ ปะฏิคคัณหาตุ อัมหากัญเจะ วะ มาตาปิตุอาทีนัง ญาตะกานัญเจะ กาละกะตานัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ.

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวาย ซึ่งสลากภัตกับทั้งบริวารทั้งหลาย เหล่านี้แด่พระภิกษุสงฆ์จงให้อโอกาสรับซึ่งสลากภัต กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และ ความสุข แต่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย และญาติทั้งหลาย มีมารดาบิดา เป็นต้น ล่วงลับไปแล้วตลอดกาล ละนทานเทอญ.(กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2500)

ฮิตที่ 11 บุญออกพรรษา

11.1 ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ออกพรรษา” ในหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ออกพรรษา น. เรียกวันที่สิ้นการจำพรรษาแห่งพระสงฆ์คือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ว่าวันออกพรรษา, วันปวารณา หรือวันมหาปวารณาภิเรียก”

จากความหมายที่ให้ไว้ข้างบนนั้นมีความชัดเจนมาก เมื่อดูพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคอีสาน ของสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ และของพจนานุกรมของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็มีความหมายเช่นเดียวกัน

ส่วนความสำคัญนั้นย่อมแน่นอนที่สุดเพราะเป็นพิธีที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ที่สุดที่เป็นของพุทธ แต่มีพิธีกรรมบางอย่างที่เป็นของพราหมณ์มาแฝงเท่านั้น ดังนั้นพระและญาติโยมจึงเห็นความสำคัญ และให้ความสำคัญโดยเฉพาะด้านญาติโยมจะรอรวันนี้กันมาก เพราะเชื่อกันว่าพระสงฆ์ได้อยู่จำพรรษาเป็นเวลาไตรมาส (3 เดือน) ย่อมมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องมีจริยวัตรตรงงามจะนำมาซึ่งบุญ หากได้ทำบุญกับพระในวันออกพรรษาจะได้บุญมาก ชาวอีสานสอนว่าเหมือนได้บุญกับพระที่กำลังออกจากนิโรธสมาบัติ (การออกจากการพักผ่อนของพระอรหันต์) ย่อมได้ผลานิสงส์มากดังนั้นลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่นก็จะกลับคืนบ้านเกิดเพื่อมาทำบุญนี้ และจะได้ไปออกพรรษาจาก “พ่อธรรม” หรือ “ของฮักษา” ที่ตนเองได้ไปบอกกล่าวเข้าพรรษาไว้แล้วด้วย

ภาพที่ 2.11 แสดงบุญออกพรรษา (เดือนสิบเอ็ด)

หมายเหตุ: ภาพโดยศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

11.2 มูลเหตุความเป็นมา

ความเป็นมาของประเพณีนี้อาจแยกกล่าวได้เป็น 2 นัย คือในส่วนที่เกี่ยวกับพิธีของสงฆ์โดยตรงและพิธีทางฆราวาส

พิธีทางสงฆ์นั้นดูเหมือนจะเป็นงานโดยตรงมากกว่าของพระเพราะการออกพรรษาได้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาครบไตรมาสสามารถจาริกไปในที่ต่าง ๆ ได้ตามต้องการ เพราะในระหว่างเป็นช่วงที่จะหมดฤดูฝนแล้ว การเดินทางย่อมมีความสะดวก ข้าวกล้าก็แก่ออกล่วงจะเก็บเกี่ยวกันแล้ว ไม่เป็นอุปสรรคในการจาริกพระจะไปโปรดญาติโยมแสวงหาสักการะใด ๆ ย่อมได้ง่าย

แต่ที่สำคัญที่สุดที่เป็นหัวใจของการออกพรรษาคือ พระภิกษุเมื่ออยู่ด้วยกันในที่แห่งเดียวกันเป็นเวลานาน ๆ โอกาสที่จะกระทบกระทั่งกันไม่พอใจกัน ทำให้เกิดความขุ่นเคืองแก่การย่อมมีเป็นของธรรมดา พระองค์จึงทรงถือเอาวันออกพรรษาเป็นมหาปวารณา เพื่อให้พระสงฆ์ได้ปวารณาตนเอง คือบอกแก่เพื่อนสหธรรมิก (เพื่อนนักบวช) ด้วยกันว่า ต่อไปนี้หากฉันทำผิดพลาดอะไรบกพร่องตรงไหน ไม่ใช่อะไรขอโปรดบอกกล่าวชี้แนะ (พระท่านเรียกว่า ชี้ขุมทรัพย์) ให้ฉันด้วย ฉันจะได้รู้ตัวเอง จะได้ปรับปรุงแก้ไขตัวเอง ดังนั้นคำกล่าวออกพรรษาจึงมีว่า “สงฆมณเฑ ปวาเรมิ ติฎฐณวา สุเตน วา...” ซึ่งความหมายคือออกพรรษานี้ขอให้หมู่ 2 บอกกล่าวตักเตือนกันได้นั่นเอง

ตามนัยที่ 2 ในส่วนของฆราวาสญาติโยมนั้น เหตุที่ทำบุญประเพณีและทำกันอย่างต่อเนื่องให้ความสำคัญและใหญ่โตด้วยเพราะต่างพากันเชื่อว่าทำบุญกับพระที่ออกพรรษาแล้วจะได้บุญกุศลมาก เพราะเข้าใจว่าพระที่อยู่จำพรรษาจนครบถ้วนไตรมาสได้ย่อมไม่ใช่พระธรรมดาแน่ย่อมมีความมั่นคงในธรรมปฏิบัติได้ระดับหนึ่ง การทำบุญกับพระปฏิบัติได้ดีย่อมมีบุญมากตามความเชื่อ

เพื่อให้เหมาะสมกับการออกจากรั้วสมณเพศของพระพุทธเจ้าจึงได้พากันจัดทำบุญตักบาตรเทโวขึ้นในวันออกพรรษาด้วย ทำให้งานดูมีความขลังศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ในแต่ละแห่งจะมีการทำบุญออกพรรษาและตักบาตรเทโวกันอย่างน่าชื่นชมและดูจะเป็นงานบุญจริง ๆ เพราะงานนี้จะเน้นที่การทำบุญทำทานเป็นส่วนใหญ่ไม่มีการละเล่นสนุกสนานมหรสพอะไรแต่ก็มีบางแห่งที่มีการจัดงานลอยกระทงบ้างแห่ปราสาทผึ้งบ้างไหลเรือไฟบ้างแต่ก็เป็นบางท้องถิ่นเท่านั้นส่วนใหญ่แล้วจะเน้นที่การทำบุญทำทานและตักบาตรเทโว

เหตุที่ต้องทำบุญตักบาตรเทโวในวันออกพรรษานั้น ถือเอาเหตุการณ์เสด็จลงจากสวรรค์ของพระพุทธเจ้า (สุภกิติ อนุกุล, 2542) ตำนานเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงมีความต้องการไปโปรดพระมารดา (โยมแม่) ที่สวรรค์คตไปอยู่เมืองสวรรค์แล้วและทรงไปจำพรรษาอยู่ที่นั่นจนครบไตรมาส พอออกพรรษาแล้วจึงกลับเมืองมนุษย์ ขณะเสด็จกลับก็จะมีพุทธศาสนิกชนไปคอยต้อนรับและรอใส่บาตรมากมาย

ด้วยมีทั้งพระภิกษุ ประชาชนที่โปรดใส่บาตรมาก ผู้ที่ไม่สามารถเข้าใกล้แต่อยากใส่บาตร จึงโยนข้าว ผลไม้ใส่บาตรพระพุทเจ้าและสาวกเป็นเหตุให้เกิดเป็นประเพณีการตักบาตรเทโวและการโยนเครื่องไทยทานตามมา

11.3 ขั้นตอนการดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงานผู้นำหมู่บ้านหรือผู้นำทางศาสนาจะประกาศให้ชาวบ้านทราบ แต่ส่วนใหญ่ ชาวบ้านมักจะทราบก่อนแล้วเพราะเป็นงานที่จัดกันมาทุกปี ชาวบ้านจะได้เตรียมข้าวปลาอาหาร และเครื่องไทยทานต่าง ๆ เพื่อร่วมทำบุญ

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันงานชาวบ้านจะไปร่วมกันทำบุญตักบาตรที่วัดซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการตักบาตรเทโว และจัดอาหารคาวหวานไปถวายแด่พระภิกษุสามเณรบางวัดมีการ กวนข้าวทิพย์ถวาย มีการรับศีล สวดมนต์ทำวัตรเช้า ฟังเทศน์ และผู้มีจิตศรัทธาที่จะถวายผ้าจ่านำ พระราชาก็นำไปถวายแด่พระภิกษุด้วย (ประมวล พิมพ์เสน, 2556)

ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 นี้พระสงฆ์จะรวมกันทำพิธีออกวัสสาบวารณา คือการเปิดโอกาส ให้มีการว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาสหรือผู้ใหญ่อาจให้โอวาทพระสงฆ์ด้วยและตอน ค่ำ มีการจุดได้ประทีบ การได้ประทีบนี้ทั้งเขี้ยวบงซึ่งผสมใบส้มใบเนียมเพื่อให้มีกลิ่นหอม โดยใช้ไม้ไผ่ ที่เหลาสุ่มยาวงหลาย ๆ ครั้ง ฟังแต่ดให้แห้ง เวลาจุดใช้เสียบกับต้นกล้วย นอกนี้ใช้น้ำมันและน้ำมัน พืช เช่น น้ำมันเมล็ดกระบก หมากเยา น้ำมันมะพร้าว น้ำมันละหุ่ง และน้ำมันพืชอื่น ๆ

การจุดได้ประทีบอาจใช้ไม้ไผ่ ลูกมะตูมกา ขวดกระป๋อง กะลา มะพร้าวหรือสิ่งอื่น ๆ ใส่ น้ำมันแล้วใช้ฝ้ายหรือด้ายทำไส้ให้เป็นรูปตีนกาตั้งลงในภาชนะใส่น้ำมันประทีบที่จุดด้วยน้ำมันดังกล่าว เอาไปแขวนไว้ตามต้นไม้หรือวางไว้ตามร้านที่ทำขึ้นตามรั้วหรือกำแพงรอบ ๆ บริเวณวัดประทีบที่จุด แล้วจะทำให้แลดูสว่างไสวไปทางวัดสวยงามมาก และตามหน้าบ้านของทุกบ้านก็นิยมจุดได้ประทีบ ดังกล่าวไว้ด้วย ตอนกลางคืนบางแห่งมีการคบงันกันที่วัดอย่างสนุกสนานและจุดประทีบเสียงดังสนั่น ห้วนไหวด้วย

คำถวายผ้าจ่านำพระราช

อิมานิ มะยัง ภันเต วัสสาวาสิกานิ สังฆัสสะ โอโหมชะยามะ สาธุโน ภันเต สังโฆ อิมานิ วัสสาวาสิกานิ ปะฏิคคัณหตุมหิ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าจํานำพรรษาเหล่านี้ ข้าแต่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์ จงรับผ้าจํานำพรรษาหลังนี้ เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนานเทอญ. (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2500)

ฮิตที่ 12 บุญกฐิน

12.1 ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ กฐิน ” เป็นคำภาษาบาลีหมายถึง “ ไม่สะดึง ” คือไม้ที่ทำเป็นกรอบสำหรับซึ่งผ้า เวลาจะเย็บผ้า (สมัยก่อน) ช่วยให้เย็บผ้าได้สะดวกขึ้นเพราะสมัยก่อนการจะทำจีวรหรือผ้านุ่งของพระ จะต้องนำผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บเป็นตา ๆ จำเป็นต้องใช้ไม้สะดึงเพื่อซึ่งผ้าให้ตั้งจะได้เย็บง่าย ดังนั้นผ้ากฐินคือผ้าสบง จีวร หรือผ้านุ่งห่มที่จะนำไปถวายพระนั่นเอง บุญกฐินจึงคือบุญที่ต้องนำเข้าไปถวายพระเป็นสำคัญ

บุญกฐินคือเป็นฮิตที่ 12 หรือประเพณีสุดท้ายของฮิตสิบสองของชาวอีสาน ที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะพึงกระทำในการกำหนด หรือหมายรู้กันว่าจีวรที่ต้องนำไปถวายตามวัดนั้น ๆ ในกาลกำหนดเพราะเหตุที่การทอดกฐินต้องทำในกาลและเวลากำหนดเช่นนี้ เมื่อถึงกาลนั้นหรือถึงฤดูนั้นถึงหน้านั้นเราจึงเรียกกันว่าเทศกาลกฐิน การทำเช่นนั้นจึงกลายเป็นประเพณีขึ้น ถ้าเป็นของพระสงฆ์ก็หมายถึงว่าวินัยกรรมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นกิจของสงฆ์อันต้องทำในจีวรกาล ดังนั้นจึงมีกำหนดของการทอดกฐินในระหว่าง แรม 1 ค่ำเดือน 11 – ขึ้น 15 ค่ำเดือน 12

บุญกฐินนับเป็นบุญที่มีความสำคัญมากกว่าชาวอีสาน เนื่องจากชาวอีสานถือว่าเป็นบุญที่จะให้อานิสงส์แก่ผู้ทำบุญอย่างมากเพราะมีความเชื่อว่าจะได้ทำบุญกับพระที่อยู่จำพรรษาครบไตรมาสคือว่าจะได้ถวายจีวรหรือกฐินให้พระที่มีความเพียรอดทนอยู่จำพรรษา และบุญกฐินถือเป็นบุญที่อยู่ในช่วงข้าวใหม่ปลามัน ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เก็บเกี่ยวผลผลิตมีความภูมิใจกับจุดประสงค์ของตนเอง โดยเฉพาะได้นำข้าวใหม่มาร่วมทำบุญจึงถึงว่าการทำบุญในเดือนนี้ได้ผลานิสงส์มาก

ภาพที่ 2.12 แสดงบุญกฐิน (เดือนสิบสอง)

ที่มา: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน/ <http://www.heedisarn.com/>

12.2 มูลเหตุและความเป็นมา

ในสมัยพุทธกาล (วิ. มหา 5/95-98 / 108-111.) มีพระภิกษุชาวเมืองปาฐาจำนวน 30 รูป พากันเดินทางจะไปเฝ้า พระพุทธเจ้า ซึ่งเสด็จประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหารแต่เนื่องจากการเดินทางเป็นวัดที่จวนใกล้ กำหนดเข้าพรรษาทั้งหนทางระยะไกลและลำบากมากพระภิกษุเหล่านั้นจึงไม่สามารถไปให้ถึงพระเชตวันมหาวิหารได้ก็พอดีถึงกำหนดวันเข้าพรรษาเสียก่อนพระภิกษุ 30 รูป จึงต้องหยุดจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกต

ออกพรรษาแล้วจึงพากันรีบไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่โดยเหตุที่หนทางไกลดังกล่าวและพอดีฝนตกจึงทำให้ผ้าจีวรของพระภิกษุเหล่านั้นเปียกน้ำและเปียกโคลนมาก พอไปถึงพระเชตวันมหาวิหารก็พากันตรงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทันที พระพุทธเจ้าทรงเห็นพระภิกษุที่มาเฝ้าชุ่มน้ำจีวรเพื่อถนอมและจีวรที่ใช้ผลัดเปลี่ยนก็ไม่มี เมื่อพระองค์ทรงเห็นความลำบากของพระภิกษุเช่นนั้นจึงมีพุทธบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์แสวงหาผ้าและรับผ้ากฐินได้มีกำหนด 1 เดือนนับตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง จึงมีประเพณีทอดกฐินกันต่อ ๆ มา

โดยความเป็นจริงแล้วเรื่องผ้ากฐินนั้นเป็นเรื่องของพระภิกษุสงฆ์อย่างเดียวในการทำผ้า เมื่อพระภิกษุไปได้ผ้ามาจากที่ต่าง ๆ แล้วนำมารวมกันเย็บให้เป็นผืนเดียวแล้วตกลงกันว่าจะมอบจีวรชุดนี้ให้แก่พระภิกษุรูปใด (ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้นผ้าส่วนใหญ่เป็นผ้าบังสุกุล หรือผ้าที่พิจารณามาจากผ้าห่อศพ ผ้าจึงมีจำนวนน้อยและหายากการจะทำได้เป็นจีวรจึงทำได้เพียงผืนเดียว) และยอมมอบผ้าที่

ทำเป็นจิวรนั้นให้แก่พระภิกษุที่มีผ้าเก่าที่สุดนำไปใช้นุ่งห่ม พระภิกษุที่สามารถจำพรรษาได้ครบไตรมาสและได้กรานกฐินแล้วย่อมได้อานิสงส์ 5 ประการดังนี้

1. อนามันตจาโร เทียวไปในตระกูลไม่ต้องอำลา คือไม่เป็นอาบัติด้วยจารีตสิกขาบท
2. อสมาทานจาโร เทียวไปโดยไม่ต้องเอาไตรจีวรไปด้วยก็ได้ไม่เป็นอาบัติ
3. คณโกชน์ ฉนคณโกชน์ได้ไม่เป็นอาบัติด้วยคณโกชนะสิกขาบท
4. ยาวทตถจีวร จิวรตามต้องการเพียงไร คือเก็บอธิการจีวรไว้ไม่มีกัปปิโมธิษฐานเกิน 10 วัน ได้ไม่เป็นอาบัติ
5. โย จตตถ จิวรูปปาโท โส เนสฺส ภวิสสุติ จิวรลาภใดที่เป็นแก่สงฆ์ในโอกาสนั้น จิวรลาภที่เกิดขึ้นนั้น จักเป็นของของ ๆ ภิกษุทั้งหลาย

12.3 ขั้นตอนการดำเนินงาน

ก่อนถึงวันพระกฐิน ชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาจะทอดกฐินจะไปเลือกหาวัดที่จะทอด เมื่อหาได้แล้วก็ไปจองไว้ล่วงหน้าเพื่อให้ทางวัดรู้ตัวและมีเวลาเตรียมรับรองในวันทอด ทั้งจะไม่เป็นการทอดกฐินซ้ำกันในวัดนั้นด้วยวัดที่จองส่วนมากเป็นวัดที่อยู่ในหมู่บ้านอื่น แต่บางทีก็เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่ชาวบ้านจะทำบุญก็มี

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ชาวบ้านหรือผู้จัดทำบุญกฐินตระเตรียมองค์กฐินที่จำเป็นต้องมีได้แก่ ผ้าไตรจีวร หรือผ้าสามผืนคือ สบง จีวร และสังฆาฏิ หรือ อัฐบริขาร ซึ่งได้แก่ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง สายรัดประคต

มิดโกนหรือมิดตัดเล็บ บาตร เข็มเย็บผ้าและธรรมกรก (เครื่องใช้กรองน้ำให้สะอาด) นอกจากนี้อาจมีบริขารอื่น ๆ และเครื่องไทยทานสำหรับถวายพระส่วนมากมีการบอกบุญให้ญาติมิตรและผู้รู้จักคุ้นเคยให้มาร่วมทำบุญด้วยก่อนจะนำองค์กฐินไปทอดมักมีการคบงันกันด้วยมหรสพต่าง ๆ แล้วแต่เจ้าภาพจะจัด

พอวันรุ่งขึ้นก็เคลื่อนขบวนออกเดินทางไปสู่วัดที่จะทอด กะเวลาให้ถึงวัดทันเลี้ยงเพลพระ เสร็จจากการเลี้ยงเพลพระแล้วจะได้ทอดกฐิน ถ้าเป็นวัดอยู่ระยะทางไกลก็ต้องเคลื่อนขบวนออกเดินทางไปแต่เช้ามิดเพื่อให้ทันเวลา บางแห่งต้องเดินทางไปล่วงหน้าโดยนอนค้างคืนที่หมู่บ้านหรือวัดที่จะทอดกฐิน 1 คืน

ขณะที่จะทำการทอดมักมีการแห่แหนกันคึกคักสนุกสนาน ถ้าเป็นทางบกก็ไปโดยเดินเท้า รถยนต์ และล้อเกวียน เป็นต้น ขบวนแห่จะมีกลอง ฆ้อง และเครื่องดนตรีอื่น ๆ และมีการร้องรำทำเพลงไปด้วย ขณะองค์กฐินผ่านไปชาวบ้านจะมาคอยต้อนรับและนำปัจจัยมาร่วมบริจาคทาน บางทีก็ร่วมขบวนแห่ไปด้วย

เมื่อถึงวัดหากมีเวลาอาจทอดกฐินทันทีหรือไม่ก็จัดเลี้ยงเพลพระเณรและเลี้ยงบรรดาผู้มาร่วมงานทอดกฐิน โดยชาวบ้านเจ้าของวัดเป็นเจ้าภาพ ได้เวลาทอดกฐินพระสงฆ์ลงโบสถ์ ผู้ไปร่วมงานบุญชุมนุมกันแล้วจัดขบวนแห่ มีคนเดินตามกันเป็นแถวยาวยืด เสียงแห่งครึกครื้นไปทั่วบริเวณ วัดทำทักษิณเวียนรอบโบสถ์สามรอบแล้วจึงเข้าโบสถ์ ทำพิธีถวายผ้ากฐินและบริหารเป็นเสร็จพิธี

สิ่งที่ควรรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับกฐิน

1. ผ้ากฐิน ผ้าที่จะเป็นผ้ากฐินได้นั้นต้องเป็นผ้าพิเศษ คือต้องถวายในเวลากำหนด และต้องถือเป็นของสงฆ์ ทั้งต้องจำนงเพื่อกรานกฐินด้วย ผ้านั้นจะเป็นผ้าใหม่ เก่า หรือแม้แต่ผ้าบังสุกุล (ห่อศพ) ก็ได้ และอาจเป็นผ้าอันตราวาสก (ผ้าสบง) ผ้าอุตตราสงค์ (ผ้าจีวร - ผ้าห่อคลุม) ผ้าสังฆาฏิ (ผ้าซ้อน) ก็ได้ อันผ้าทั้ง 3 ผืนดังกล่าว เรียกว่าไตรจีวร หรือ ผ้าไตรมาส ปัจจุบันนี้โลกเจริญมากขึ้น การถวายกฐินจึงต้องใช้ผ้ากฐินให้ครบ 3 ผืน และเป็นถ้าประณีตด้วย แต่ก่อนผู้มีศรัทธาต้องลงมือหาเอง ทำเอง และข้อมเองด้วยเปลือกไม้ สีสรรมาชาติ

2. บริหาร บริหารคือสิ่งของปัจจัยไทยทานต่าง ๆ ที่เป็นของใช้สำหรับพระสามารถนำมาถวายพร้อมกับผ้ากฐินได้ บริหารกฐินจะมีอยู่ 8 ประการ เรียกว่า อัฐบริหาร คือ ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง ผ้าจีวร บาตร มีดโกน มีดตัดเล็บ เข็มเย็บผ้า ประคตเอน ผ้ากรองน้ำ ส่วนเครื่องไทยทานอื่น ๆ อีกมากมายที่เป็นคนไทยและชาวอีสานนำไปทำทานในงานนี้ เช่น เสื้อผ้า ผ้า ผ้าห่ม รองเท้า เป็นต้น ล้วนเป็นส่วนที่เพิ่ม คิดงอกขึ้นใหม่

3. ประเภทของกฐิน กฐินมี 2 ประเภทคือ กฐินใหญ่หรือที่เรียกว่า มหากฐิน กฐินนี้จะมีการจองกฐิน และเตรียมเครื่องไทยทานเป็นเวลานานปี และกฐินเล็กเรียกว่า จุกฐิน ที่ชาวอีสานเรียกว่า กฐินแล่น ที่ต้องทำอย่างรีบด่วน เร่งรีบ ทำในเวลาอันจำกัดเพื่อให้ทันเวลา จุกฐินจะต้องใช้คนมากอาศัยความสามัคคีร่วมมือกันอย่างสูง บางแห่งจะทำวันนี้ถวายวันพรุ่งนี้ บางแห่งธรรมวันเดียวถวายวันเดียวไปเลย ดังนั้นจึงเรียกว่ากฐินแล่นเพราะแล่นแปลว่า วิ่ง คือวิ่งให้ทันเวลา

3.1 วิธีทอดจุกฐินนี้ มีปรากฏในหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าว่า บางที่เป็นของหลวงทำในวันกลางเดือน 12 คือ ถ้าสืบรู้ว่าวัดไหนยังไม่ได้รับกฐิน ถึงวันกลางเดือน 12 อันเป็นที่สุดของพระบรมพุทธานุญาตซึ่งพระสงฆ์จะรับกฐินได้ในปีนั้น จึงทำผ้าจุกฐินไปทอด มูลเหตุของจุกฐินคงเกิดแต่จะทอดในวันที่สุดเช่นนี้ จึงต้องรีบร้อนชวนชายทำให้ทันเห็นจะเป็นประเพณีมีมาเก่าแก่ เพราะถ้าเป็นชั้นหลังก็จะเที่ยวหาซื้อผ้าไปทอดได้หาพักต้องทอใหม่ไม่ (วิธีทำบุญ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 2532:119)

3.2 ในการทอดกฐินนี้ ยังมีกฐินและข้อพิเศษที่ควรนำมากล่าวไว้ด้วย คือ ธงจระเข้ ธงจระเข้ ปัญหาที่ว่าเพราะเหตุไรจึงมีธงจระเข้ยกขึ้นในวัดที่ทอดกฐินแล้ว ยังไม่ปรากฏหลักฐาน และข้อวิจารณ์ อันสมบูรณ์โดยมีต้องสงสัย เท่าที่รู้จักมี 2 มติ คือ

3.2.1 ในโบราณสมัย การจะเดินทางต้องอาศัยดาวช่วยประกอบเหมือน เช่น การยกทัพ เคลื่อนขบวนในตอนจวนจะสว่าง จะต้องอาศัยดาวจระเข้ขึ้น เพราะดาวจระเข้ขึ้นในจวนจะสว่าง การทอดกฐินมีภาระมาก บางที่ต้องไปทอด ณ วัดซึ่งอยู่ไกลบ้าน ฉะนั้น การดูเวลาจึงต้องอาศัยดาว พอดาวจระเข้ขึ้น ก็เคลื่อนองค์กฐินไปสว่างเอาที่วัดพอดี และต่อมาก็คงมีผู้คิดทำธงในงานกฐินในขั้นต้นก็คงทำธงทิวประดับประดาให้สวยงามทั้งท้องกฐินทั้งที่บริเวณวัดและ คงห้วนจะให้ เป็นเครื่องหมายเนื่องด้วยการกฐิน ดังนั้น จึงคิดทำธงรูปจระเข้เหมือนประกาศให้รู้ว่าทอดกฐินแล้ว

3.2.2 อีกมติหนึ่งเล่าเป็นนิทานโบราณ ว่าในการแห่กฐินในทางเรือของ อุบาสกผู้หนึ่งมีจระเข้ตัวหนึ่งอยากได้บุญจึงอุตสาห์ว่ายตามเรือไปด้วย แต่ยังไม่ทันถึงวัดก็หมดกำลัง ว่ายตามต่อไปอีกไม่ไหว จึงร้องบอกอุบาสกว่าเหนื่อยนักแล้ว ไม่สามารถจะว่ายตามไปร่วมกองการกุศล วานท่านเมตตาช่วยเขียนรูปข้าพเจ้า เพื่อเป็นสักขีพยานว่าได้ไปร่วมการกุศลด้วยเถิด อุบาสกผู้นั้นจึงได้เขียนรูปจระเข้ยกเป็นธงขึ้นในวัดเป็นปฐมและสืบเนื่องมาจนบัดนี้

ธงกฐินทั้ง 4 คือ จระเข้ นางมัจฉา ตะขาบ และเต่า เป็นปริศนาธรรมของคนโบราณ

จระเข้ หมายถึง ความโลภ (ปากใหญ่ กินไม่อิ่ม) ใช้ประดับในการแห่ (มีตำนานว่าเศรษฐีเกิด เป็นจระเข้ว่ายน้ำตามขบวนกฐินจนขาดใจตาย)

ตะขาบ หมายถึง ความโกรธ (พิษที่เผ็ดร้อนเหมือนความโกรธที่แผดเผาจิต) ใช้ประดับเพื่อ แจ้งว่าวัดนี้มีคนมาจองกฐินแล้ว (ให้ผู้จะมาพิจารณาทอดกฐินผ่าน ไปวัดอื่นเลย ไม่ต้องเสียเวลามาถาม)

นางมัจฉา หมายถึง ความหลง (เส้นแห่งความงามที่ชวนหลงใหล) ใช้ประดับงานพิธีถวายผ้ากฐิน (เป็นตัวแทนหญิงสาวตามความเชื่อที่ว่าอานิสงส์จากการถวายผ้าแก่ภิกษุสงฆ์จะมีรูปงาม)

เต่า หมายถึง สติ (การระวังรักษาอายุตนะทั้ง 6 จุดเต่าที่หอด้วยระช่อนในกระดอง) ใช้ประดับเพื่อแจ้งว่า วัดนี้ทอดกฐินเรียบร้อยแล้ว (จะปลดลงในวันเพ็ญเดือน 12)

ในปัจจุบันจะเห็นเพียงธงจระเข้ และนางมัจฉา ที่จะปรากฏในงานกฐิน ส่วนธงตะขาบ และเต่าพบ เห็นได้น้อย จะมีเป็นบางวัดที่ยังคงรักษาธรรมเนียมเก่าอยู่

4. ลักษณะของกฐิน กฐินจะมี 2 ลักษณะคือ กฐินราษฎร์ และ กฐินหลวง กฐินราษฎร์เป็นผ้ากฐินที่ราษฎรหรือประชาชนชาวบ้านทั่วไปทำไปถวายพระตามวัดต่าง ๆ ซึ่งมีอย่างดาษดื่นทุกปี ใครที่มีศรัทธาอยากทำก็ทำได้ ส่วนกฐินหลวงคือกฐินเป็นกฐินที่ทางราชการจัดขึ้น แม้จะเป็นกฐินที่ข้าราชการ ในระดับจังหวัดขึ้นชาวบ้านก็มักเรียกว่า กฐินหลวง แต่จริง ๆ แล้วกฐินหลวงคือกฐินที่เป็นส่วนหนึ่งของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงพระราชทานให้จังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศนำไปทอดถวายยังวัดหลวง (อารามหลวง) ตามจังหวัดต่าง ๆ

5. การจोगกฐิน การจोगกฐินนี้เป็นธรรมเนียมที่เคยทำกันมาและการที่จะมีผู้มาจोगทับโดยมีไทยธรรมมากกว่าก็มีได้ถือกันว่าเป็นการเสียมารยาทแต่อย่างไร กลับตรงกันข้ามเป็นการสนุกสนานเป็นพิเศษและต่อมากลายเป็นกฐินสามัคคีขึ้นอย่างที่เราทำกันอยู่ทุกวันนี้

ธรรมเนียมจोगนี้วันวัดหลวงไม่ต้องทำเช่นนั้นก็เพราะประชาชนถวายโอกาสแก่พระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้นวัดหลวงจึงเป็นเสมือนหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้จोगแล้ว แม้เช่นนั้นถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะทรงทอดกฐินในวัดราชภูบ้างก็ต้องทรงจोगก่อนเหมือนกัน

บัดนี้จึงมีธรรมเนียมพระราชโอกาสให้ประชาชนได้ทอดวัดหลวงได้บ้าง ฉะนั้นผู้ใดที่ปรารถนาจะทำการทอดกฐินในวัดหลวงวัดใดวัดหนึ่งจะต้องจัดการขอพระราชทานตั้งแต่ต้นพรรษาของปีนั้น ๆ การขอนี้ต้องยื่นขอที่กรมการศาสนา ถ้าในหัวเมืองก็มีคณะกรรมการจังหวัด ถ้าไม่ได้จोगแต่ปรารถนาจะทอดกฐินก็ต้องคอยเวลาหาวันที่ไม่มีผู้จोगซึ่งเรียกกันว่ากฐินตก

เมื่อได้จोगกันเห็นและได้ตระเตรียมองค์กฐินพร้อมแล้ว ถึงกำหนดก็นำผ้ากฐินกับบริวารไปทอดถวายดังกล่าวมา

การถวายกฐิน

นิยมถวายในโบสถ์ โดยเฉพาะกฐินพระราชทาน ก่อนจะถึงกำหนดเวลาจะเอาเครื่องบริวาร กฐินไปจัดตั้งไว้ในโบสถ์ก่อน ส่วนผ้ากฐินพระราชทานจะยังไม่นำเข้าไปพอถึงกำหนดเวลาพระสงฆ์ที่จะรับกฐินจะลงโบสถ์พร้อมกัน นั่งบนอาสนที่จัดไว้ เจ้าภาพของกฐินพร้อมด้วยผู้ร่วมงานจะพากันไปยังโบสถ์ เมื่อถึงหน้าโบสถ์เจ้าหน้าที่จะนำผ้าพระกฐินไปรอส่งให้ประธาน ประธานรับผ้าพระกฐินวางบนมือถือประคอง นำคณะเดินเข้าสู่โบสถ์ แล้วนำผ้าพระกฐินไปวางบนพานที่จัดไว้หน้าพระสงฆ์ และหน้าพระประธานในโบสถ์ คณะที่ตามมาเข้านั่งที่ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วกราบพระพุทธรูปประธานในโบสถ์แบบเบญจางคประดิษฐ์สามครั้ง แล้วลุกมายกผ้าพระกฐินในพานขึ้นตึงผ้าห่มพระประธานมอบให้เจ้าหน้าที่รับไปห่มพระประธานที่หลัง แล้วประนมมือวางผ้าพระกฐินบนมือทั้งสอง หันหน้าตรงพระสงฆ์แล้วกล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน จบแล้วพระสงฆ์รับสาธุการประธานวางผ้าพระกฐินลงบนพานเช่นเดิม แล้วกลับเข้านั่งที่ ต่อจากนี้ไปเป็นพิธีกรานกฐินของพระสงฆ์

กฐินของประชาชน หรือ กฐินสามัคคี หรือในวัดบางวัดนิยมถวายกันที่ศาลาการเปรียญหรือวิหารสำหรับทำบุญ แล้วเจ้าหน้าที่จึงนำผ้ากฐินที่ถวายแล้วไปถวายพระสงฆ์ ทำพิธีกรานกฐินในโบสถ์ เฉพาะพระสงฆ์อีกทีหนึ่ง

การทำพิธีกฐินต์การกิจของพระสงฆ์ เริ่มจากการกล่าวคำขอความเห็นที่เรียกว่าอุปโลกน์ และการสวดอุตติหุติกรรม คือการยินยอมยกให้ต่อจากนั้นพระสงฆ์รูปที่ได้รับความยินยอมนำผ้าไตรไปครองเสร็จแล้วขึ้นนั่งยังอาสนเดิม ประชาชนผู้ถวายพระกฐินทาน ทายกทายิกา และผู้ร่วม

บำเพ็ญกุศล ณ ที่นั้น เข้าประเคนสิ่งของอันเป็นบริวารขององค์กฐินตามลำดับจนเสร็จแล้ว พระสงฆ์
ทั้งนั้นจับพัด ประธานสงฆ์เริ่มสวดนำด้วยคาถาอนุโมทนา ประธานหรือเจ้าภาพกรวดน้ำ และรับพร
จนจบ เป็นอันเสร็จพิธี

คำถวายแบบมหานิกาย

อิมํ สปริวารํ กฐินจิวรทสฺสํ สงฆสฺส โอโณชยาม (กล่าวสามหน)

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าจีวรกฐิน พร้อมกับของบริวารนี้แก่พระสงฆ์ (กล่าวสามหน)

คำกล่าวแบบธรรมยุต

อิมํ มยํ ภนฺเต สปริวารํ กฐินจิวรทสฺสํ สงฆสฺส โอโณชยาม สาธุ โน ภนฺเต สงฺโฆ อิมํ ปริวารํ
กฐินจิวรทสฺสํ ปฏิคฺคณฺหาตุ ปฏิคฺคเหตฺวา จ อิมินา ทุสฺเสน กฐินิ อตฺถรตุ อมฺหากํ ซีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าจีวรกฐิน กับของบริวารนี้แก่
พระสงฆ์ ขอ พระสงฆ์จงรับผ้ากฐิน พร้อมกับของบริวารของข้าพเจ้าทั้งหลาย ครั้นรับแล้วจงกราลกฐิน
ด้วยผ้าผืนนี้เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ตลอดกาลนาน เทอญ ฯ

2.3. ความสำคัญของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

เกี่ยวกับฮีตสิบสองนั้นถือเป็นประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญที่มีประจำเดือนของชาวอีสานเป็น
การประสมประสานระหว่างแนวคิดของพุทธ พราหมณ์ และผี ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาสู่เมืองไทย
โดยเฉพาะดินแดนอีสานนั้นประเพณีการทำบุญตามฮีตสิบสองของเดือนต่าง ๆ มีมานานแล้ว แต่
สมัยก่อนจะเน้นพิธีทางของผีและพราหมณ์มากกว่า เพราะรากฐานเดิมของชาวอีสานจะเชื่อในเรื่อง
ภูตผีปีศาจ วิญญาณ เปเรต เทวดาอารักษ์ต่าง ๆ ที่เชื่อกันว่ามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนชาวอีสาน
เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผี ที่มองไม่เห็นตัวจะมีอิทธิพลต่อชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ความอุดมสมบูรณ์ภาวะ
ความแห้งแล้ง น้ำท่วม ความแปรปรวนทางสภาวะอากาศฤดูกาลต่าง ๆ ย่อมมาจากเทวดาอารักษ์ ผีปู่
ตา ผีตาแฮกทั้งนั้น ดังนั้นพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงวนเวียนอยู่กับเรื่องผีโดยมีพ่อกะจ้ำหรือตาจ้ำเป็นผู้นำ
ทางพิธี

ต่อเมื่อศาสนาพุทธเข้ามาสู่ประเทศไทยและดินแดนอีสาน ความเชื่อและพิธีกรรมจึงได้
เปลี่ยนไปบ้าง โดยได้นำเอาพิธีกรรมทางศาสนาเข้าไปประสมประสานมีพระสงฆ์องค์เจ้าเข้าไปมีส่วน
ร่วม มีพระเป็นผู้นำในบางพิธี เช่น บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น แต่หากพิจารณาให้ ดีแล้วส่วน

ใหญ่ยังมีนักปราชญ์หมู่บ้าน (พ่อกะเจ้าทายกวัด) เป็นผู้นำและจะเอนไปทางแนวของพราหมณ์และผีมากกว่า

ด้วยเหตุที่แนวปฏิบัติส่วนใหญ่ โน้มไปทางพราหมณ์และผีมากกว่านั่นเอง พระผู้ประสงค์จะเดินตามแนวพุทธอย่างเคร่งครัดจึงต้องเดินทางจากภูมิลำเนาหมู่บ้านของตนเอง เพราะไม่อาจทนร่วมพิธีที่เอาพราหมณ์และผู้เป็นที่ตั้งจมน้ำหรือกลบแนวของพุทธไปหมด ท่านจึงจาริกหาอาจารย์ผู้เดินตามพุทธจริง ๆ ซึ่งส่วนจะเป็นสายปฏิบัติ เช่น สายของหลวงปู่มั่น หลวงปู่ฝั้น เป็นต้น ซึ่งพระสายปฏิบัติดังกล่าวท่านจะไม่ทำบุญ ชำชะ บุญข้าวจี บุญข้าวสาก และอีกหลาย ๆ บุญที่เป็นแนวคิดของพราหมณ์และผีชั้ด ๆ

บุญประเพณี การเข้ากรรม เป็นการอยู่ปริวาสกรรมของภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ซึ่งเรื่องของพระที่ล่วงละเมิดพระวินัยหรือศีลแล้วเกิดโทษหรือความผิด ในสังคมของพระมีกฎระเบียบคือศีลของพระ หรือ พระวินัยเมื่อเกิดความผิดหรือการล่วงละเมิดศีลเกิดขึ้นก็ได้มีการชำระโทษหนักบ้าง ในกิจกรรมของพระในการนี้พุทธศาสนิกชนผู้หวังบุญกุศลก็ร่วมกันดูแลปฏิบัติจาก พระสงฆ์ที่เขายู่กรรม บริจาคทาน รักษาศีล ฟังธรรม เกี่ยวกับการเขายู่ปริวาสกรรมของพระภิกษุ เรียกว่า “บุญเข้ากรรม” ประเพณีฮีตสิบสองเกือบทั้งหมดที่สัมพันธ์กับชุมชนและพระพุทธศาสนา ได้แก่ บุญคุณลานหรือบุญเดือนยี่ บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสาม บุญแห้วหรือบุญเดือนสี่ บุญสงกรานหรือบุญเดือนห้า บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหกบุญชำชะหรือบุญเดือนเจ็ด บุญเข้าพรรษาหรือบุญเดือนแปด บุญข้าวประดับดินหรือบุญเดือนเก้า บุญข้าวสาก สลากภัตหรือบุญเดือนสิบ บุญออกพรรษาหรือบุญเดือนสิบเอ็ด บุญกฐินหรือบุญเดือนสิบสอง เรื่องฮีตสิบสอง นี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของประเพณีที่ดั่งามของชาวอีสาน เพื่อให้มองเห็นฮีตสิบสองชัดเจนขึ้นอีกขอแนะนำฮีตทั้ง 12 มาสรุปอีก ดังนี้

ฮีตที่ 1 บุญเข้ากรรม	ฮีตที่ 7 บุญชำชะ
ฮีตที่ 2 บุญคุณลาน	ฮีตที่ 8 บุญเข้าพรรษา
ฮีตที่ 3 บุญข้าวจี	ฮีตที่ 9 บุญข้าวประดับดิน
ฮีตที่ 4 บุญแห้ว	ฮีตที่ 10 บุญข้าวสาก
ฮีตที่ 5 บุญสงกรานต์	ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา
ฮีตที่ 6 บุญบั้งไฟ	ฮีตที่ 12 บุญกฐิน

หากจะแยกประเภทของบุญตามจุดมุ่งหมายแล้วอาจแยกได้ดังนี้

1. บุญที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง บุญลักษณะนี้จะมี 6 บุญ หรือ 6 เดือน คือบุญเข้ากรรม บุญข้าวจี บุญแห้ว บุญเข้าพรรษา บุญออก พรรษาและบุญกฐิน

2. บุญที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน บุญลักษณะนี้จะเกี่ยวกับการขอพรหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติให้ เช่น ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น จะมีอยู่ 2 บุญ คือ บุญคุณลาน และบุญบังไฟ

3. บุญเกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ บุญลักษณะนี้เกิดขึ้นภายใต้ความเชื่อที่ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะอำนวยความสุข สวัสดิภาพให้มี 2 บุญคือ บุญสงกรานต์และบุญข้าสยะ

4. บุญเกี่ยวกับความกตัญญู บุญลักษณะนี้จะเน้นที่การทำบุญอุทิศเป็นสำคัญมี 2 บุญคือ บุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสาก

เนื่องจากจารีตประเพณีตามฮีตสิบสองดังกล่าวแล้วได้เป็นประเพณีที่ทำบุญที่นับว่าสำคัญกว่าพิธีอื่น ๆ และนำมาใช้เป็นทางปฏิบัติต่อกทอดมาหลายชั่วคนจนในปัจจุบันมีเหลืออยู่ 10 พิธี คือ 1) พิธีสังฆเจ้าเข้ากรรม 2) พิธีทำบุญข้าวจี 3) พิธีทำบุญพระเวส 4) พิธีทำบุญสงกรานต์ 5) พิธีทำบังไฟ 6) พิธีทำบุญเข้าพรรษา 7) พิธีทำบุญข้าวประดับดิน 8) พิธีทำบุญข้าวสาก 9) พิธีทำบุญออกพรรษา และ 10) พิธีทำบุญกฐิน พิธีเหล่านี้ ในระหว่างที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น บางพิธีก็ได้ทรงดัดแปลงแก้ไขส่งเสริมให้ดีขึ้น บางพิธีก็คงอยู่เช่นเดิมในเมื่อทรงเห็นว่าพิธีการนั้น ๆ ไม่มีโทษหรือขัดการปกครองของประเทศชาติก็ทรงอนุโลมให้เป็นไปตามจารีตประเพณีของบ้านเมืองดั้งเดิมทุกประการ (เดิม วิชาคหกรรมกิจ, 2546)

2.4. สรุบบุญประเพณีฮีตสิบสอง

ประเพณีฮีตสิบสองอิทธิพลจากพุทธศาสนา ยึดเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติ คือสิ่งที่ปฏิบัติกันเป็นประจำเดือน ครบสิบสองเดือนหรือหนึ่งปี จึงเรียกว่า “ฮีตสิบสอง” แนวทางการประพฤติปฏิบัติตามฮีตสิบสองนับว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะคนจะได้นึกถึงแต่ในสิ่งที่ดีงาม แต่ละเดือน มีแนวทางการปฏิบัติที่มีแต่ความสร้างสรรค์ ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือว่าเป็นการบูชาที่ดีที่สุด หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ ปรากฏในฮีตสิบสอง แต่ละประเพณีพอที่จะสรุปได้คือ เบญจศีลเบญจธรรม ศีล 5 บุญ กิริยาวัตถุ 3 สังคหวัตถุ 4 อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม ทั้งพุทธศาสนาและฆราวาสปฏิบัติสืบเนื่องต่อบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน เริ่มที่ 1) ฮีตบุญเข้ากรรม เดือนอ้าย พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรมเพื่อออกจากอาบัติผิดศีล ฆราวาสอุปฐากดูแลช่วยเหลือ 2) ฮีตบุญคุณลาน เดือนยี่ ก่อนนำข้าวขึ้นเก็บไว้ในยุ้งฉาง ทำบุญขวัญข้าวเพื่อความเป็นสิริมงคล ผลผลิตจะดีขึ้นในปีต่อไป 3) ฮีตบุญข้าวจี เดือนสาม และบุญมาฆบูชา ทำข้าวจีทาเกลือเอาไม้เสียบอย่างไฟ นำไปถวายพระด้วยข้าวจี 4) ฮีตบุญผะเหวด เดือนสี่ หรือบุญมหาชาติ นำพระอุปัชฌาย์ ประดิษฐานที่หอพระอุปัชฌาย์ป้องกันสงฆ์อัมภมกล มีเทศน์มหาชาติ ให้จบทั้ง 13 กัณฑ์ 1000 พระคาถา

ชุมชนชาวอีสานจะตั้งหลักแหล่งชุมชนของผู้คนในแอ่งโคราชในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นๆ มีลักษณะที่แตกต่างไปจากของแอ่งสกลนครอยู่มาก กล่าวคือ ในแอ่งสกลนคร ชุมชนมักตั้งบ้านเรือนอยู่บนเนินใกล้กับธารน้ำที่มีน้ำไหลลงจากเทือกเขา ภูพานตลอดทั้งปี ทำให้ไม่มีความจำเป็นที่ต้องขุดสระหรือสร้างอ่างเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งแต่ในเขตแอ่งโคราช ถึงแม้ว่าจะอยู่ในที่ราบมีน้ำท่วมถึงก็มักเกิดการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งจึงมีความจำเป็นที่ต้องกักน้ำไว้ใช้ โดยเหตุนี้จึงมีการร่วมมือกันของผู้คนในชุมชน ขุดคูน้ำโอบล้อมชุมชนที่อยู่อาศัย เพื่อกักน้ำไว้ใช้ จึงพบร่องรอยของชุมชนโบราณเป็นจำนวนมาก ที่มีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบ บางแห่งมีการขุดคูล้อมถึง 2 หรือ 3 ชั้น ก็มี ปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า การเป็นเมืองโบราณจะต้องมีคูน้ำล้อมรอบเสมอไป เพราะมีเมืองโบราณหลายแห่ง ที่ไม่มีคูน้ำล้อมรอบ

ประชากรในภาคอีสานส่วนใหญ่พูดภาษาไทยสำเนียง อีสานซึ่งมีความแตกต่างกันด้านสำเนียงในแต่ละท้องถิ่น หรือพูดภาษาท้องถิ่นของตนเองที่มีมากมายหลายภาษา แต่ประชากรส่วนใหญ่ โดยเฉพาะคนหนุ่มสาวในปัจจุบันสามารถพูดสำเนียงไทยภาคกลาง ได้เป็นอย่างดี ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนคือหญิง มักจะนุ่งผ้าซิ่นทอ ด้วยฝ้ายมีเชิงคลุมเลยเข้าไปเล็กน้อย สวมเสื้อแขนสั้น ผู้สูงอายุมักตัดผมสั้นไว้จอน ส่วนผู้ชายไม่ค่อยมีรูปแบบที่แน่นอนนัก แต่มักนุ่งกางเกงมีขาครึ่งน่องหรือนุ่งโสร่งผ้าไหม อย่างไรก็ตามเครื่องแต่งกายดังกล่าวจะพบน้อยลง ในปัจจุบันประชากรวัยหนุ่มสาวจะแต่งกายตามสมัยนิยมอย่างที่พบเห็นในที่อื่น ๆ ของประเทศ แต่ก็สามารถหาชมการแต่งกายของชาวอีสานแบบดั้งเดิมได้ตามหมู่บ้านในชนบท ซึ่งประชากรส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ยังคงแต่งกายแบบดั้งเดิม

อาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือการเพาะปลูก พืชที่สำคัญคือ ข้าว มันสำปะหลัง ปอ ข้าวโพด ภาคนี้มีพื้นที่ทำนามากกว่าภาคอื่น ๆ แต่ผลผลิตที่ได้ต่ำ เพราะดินของภาคอีสานเป็นดินปนทรายไม่อุ่มน้ำและการทำนาส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝน ซึ่งไม่ค่อยแน่นอน บางปีมีน้ำมาก บางปีไม่มีน้ำเลย พอถึงฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำลำธารจะเหือดแห้งไปเสียส่วนใหญ่ จึงจะพบว่าพอถึงหน้าแล้งประชาชนจะอพยพไปหางานทำต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก ถึงฤดูฝนประชาชนก็ไม่ได้เตรียมการเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้ให้เป็นประโยชน์กัน เว้นแต่เก็บน้ำฝนไว้ดื่มกินเท่านั้น การขาดแคลนน้ำในภาคนี้ทำให้ไม่ค่อยมีการปลูกพืชหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ทำให้ผลผลิตมีน้อยเป็นเหตุให้ประชากรในภูมิภาคนี้มีความยากจนเป็นจำนวนมาก ปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรทำให้เกิดโครงการน้ำพระทัยจากในหลวง หรือที่รู้จักกันในนามโครงการอีสานเขียว ความมุ่งหมายของโครงการนี้เพื่อหวังจะยกระดับความเป็นอยู่ของประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้ดีขึ้น โดยการหาและสร้างแหล่งน้ำ ปรับปรุงวิธีการประกอบอาชีพ ปรับปรุงด้านสุขภาพอนามัย สิ่งสำคัญที่ควรพิจารณาคือพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่งไม่ เหมาะสำหรับปลูกข้าว เพราะข้าวต้องการน้ำมาก แต่เหมาะสำหรับเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะการเลี้ยงวัว แต่การเลี้ยงวัวเลี้ยงควายโดยการปลูกหญ้าให้เป็นอาหารสัตว์นั้นยังทำกันไม่ ค่อย

แพร่หลายในภาคนี้ การเลี้ยงสัตว์จึงไม่ค่อยได้ผล สำหรับงานฝีมือ เช่น การทอผ้าไหมและการจักสาน ในภาคนี้ทำกันได้ดีมีฝีมือประณีต แต่การทำในลักษณะที่เป็นกิจการใหญ่โตทำครั้งละมาก ๆ เพื่อการค้ายังไม่เป็นที่นิยมกันในหมู่ประชาชน เนื่องจากความขัดสนในพื้นที่ผู้คนในภาคนี้จึงได้เดินทางไปหา งานทำกันในภาค อื่น ส่วนมากไปในลักษณะการบุกเบิกหาที่ทำกินใหม่ แต่ในปัจจุบันโรงงาน อุตสาหกรรมต่าง ๆ ขยับขยายไปตั้งยังภาคอีสานมากขึ้น ซึ่งแหล่งซื้อแรงงานจากชาวอีสานแหล่งใหญ่ ทำให้ชาวอีสานไม่ต้องจากถิ่นฐานไปหางานทำต่างถิ่นเหมือนอย่างเคย แต่โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้ ก็เข้ามาพร้อมกับการก่อปัญหาต่าง ๆ มากมายต่อชุมชน ทั้งปัญหามลพิษ ปัญหาการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป และได้ทำลายวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบเดิม ๆ ของชาวอีสานไปอย่าง สิ้นเชิง โครงการต่าง ๆ ที่รัฐพยายามดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาให้แก่ชาวอีสาน เช่น โครงการ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้บ้าง แต่มักจะแก้ไม่ได้มากนักทั้งนี้เพราะส่วนใหญ่แล้ว โครงการต่าง ๆ เหล่านี้จะขาด การช่วยเหลือหรือสนับสนุนที่ต่อเนื่องจากส่วนราชการ เรียกว่าเป็น การดำเนินโครงการตามกระแสมากกว่าที่จะเป็นการดำเนินการอย่าง ยั่งยืน ภาษาหลักของภาคนี้ คือ ภาษาอีสาน แต่ภาษาไทยกลางก็นิยมใช้กันแพร่หลายโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ ขณะเดียวกันยังมีภาษา เขมร ที่ใช้กันมากในบริเวณอีสานใต้ นอกจากนี้ยังมีภาษาถิ่นอื่น ๆ อีกมาก เช่น ภาษาผู้ไท ภาษาใส่ ภาษาไทยโคราช ภาคอีสานมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น เช่น อาหาร ภาษา ดนตรีหมอลำ และศิลปะการฟ้อนรำที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2562)

วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมั่นอย่างดีที่สุดสำหรับภูมิภาคอีสาน ชน เดิมในแคว้นสุวรรณภูมิล้วนมีวัฒนธรรมแต่โบราณมา วัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคนสมถะ ทุกคนให้ละจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ทำคุณงามความดี เอื้อเพื่อเอื้อแก่ต่อกัน มีฮีต เรียกว่าฮีตสิบสอง ฮีตบ้านคองเมือง ฮีตพ่อคองพ่อ ฮีตเฒ่าคองเขยเลยมาสมสู่อยู่เลี้ยงดูถูกตามิ่ง เป็นฮีต เป็นคอง ฮีตสิบสองของคนอีสานกำหนดตามลักษณะสิบสองเดือน ฮีตสิบสอง หมายถึง ประเพณี 12 เดือน ที่เกี่ยวเนื่องกับหลักทางพุทธศาสนา ความเชื่อและการดำรงชีวิตของชาวอีสานที่สืบทอดมาทาง เกษตรกรรม ซึ่งชาวอีสานยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ แนวการปฏิบัติแตกต่างกันไป ในแต่ละเดือน เพื่อให้เกิดสิริมงคลในการดำเนินชีวิต เรียกอย่างท้องถิ่นว่างานบุญ ชาวอีสานให้ความสำคัญกับฮีตสิบสองเป็นอย่างมากและยึดถือปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอ เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน คำว่า “ฮีต” หมายถึง ประเพณีหรือสิ่งที่ยึดปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณี ตรงกับ คำว่า “จารีต” ฮีตนี้มักจะมีการปฏิบัติกันเป็นประจำเดือน ครบสิบสองเดือนหรือหนึ่งปี จึงเรียกว่า “ฮีตสิบสอง” อีสานมีการนับถือตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในชนบทอีสาน ศรัทธากำหนดพระสงฆ์ให้เป็น ผู้นำในการพัฒนาชุมชน และวัดได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิต วิญญาณและทางปัญญาของชุมชน เหตุฉะนั้น วัดจึงมีบทบาทต่อสังคมความเป็นอยู่ของชาวอีสาน โดยที่ พระสงฆ์เป็นผู้นำปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้ประเพณีฮีตสิบสอง ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน

เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติเก่าก่อน ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมานานอันเป็นเอกลักษณ์ของคนอีสานและท้องถิ่นอีสาน

บทที่ 3

ศึกษาคูณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

การศึกษาคูณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลก่อนนำมาสร้างสรรค์ โดยอาศัยจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารวิชาการจากท่านผู้ทรงคุณวุฒิ บทความประเพณีท้องถิ่น ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาคูณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน ซึ่งการศึกษาข้อมูลดังกล่าวได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. คูณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
2. คูณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
3. คูณค่าด้านจริยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

3.1. คูณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

บุญประเพณีฮีตสิบสองได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน ภายใต้อิทธิพลทางความเชื่อ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมทางมรดกที่ยึดถือส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในเรื่องของ เทพเทวดา ผี อิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไร้ตัวตน ความเชื่อทางด้านศาสนาพราหมณ์ในพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อที่ได้มาจากการอ้อนวอนขอ เมื่อศาสนาพุทธที่แผ่เข้ามา ด้วยปรัชญาความจริงปฏิบัติแล้วเห็นผลจริงผนวกเข้ากันเป็นวัฒนธรรมใหม่ เกิดเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสร่วมกันทำบุญประจำทุก ๆ เดือนในรอบปี ทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกันได้ เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยกัน จึงเป็นการสมควรที่จะมีการเผยแพร่ให้กับคนรุ่นใหม่ได้รู้จัก และได้เรียนรู้บุญประเพณีฮีตต่าง ๆ กันให้มากขึ้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีโบราณอีสานไว้ไม่ให้สูญหายไป ตามกาลเวลา (บุญทอม บุญรัตน์ และคณะ, 2550)(บุญทอม บุญรัตน์ และคณะ., 2550)

คูณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองไปตามแนววิวัฒนาการสมัยใหม่ ซึ่งดั้งเดิมเป็นวัฒนธรรมที่เรียบง่ายไม่สลับซับซ้อน ไม่มีความลึกซึ้งเข้าใจได้ยาก แต่ระเบียบพิธีการหลายขั้นตอน ด้วยความเร่งรีบของสังคมสมัยใหม่ ส่งผลให้ลดขั้นตอนและปรับเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิม เด็กยุคใหม่หลงลืมวัฒนธรรมมารยาทไทยซึ่งเป็นสิ่งที่ดีงามไป แต่ไปเลียนแบบวัฒนธรรมยุคใหม่ คูณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงพิธีการไป

ความเจริญทางเทคโนโลยีที่เข้ามา เช่น วิทยุ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต การพิมพ์ นับเป็นสื่ออันสำคัญที่ทำให้ชุมชนได้รับข่าวสารเรื่องราวต่าง ๆ รวดเร็วเกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ยอมรับและปรับเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม โดยมุ่งสู่ความทันสมัย สัมรากล้านประเพณี

วัฒนธรรมดั้งเดิมบรรพบุรุษ บุญประเพณีฮีตสิบสองมีวิวัฒนาการของสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิภาคท้องถิ่น ซึ่งมีผลต่อบุญประเพณี ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมต่าง ๆ จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยองค์ประกอบของท้องถิ่นนั้น (พระสุชี ชาติธรรมโม, 2535)

ด้านที่ปรับตัวได้ การพัฒนาของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เกิดการพัฒนาประเพณีให้ดียิ่งขึ้น ใช้ระยะเวลาในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ สั้นลง ทันทต่อเหตุการณ์ไม่ยืดเยื้อเสียเวลาทั้งไปโดยใช้เหตุ

ด้านที่ปรับตัวไม่ได้ ด้วยความเร่งรีบรวดเร็วมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไม่เท่ากัน ทางวัตถุที่เจริญก้าวหน้า แต่วัฒนธรรมประเพณีที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ความคิด ความเชื่อวิถีการปฏิบัติยังคงเป็นแบบเดิม ๆ เกิดปัญหาเรื่องการปรับตัว เช่นการขยายตัวทางอุตสาหกรรม ต้องปรับพร้อมกับการขยายตัวทางการศึกษาให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งไม่สามารถตามทันหรือปรับตัวเข้ากันไม่ได้ ก็จะเกิดการเปลี่ยนรูปแบบทางวัฒนธรรม จากการปรับตัวไม่ทันก็จะมีปัญหาตามมา เช่น ปัญหาการประพาศิตตทางวัฒนธรรมประเพณี ไม่อยู่ในร่องรอยของประเพณีวัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและประเพณี วัฒนธรรม จึงควรเป็นไปอย่างสมดุลและสัมพันธ์กัน (พระสุพล สุพล(ตองโพนทอง), 2564)

สวิง บุญเจิม, (2565: 652 - 653) กล่าวว่า “วัฒนธรรมและประเพณีเป็นกระจกที่ส่องสะท้อนถึงวิถีการเป็นอยู่ของคนในสังคมนั้น ๆ วัฒนธรรมและประเพณีไทยแสดงถึงวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยในแต่ละภาคส่วน ภาคอีสานก็มีวัฒนธรรมและประเพณีส่วนท้องถิ่นที่มีทั้งเอกลักษณ์เฉพาะตัวและดินแดนอีสานเป็นดินแดนของ “ถิ่นไทยดี” เนื่องจากว่ามีผู้คนยึดมั่นในขนบธรรมเนียมและประเพณีฮีตสิบสอง คือ ประเพณีที่ปฏิบัติตลอดทั้งสิบสองเดือนในแต่ละเดือนนั้นจะมีประเพณีที่จะต้องปฏิบัติตามทั้งสิ้น 12 บุญประเพณี”

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2524, 44) กล่าวว่า “คติความเชื่อและพิธีกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ล้วนมาจากเรื่องเล่าที่มาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ที่เป็นแม่แบบที่สำคัญอย่างมากในการปฏิบัติตนของชาวอีสานตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่เรียกว่า ฮีต หรือจารีตประเพณีของชาวอีสานประจำสิบสองเดือน เรียกว่าฮีตสิบสอง ซึ่งถือขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ที่ชาวบ้านจะได้มาร่วมทำบุญในทุก ๆ เดือนของรอบปีเพราะในเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จะเป็นเรื่องของการประพาศิตตให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการประพาศิตตปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา ชาวอีสานยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะมีความเชื่อความศรัทธา ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเพราะศรัทธาเป็นบาทฐานในการประพาศิตตปฏิบัติ เมื่อประพาศิตตिय่อมไปสู่สวรรค์ ประพาศิตตช่วยยอมไปสู่พรกที่ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า กรรม พระพุทธศาสนา จึงให้ความสำคัญแก่ศรัทธา เพราะศรัทธาเป็นพื้นฐานของปัญญา ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลประกอบด้วย”

แนวคิดทฤษฎีคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์

เมื่อเราเห็นและชื่นชมความงามของดอกไม้ความงามของผีเสื้อ ความงามก็คือ ความงาม ส่วนดอกไม้กับผีเสื้อก็คือดอกไม้กับผีเสื้อ แต่ถ้าเอาความงามไปไว้กับสองสิ่งนี้แล้ว ก็เป็นความงามของ ทั้งสองสิ่งนั่นเอง กล่าวคือ ความงามไม่ใช่สิ่งงามนั่นเอง แต่การกล่าวถึง ความงามจำเป็นอย่างยิ่งต้อง กล่าวถึงสิ่งดังกล่าว (ดอกไม้ ผีเสื้อ) ที่งามด้วย

สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วย ความรู้ ทัศนียภาพ เรื่องความงามโดยเฉพาะ ความงามเป็น นามธรรมมีธรรมชาติแตกต่างจากสิ่งที้งามที่เป็นรูปธรรม แต่ทั้งสองสิ่งนี้มีส่วนสัมพันธ์กันและกันอย่าง ยิ่ง สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติย่อมมีความงามอยู่ในตัวเองด้วยกันทั้งสิ้น ความงามมีความหมายลึกซึ้งกว่า ความสวย ซึ่งโดยทั่วไปมักจะเข้าใจเพียงว่าความสวยคือความงาม อันที่จริงความสวยเป็นเพียง ส่วนย่อยส่วนหนึ่งของความงามเท่านั้น เพราะความงามมีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวาง มากกว่าความสวยยิ่งนัก (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต), 2545)

สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์เพื่อค้นหาความหมายของความงาม ทั้งในงานศิลปะและในความ งามธรรมชาติทั้งปวงที่มนุษย์เราได้สัมผัสรับรู้ด้วยการดู การฟัง การคิดคำนึง เป็นต้น แนวคิดทฤษฎีคุณค่าด้านจริยศาสตร์

พระมหามงกุฎ ปุริสุตโตโม (2560) กล่าวว่า เมื่อมนุษย์กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะพูด จะหัวเราะหรือร้องไห้ กริยามารยาทต่าง ๆ ล้วนสื่อถึงจริย หรือจรรยาอันสัจใจคดลึกลับ ๆ โดยสันดาน

จริยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วย อุปนิสัย นิสัยและพฤติกรรมของมนุษย์ ความประพฤติย่อม เป็นกระจกเงาส่องให้เราเห็นอุปนิสัยและนิสัยของคน จริยศาสตร์จึงได้ช่วยตีค่าของมนุษย์ โดยการ มองทางอุปนิสัย นิสัยใจคอและความประพฤติ ตามที่บุคคลนั้นแสดงออกมาด้วยความสมัครใจ ในการ กระทำนั้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2547) กล่าวว่า จริยศาสตร์จึงศึกษาว่า อะไรควรเว้น อะไร ควรทำ อะไรผิด อะไรถูก อะไรดี อะไรชั่ว.

3.2. คุณค่าบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์

สภาพความเป็นจริงของงานบุญประเพณีฮีตสิบสองของชนชาวอีสานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและได้ พยายามถ่ายทอดความจริง ความดีและความงาม อันซาบซึ้งให้แก่จิตใจอย่างมีเอกภาพเหล่านั้น เมื่อ แสดงให้ปรากฏออกมาเป็นงานศิลปะ เพื่อให้เป็นที่พึงพอใจทางสุนทรียารมณ์ (aesthetics pleasure) ได้แก่ ความรู้สึกพอใจ ความซาบซึ้งในคุณค่า ให้เกิดขึ้นแก่ความคิดสติปัญญาของผู้เสพจากงานบุญ ประเพณีฮีตสิบสองของชนชาวอีสานจนทำให้เกิดผ่อนคลายความตึงเครียดความสับสน และความ แปลกแยกในจิตใจ ความชอบหรือความไม่ชอบ ความพึงพอใจหรือความไม่สบายอารมณ์ นั่นคือ สุนทรียศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสองที่สืบทอดมาอันยาวนาน มีคุณค่าดังต่อไปนี้

3.2.1 บุญประเพณีฮีตเข้ากรรม (เดือนอ้าย) เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยตรง เมื่อพระสงฆ์เข้าอยู่ปริวาสกรรม(วิ.มหา. 1/234-442/249-476) มูลเหตุถือว่าเป็นเพราะพระที่บกพร่องทางธรรมวินัย บุญประเพณีเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน หรือพระพุทธศาสนากับประเพณีฮีตสิบสอง ความจริงการทำบุญกับใครอย่างไร จะได้บุญมากน้อยเท่าไร ซึ่งทางพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องนี้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ เน้นย้ำสำคัญให้ลูกหลานได้จดจำนำไปปฏิบัติอย่าได้ลืม (พระธรรมกิตติวงศ์. (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, 2553)

3.2.2 บุญประเพณีฮีตบุญคุณลาน (เดือนยี่) ชาวบ้านยึดถือตามคติทางพระพุทธศาสนา เมื่อสิ้นฤดูกาลทำนาได้เก็บเกี่ยวนวดข้าวแล้วก็นำเข้ายุ้งฉาง แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาทำบุญเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัว บางหมู่บ้านมีการเปลี่ยนรูปแบบในการทำบุญคุณลานมาเป็นบุญกุ่มข้าวใหญ่ ร่วมกันทำบุญที่วัดเป็นศูนย์กลางเชื่อมความสัมพันธ์กันฉันท์พี่น้องแสดงถึงความสามัคคีปรองดองกัน มีความสัมพันธ์กันกับพระพุทธศาสนา ตั้งเดิมความเชื่อตามแนวพราหมณ์ แต่คนอีสานส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธเชื่อว่าทุกอย่างอยู่ที่กรรม หากกรรมดีหมายถึงองค์รวมอันเกี่ยวกับการจัดการทุกอย่างดี ผลผลิตก็จะออกมาดีเอง เช่น มีน้ำดี การดูแล รักษาดี ให้อายุ (คอก) ดี พันธุ์ข้าวดี ดินดี เรียกว่าองค์รวมของการทำนาดีผลผลิตย่อมออกมาดี การสู้ขวัญและบุญคุณลานซึ่งเป็นเพียงความเชื่อตามฮีตสิบสองเท่านั้น หากองค์รวมไม่ดีต่อให้สู้ขวัญและ ทำบุญมากเพียงใดก็ไม่อาจช่วยให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ได้ อย่างไรก็ตามที่ชาวอีสานก็ยังรักษาไว้ความเคร่งครัด (สุจิตลักษณ์ สุตา, 2556)

3.2.3 บุญประเพณีฮีตบุญข้าวจี (เดือนสาม) ทำบุญถวายข้าวจีให้กับพระสงฆ์ มีการเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อฉลองข้าวจีและมีการเทศน์อันสงสในการถวายข้าวจี เป็นบุญประเพณีฮีตสิบสองกับพระพุทธศาสนาก็มีความสัมพันธ์กัน ในช่วงเดือน 3 เป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จใหม่ ๆ การจีข้าวจะทำให้มีความหอม ข้าวเหนียวดี ประกอบกับอากาศระยะนี้จะหนาวผู้คนมักก่อกองไฟผิงกันหนาวจึงเป็นโอกาสเหมาะที่จะผิงไฟไปด้วยและจีข้าวไปด้วย ชาวอีสานเป็นลูกข้าวเหนียวแห่งเดียวในโลก เป็นชนเผ่าที่ชอบประดิษฐ์คิดค้นในเรื่องการดัดแปลง การนำข้าวมาจีจึงเป็นภูมิปัญญาของชาวอีสาน และกระทำกันจนเป็นประเพณี บุญประเพณีข้าวจียังคงอยู่แต่จะเปลี่ยนรูปแบบไป เหลือแต่การจีข้าวแล้วนำไปใส่บาตรพระเวลาพระบิณฑบาตเป็นส่วนมาก ไม่มีการเจริญพระพุทธมนต์ให้มีการฟังเทศน์อันสงสเหมือนแต่ก่อน ถึงอย่างไรพิธีสงฆ์ที่มีพระก็เขาไปเกี่ยวข้องกับประเพณีนี้ (สวิง บุญเจิม, 2565)

3.2.4 บุญประเพณีฮีตสิบสองบุญผะเหวดมีพิธีกรรมจัดให้มีการเทศน์พระเวสสันดรสิบสามกัณฑ์ 1000 พระคาถา (ขุ.ชา.ม (ไทย) 28/145-1269/248-318.) พระสงฆ์และชาวบ้านจะร่วมประชุมปรึกษาหารือกันแล้วจัดงานบุญขึ้นเป็นการร่วมมือกันระหว่างวัดกับบ้าน ความสัมพันธ์กันระหว่างพระพุทธศาสนากับประเพณีฮีตสิบสอง มีการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านมาร่วมบุญฟังเทศน์มหาชาติ บุญผะเหวดพระจะสอนว่าบุญกุศลจะเกิดมิได้ก็ต่อเมื่อเราทำดี สร้างกุศลกรรมเท่านั้น

การฟังเป็นส่วนหนึ่งของการนำไปปฏิบัติเท่านั้น หากฟังแล้วไม่นำไปปฏิบัติบุญกุศลจะเกิดขึ้นได้อย่างไร บาปกรรมความชั่วไม่อาจลดลงได้ด้วยการฟัง การลดละอบายมุขสร้างบุญกุศลให้ถึงเท่านั้น จึงจะทำให้ความชั่วลดลงได้บ้างถึงฉะนั้นความชั่วที่นำไปแล้วก็ยังอยู่ที่ตัวเราตลอดไป ตามหลักศาสนาถือว่าทำอะไรย่อมได้สิ่งนั้น ถ้าทำกรรมดีไว้แล้วจะต้องได้รับการชดใช้ชดเชยไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่ง นี่คือความจริงของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาไม่มีคำสอนให้หว่านข้าวทิ้งแล้วจะได้บุญ แต่กลับจะได้บาป การไม่รู้จักราคูณค่าของสิ่งมีค่า (ข้าว) เพราะข้าวสารกว่าจะได้มาต้องผ่านขั้นตอน ลงทุน ลงแรง มากมาย ทำให้ต้องมาหว่านทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ เปล่าประโยชน์เฉย ๆ ความอุดมสมบูรณ์อยู่ที่สัมมาอาชีพะ คือทำมาหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ สัมมากรรมันตะ คือการทำงาน ด้วยความบริสุทธิ์มีวิริยะอุตสาหะ คือความขยันหมั่นเพียรต่างหากจึงจะร่ำรวยได้ การหว่านข้าวทิ้งมีแต่จะทำให้ยากจนลง (วิ.มหา. 4/27/32)

3.2.5 บุญประเพณีฮีตบุญสงกรานต์ (เดือนห้า) ชาวบ้านร่วมจัดงานสงกรานต์พระพุทธรูปตลอดจนพระภิกษุสงฆ์สามเณรในวันตรุษสงกรานต์ ถือว่าเป็นหลักทางใจและเป็นการขอขมาลาโทษจากพระภิกษุที่เคยประพฤติกว้างเกินด้วยกาย วาจา ใจ ตลอดจนขอพรจากพระภิกษุสงฆ์และนอกจากนั้นก็มีการรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ภายในหมู่บ้าน หรือลูก ๆ หลาน ๆ ปรากฏในพระไตรปิฎก (อง.อรรถก. 23/ 38 /297.) เป็นพิธีกรรมที่ชาวพราหมณ์ปฏิบัติกันมาช้านานแล้ว มีความเชื่อตามคนเฒ่าคนแก่ส่วนใหญ่นำมาปฏิบัติจนกลายเป็นของพุทธ การรดน้ำมนต์และสงกรานต์ย่อมมีความเชื่อที่จริงก็ได้ความสุขทางใจระดับหนึ่งแต่ไม่ใช่แก่นแท้ของการทำตนให้มีความสุข

การก่อกองเจดีย์ทราย เป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรมคำสอนแปดหมื่น เจดีย์ทรายกองเล็กที่มีชั้นเป็นแม่แบบและมีการทำมากมายรอบ ๆ เจดีย์ทรายกองใหญ่แทนสี่พันพระธรรมชั้นนี้ เป็นความเชื่อด้านสัญลักษณ์แทนสิ่งมีค่า ชาวอีสานส่วนหนึ่งจะเชื่อในเรื่องนี้มาก จึงพากันก่อเจดีย์ทรายกันใหญ่ ทางพุทธไม่มีคำสอนใดที่กล่าวถึงการก่อเจดีย์ทรายแล้ว จะช่วยให้อายุยืนได้เลย ท่านสอนให้เราทำความดี แต่การทำประเพณีก็ใช้ว่าไม่ได้ประโยชน์ แต่เราอย่าลืมหาสาระหลักของศาสนา

การจุดประทัดเพื่อไล่ภูตผีปีศาจ เชื่อว่าประทัดมีเสียงดังภูตผีปีศาจคงจะกลัวเสียงดังความเชื่อนี้คงขยายตัวมาจากชาวจีนเพราะชาวจีนนิยมจุดประทัดในเทศกาลสำคัญ และงานที่เกี่ยวข้องจิตวิญญาณ และชาวจีนเป็นต้นตำรับของการผลิต ประทัดประกอบด้วยชาวพราหมณ์อีสานมีความเชื่อในไสยศาสตร์มากอยู่แล้วจึงพากันเชื่อเอาง่าย ๆ ว่า ประทัดจะไล่ภูตผีปีศาจได้จริงจึงมีการจุดประทัดในงาน เป็นความเชื่อของพุทธหินยาน (ปริชา พิณฑอง, 2540: 80)

3.2.6 บุญประเพณีฮีตบุญบั้งไฟ (เดือนหก) มีคุณค่า 2 ประเด็นคือ 1) เป็นเดือนที่เป็นวันคล้ายวัน “ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพาน” ของพุทธเจ้า องค์ประกอบหลักในบุญเดือนหกนี้ จึงเกี่ยวข้องกับอยู่กับพระพุทธศาสนา “บั้งไฟ” คือความดีเชิงอุปกรรมที่ชาวพุทธใช้บูชาคุณของพระพุทธเจ้า ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมอีสานเรื่อง “ผาแดง-นางไอ่” ที่ได้ปรากฏกำหนดการจัดงานบุญบั้งไฟขึ้นเป็น

ครั้งแรกในวันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 และเรื่อง“พญาคันคาก” (วัฒนธรรมโยธธ, 2466 : ออนไลน์) ปรากฏว่าเป็นตำนานชาตคติที่เล่าถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ 2) เป็นช่วงจะเข้าสู่ฤดูลงนา และเลยเดือนหกไปเดือนเจ็ดก็เป็นเดือนที่จะต้องเลี้ยงผี เช่น ผีปู่ตา เพราะความเชื่อที่เคยนับถือลัทธิผี คือ “ลัทธิผีแกน” มาก่อนนั้น เพราะ “ไฟ” คือ วัตถุที่ใช้เป็นองค์ประกอบของเครื่องบวงสรวงบูชา ที่เรียกว่า “อามิสทาน” มีดอกไม้ ธูปเทียน ของหอม และน้ำมัน เป็นต้น ความเชื่อลัทธินับถือผีในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา จึงมีความสัมพันธ์กันบนพื้นฐานธรรมชาติ เรื่องน้ำฝน เป็นงานบุญที่ประสานด้วยบุคลากรหลายฝ่าย หลายธุรกิจ ประยุกต์เข้ากับกิจกรรมในหลายสาขา อาทิ การสื่อสารเพื่อการท่องเที่ยว สื่อสารเพื่อการประชาสัมพันธ์ประเพณีวัฒนธรรม สวयงามสนุกสนานจัดเป็นงานเทศกาลประจำถิ่นต่าง ๆ โยธธ อุบลราชธานี แลบอีสานได้เป็นส่วนใหญ่ อีสานเหนือมีบ้างเพียงเพื่อสืบทอดประเพณี (บุญทอม บุญรัตน์ และคณะ, 2550)

3.2.7 บุญประเพณีฮีตบุญชำระ (เดือนเจ็ด) จัดทำได้ทั้งข้างขึ้นและข้างแรมการชำระ (ชำระ) สะสางสิ่งสกปรกโสโครกให้สะอาดปราศจากมลทินโทษหรือความมัวหมอง เป็นการชำระสิ่งที่ต้องการทำให้สะอาดนั้นมีทั้งการชำระความสกปรกภายนอกได้แก่ร่างกาย เสื้อผ้าอาหารการกินที่อยู่อาศัย และความสกปรกภายใน คือจิตใจที่เกิดความโลภมาก รักโลกโกรธหลง เป็นต้น (ช.ธ. 25/7/3-6.) พิธีการต้องนิมนต์พระไปเจริญพระพุทธมนต์นั้นเชื่อว่าผีปีศาจทั่วไปจะกลัวพระการทำบุญมีการรักษาศีลไหวหน การชำระนี้ เรียกว่าบุญชำระ มีการนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพระพุทธมนต์เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรให้ชาวบ้านนั้นอยู่เย็นเป็นสุขเรียกหรือเรียกว่า บุญกลางบ้าน ผีที่สำคัญคืออวิชชา หรือความโง่เขลา ความไม่รู้ในจิตใจเรานั้นเอง หากเราไม่รู้แล้วฝึย้อมหลอกได้ง่าย คนที่มีความรู้มีวิชา คือคนที่มีเหตุผล สามารถแยกแยะดีชั่วถูกผิดได้ดี บางท้องถิ่นเรียกประเพณีนี้ว่าบุญเบิกบ้านซึ่งมีพิธีกรรมทั้งทางศาสนาพุทธและไสยศาสตร์ ในวันงานชาวบ้านจะพากันนำภัตตาหารมาถวายแต่พระภิกษุสงฆ์และร่วมกันฟังเทศน์ฟังธรรม มีการเช่นไหว้ศาลหลักบ้าน เพื่อขอความคุ้มครองให้พ้นจากภัยพิบัติและช่วยขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามออกไปจาก หมู่บ้าน ให้บ้านเกิดความเป็นสิริมงคล ในคัมภีร์ธรรมบทว่าครั้งหนึ่งเมืองไพสาลีเกิด "ทุพภิกขภัย" ข้าวยากหมากแพงประชาชนขาดแคลนอาหารเพราะฝนแล้งสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ล้มตายเพราะความหิว ช้ำร้ายอหิวาตกโรคหรือ "โรคห่า" ก็ระบาดทำให้ผู้คนล้มตายกันมากมาย ชาวเมืองกลุ่มหนึ่งจึงพากันเดินทางไปนิมนต์ พระพุทธเจ้าให้มาปิดเป่าภัยพิบัติครั้งนี้ ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองไพสาลีก็เกิดฝน "ห่าแก้ว" ตกลงมาอย่างหนักจนน้ำฝนท่วมแผ่นดินสูงถึง หัวเข่าและน้ำฝนก็ได้พัดพาเอาซากศพของผู้คนและสัตว์ต่าง ๆ ไหลล่องลอยลงแม่น้ำไปจนหมดสิ้น พระพุทธเจ้าทรงทำน้ำพระพุทธมนต์ใส่บาตร แล้วมอบให้พระอานนทน์นำไปประพรมทั่วเมือง โรคภัยไข้เจ็บก็สูญสิ้นไปด้วย เดชะพระพุทธานุภาพ ดังนั้นคนลาวโบราณรวมทั้งไทยอีสานจึงทำบุญชำระขึ้นในเดือน 7 ของทุก ๆ ปี (กาญจนา คำผา, 2559)

3.2.8 บุญประเพณีฮีตเข้าพรรษา (เดือนแปด) การเข้าพรรษามาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ซึ่งมีทั้งพิธีหลวงและพิธีราษฎร์กิจกรรมมีการเตรียมเสนาสนะ ให้อยู่ในสภาพที่ดีสำหรับจะได้จำพรรษาอยู่ตลอดสามเดือน จัดทำเทียนจำนำพรรษา เพื่อใช้จุดบูชาพระบรมธาตุพระพุทธปฏิมา พระปริยัติธรรม ตลอดทั้งสามเดือน ถวาย รูป เทียน ซวาลา น้ำมันตามไล่ประทีปแก่พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาในพระอาราม แล้วจะจุดเทียนเพื่อบูชาพระรัตนตรัย ความเชื่อที่ว่าทำบุญกับพระที่เข้าพรรษาจะได้บุญมากนั้น เป็นเพียงความเชื่อเฉย ๆ เพราะสาระหลักการได้บุญมากหรือน้อยของศาสนาพุทธนั้นมิได้กล่าวไว้ในเรื่องนี้เลย หากแต่กล่าวไว้ว่าทำบุญกับพระอริยะ พระสุปฏิปันโน และหลัก 3 ประการนี้ คือ 1) ความบริสุทธิ์ของทายก (ผู้ให้ทาน) คือผู้ให้ทานต้องทำทานด้วยใจบริสุทธิ์ มีศรัทธาเปี่ยมล้น ทำด้วยใจไม่ใช่ว่ากายทำแต่ใจไม่ทำ แต่ควรมีความบริสุทธิ์บริบูรณ์เปี่ยมล้นด้วยศรัทธาจริง ๆ หวังในบุญกุศลจริง บุญกุศลก็จะได้มากตามต้องการ 2) ความบริสุทธิ์ของปฏิคาหก (ผู้รับทาน) คำว่า ปฏิคาหก คือ ผู้รับปัจจัยไทยทานก็คือพระภิกษุในพุทธศาสนานั่นเอง หากผู้รับทานเป็นผู้บริสุทธิ์ไม่ทุศีล ไม่มีความต่างพร้อยเรียกว่า เป็นพระสุปฏิปันโน คือ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผลทานย่อมเกิดแก่ทายกคือผู้ให้ทานมาก เพราะแต่ละสงฆ์คือเนื่อนาบุญของโลก ผู้ทำบุญเหมือนชวานา หากที่นาดีมีดินอุดมสมบูรณ์ผลผลิตย่อมออกมาดี ชวานาย่อมได้รับผลมากมาย หากไม่แล้วผลก็จะเป็นตรงกันข้าม 3) ความบริสุทธิ์ของวัตถุทานหรือเครื่องไทยทาน หากวัตถุสิ่งของที่นำมาทำทาน เป็นวัตถุบริสุทธิ์ก็จะได้บุญมาก (ปรีชา พิณทอง, 2540) วัตถุบริสุทธิ์คือวัตถุที่ไม่ใช่วัตถุอานามาส วัตถุอานามาส คือวัตถุที่พระไม่ควรจับต้อง ไม่ควรบริโภคขบฉัน พอสรุปได้ดังนี้

- 3.1 อารูธต่าง ๆ เช่น ปืน ระเบิด หอก ดาบ เป็นต้น
- 3.2 ยาพิษ เช่น ยาฆ่าแมลง ยาเบื่อสัตว์ เป็นต้น
- 3.3 สิ่งเสพติด เช่น ยาบ้า สุรา งอน เฮโรอีน เป็นต้น
- 3.4 เนื้อสัตว์ เช่น เนื้อสัตว์ทุกประเภทที่เป็นเนื้อต้องห้ามหรือไม่พระก็ไม่ควรรับ
- 3.5 ของผิดกฎหมาย เช่น ไฟ ไฮโล (ลูกเต๋า) สลากหยูใต้ดิน เป็นต้น

ดังนั้น การจะรับประเคนอะไรจะต้องพิจารณาให้รอบคอบ และญาติโยมที่นำของไปถวาย พระก็ต้องพิจารณาให้ตีว่าสิ่งของนั้นเป็นวัตถุอานามาส (วิ.จุล. 7/219/)

3.2.9 บุญประเพณีฮีตบุญข้าวประดับดิน (เดือนเก้า) กำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำ เดือนเก้า เป็นเกณฑ์ หรือเรียกว่า "บุญเดือนเก้าดับ" บางท้องถิ่น อาจเรียกว่า "บุญเดือนเก้าลับ" ก็มีข้าวประดับดิน ได้แก่ข้าวและอาหารคาวหวาน พร้อมหมากพลูบุหรีที่ห่อด้วยใบตองกล้วย นำไปวางไว้ตามใต้ต้นไม้กิ่งไม้ แขนงไม้ตามกิ่งไม้ตามบริเวณกำแพงวัดบ้าง (คนอีสานโบราณเรียกกำแพงวัดว่า ป้ายวัด) หรือวางไว้ตามพื้นดิน "ห่อข้าวน้อย" จำนวนของห่อข้าวน้อยนี้ควรจะให้มีมากกว่าจำนวนญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว ทั้งนี้เพราะจะต้องมีจำนวนหนึ่งเผื่อผีไม่มีญาติด้วย และมีการนำภัตตาหารไปถวายแด่พระภิกษุสามเณร เรียกว่า "ห่อข้าวใหญ่" แล้วอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย โดยหยาดน้ำ

(กรวดน้ำ) ไปให้ด้วย (ขุ. เปต. 26/14-25/170-172.) เตรียมไว้ตั้งแต่หัวค่ำ ครั้นถึงเวลาตีสาม ตีสี่ของวันรุ่งขึ้นจะนำห่ออาหารและหมากพลูไปวางไว้ตามโคนต้นไม้รอบ ๆ วัด เพื่อให้ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับรวมทั้งผีไร้ญาติอื่น ๆ ซึ่งเชื่อว่าจะมาเยี่ยมญาติพี่น้องในเวลานี้มารับไปเพื่อจะได้ไม่อดอยากหิวโหย นอกจากจะเป็น การทำบุญและทำทานแล้วยังแสดงถึงความกตัญญูอีกส่วนด้วย คนอีสานมีความเชื่อสืบต่อกันมาแต่โบราณกาลว่ากลางคืนของเดือนเก้าดับ (วันแรมสิบสี่ค่ำเดือนเก้า) เป็นวันที่ประตูนรกเปิดในรอบปี ยมบาลจะปล่อยให้ผีนรกออกมาเยี่ยมญาติในโลกมนุษย์ ในคืนนี้คืนเดียวเท่านั้น ดังนั้นจึงพากันจัดห่อข้าวไว้ให้ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้วถือว่าเป็นงานบุญเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว (แซขวัญ สุทรศารทูล, 2555)

3.2.10 บุญประเพณีฮีตบุญข้าวสาก (เดือน 10) ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ไปจนถึงเที่ยงคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นวันที่พระยายมบาล เปิดขุมนรก ให้สัตว์นรกได้มารับสวนบุญสวนกุศลจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษยโลก เมื่อพวกเขาเปรตหรือสัตว์นรกเหล่านั้นมารับสวนบุญจากญาติพี่น้อง พวกที่ได้รับบุญกุศลที่เกิดจากการทำบุญข้าวสากนี้ก็จะอวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสิ่งที่ต้องการและปรารถนา ในทางตรงข้ามถ้าหากว่ามาแล้ว เกิดไม่ได้สวนบุญอะไรเลยก็จะน้อยเนื้อต่ำใจว่าลูกหลานไม่ใส่ใจ ถึงแม้ว่าผู้อื่นไม่ใช่ญาติสายโลหิตจะอุทิศแผ่ส่วนบุญไปให้ก็ได้แต่เสียใบทองห่อข้าวสากเท่านั้น จะสาปแช่งลูกหลานที่ไม่เอาใจใส่แม้แต่แย่งทรัพย์สมบัติมรดกที่เขาหามา ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่จนกระทั่งสิ้นผู้มีพระคุณ ทำให้น่ากลัวเกรงโทษในการทอดทิ้งผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะพ่อแม่ญาติสายโลหิต ควรได้รับการเอาใจใส่จากลูกหลาน ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว ประเพณีจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธศาสนา (ขันเตียน นามเกต, 2556)

3.2.11 บุญประเพณีฮีตออกพรรษา (เดือนสิบเอ็ด) กระทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปีจึงเรียกบุญประจำเดือนนี้ว่า บุญเดือนสิบเอ็ด และเพื่อเปิดโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ (วิ.ม. 4/146/392-393.) พระสงฆ์ทำพิธีออกพรรษาตามหลักกรรมวินัย คือ ปวารณาในวันเพ็ญเดือน 11 และพระภิกษุสงฆ์จะได้จาริกไปในที่ต่าง ๆ เพื่อเที่ยวสั่งสอน ศีลธรรม และธรรมะแก่ประชาชน หรือแสวงหาความสงบวิเวกในการปฏิบัติธรรมตามที่ต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องกลับมาค้างแรมที่วัดเหมือนสามเดือนที่ผ่านมา บุญเดือนนี้เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยตรง ชาวบ้านถือโอกาสทำบุญให้กับพระสงฆ์ผู้จำพรรษาวัดในหมู่บ้านของตน เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างชาวบ้านกับวัดโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความเชื่อที่ว่าการทำบุญในวันออกพรรษาจะได้บุญกุศลมากเพราะพระที่เข้าพรรษาเป็นพระที่มีความเพียร ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ยึดมั่นในธรรม มั่นคงในคำสอน อันนี้หากพระได้ประพฤติ ปฏิบัติชอบก็ถือเป็นเนื่อานบุญได้ แต่หากตรงกันข้ามแม้จะอยู่จำพรรษาจนครบไตรมาสก็ไม่เป็น หลักประกันในเรื่องได้บุญมากแต่อย่างไร การจะได้บุญมากหรือน้อยอยู่ที่หลัก 3 ประการ อยู่ที่ตัวเราเป็นสำคัญด้วย

ทานบริสุทธิ์พระก็เป็นส่วนของพระย่อมได้แก่พระแต่อาจส่งผลแก่ผู้ทำบุญเพียงเล็กน้อยแท้จริงแล้วทั้งหมดจะอยู่จิต ปัจจัย องค์รวมและศรัทธาของผู้ทำบุญเป็นที่ตั้ง

3.2.12 บุญประเพณีฮีตบุญกฐิน (เดือนสิบสอง) เป็นกาลทานที่ทำได้เพียงวัดละครั้งต่อปี ในช่วงแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปถึงวันเพ็ญ กลางเดือน 12 เท่านั้น งานมหากุศลที่พุทธศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธา การปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานบุญประเพณี ต้องทำให้ถูกพระธรรมวินัย (พระครูสุธี คัมภีร์ญาณและคณะ, 2560) บุญกฐินนั้นจะใช้ผ้าเพียงไม่กี่ผืนส่วนใหญ่จะเป็นผ้า 3 ผืน ที่เรียกว่า ผ้าไตรและบริวารเพียงเล็กน้อยก็สามารถทอดถวายได้ แต่ปัจจุบันบุญนี้ได้เปลี่ยนไปอย่างมากมายจนทำให้อนุชนรุ่นหลังเข้าใจไขว้เขว คิดว่าทำบุญกฐินต้องทำอะไรมากมายขนาดนั้นหรือ เพราะบางคนอยากทำบุญกฐินแต่ก็ไม่กล้าทำ เพราะคนส่วนใหญ่หรือผู้ทำมาก่อนทำไว้อย่างใหญ่โต เสียค่าใช้จ่ายมาก เอาแค่เครื่องปัจจัยไทยทานก็เป็นเงินหลายหมื่นบาท และเงินถวายพระอีกต่างหากก็จำนวนไม่น้อย แล้วคนผู้มีฐานะปานกลางไม่มีเงินมากมายแต่ปรารถนาจะทำบุญนี้จะทำได้หรือ

ขบวนแห่กฐินจากบ้านไปถวายพระสงฆ์ที่วัด เมื่อถึงวัดต้องแห่เครื่องกฐินเวียนขวาสามรอบ รอบศาลาโรงธรรม จากนั้นจึงนำเครื่องกฐินขึ้นตั้งบนศาลาโรงธรรม นำข้าวปลา อาหารถวายพระ ถวายตอนเช้าก็เลี้ยงพระตอนฉันจังหัน แต่ถ้าถวายตอนบ่ายก็จะเลี้ยงพระตอนเพล เมื่อพระสงฆ์สามเณรฉันเสร็จแล้ว ผู้เป็นเจ้าของกฐินจะจูงรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย นำรับศีลแล้วกล่าวคำถวายกฐินเป็นเสร็จพิธี ส่วนพระสงฆ์เมื่อมีกฐินมาทอดที่วัดก็จะประชุมสงฆ์แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งเสนอต่อที่ประชุมสงฆ์ว่าควรให้แก่ภิกษุ (เอยนามภิกษุ) ที่สมควรจะได้รับกฐิน ส่วนมากก็เป็นเจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นชอบตามที่ผู้เสนอ ก็จะเปล่งคำว่า "สาธุ" พร้อมกันจากนั้นญาติโยมก็จะพากันถวายเครื่องปัจจัยไทยทานแต่ภิกษุสามเณรอื่น ๆ ทั้งวัด พระสงฆ์รับแล้วจะอนุโมทนาและให้พรเป็นเสร็จพิธีจะขาดไม่ได้ คือ การเฉลิมฉลองโดยการจุดพลุบั้งไฟอย่างเอิกเกริกในขณะที่แห่ขบวนกฐินมาที่วัด ผู้มีศรัทธาถ้าประสงค์เป็นเจ้าภาพนำกฐินไปทอดต้องไปขอจองวัด ตามพุทธบัญญัติแต่ละวัดจะรับกฐินได้แค่ปีละครั้ง (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต), 2545) แต่ในงานบุญกฐินปีนั้น ๆ จะเป็นกฐินสมทบตามผู้มีจิตศรัทธาได้หลายกอง ที่เรียกว่า กฐินสามัคคี เมื่อจองแล้วกำหนดวันทอดล่วงหน้าเตรียมผ้าไตรจีวร พร้อมอัฐบริวาร ตลอดจนบริวารอื่น ๆ และเครื่องไทยทาน เมื่อนำองค์กฐินไปถึงวัดจะมีการแห่เวียนประทักษิณรอบวัดหรือรอบพระอุโบสถสามรอบ จึงนำผ้ากฐินและเครื่องประกอบอื่น ๆ ไปถวายพระสงฆ์ที่โบสถ์หรือศาลาการเปรียญ เมื่อทำพิธีถวายผ้ากฐินและบริวารแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์ทำพิธีรับแล้วเป็นเสร็จพิธี บุญนี้มีความสัมพันธ์กันระหว่างวัดกับบ้าน เกี่ยวข้องกันทั้งสองฝ่าย มีความร่วมมือกันทำจึงเป็นผลสำเร็จ

3.3. คุณค่าด้านจริยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

จากประวัติศาสตร์ คุณค่าด้านจริยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เนื่องจากประเทศไทย ตั้งอยู่ระหว่างประเทศใหญ่ที่เป็นปึกแผ่นมานาน ซึ่งได้แก่ อินเดียและจีน วัฒนธรรมของประเทศทั้งสองจึงแพร่เข้ามาประเทศไทย ชนชาวอีสานจึงได้รับเอาวัฒนธรรมอินเดียและจีนมาใช้ในการดำเนินชีวิต เช่นศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ ระเบียบกฎหมายเกี่ยวกับการปกครองบริหารประเทศ สถาปัตยกรรม อาหารการกิน ชาติพันธุ์ของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น แม้ว่าวัฒนธรรมของชนชาติอื่นจะแพร่เข้ามามากมาย ภาษาขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นก็ยังไม่สูญสิ้นไปเลยทีเดียว ถ้าวิถีชีวิตในสังคมนั้นยังไม่ถูกทำลายไป ชนชาวอีสานส่วนใหญ่ยังเป็นชาวชนบท ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นบ้านใหญ่ ๆ ในแต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยบ้านหลายหลังคาเรือน ยังคงทำไร่ทำนาปลูกพืช เลี้ยงสัตว์อยู่เช่นเดิม นอกจากนี้มีภาษาพูดเป็นของตนเองแล้วยังมี วิถีชีวิต เครื่องแต่งกาย อาหาร ที่อยู่อาศัย พิธีกรรม และความเชื่อเป็นของตนเอง พอสรุปจริยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสองได้ดังนี้

3.3.1 บุญประเพณีฮีตข้าวกรรม (เดือนอ้าย) เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยตรง เมื่อพระสงฆ์เขาอยู่ปริวาสกรรม เป็นพิธีชำระพระผู้ต้องอาบัติให้เป็นผู้บริสุทธิ์ตามพระธรรมวินัย พุทธศาสนิกชนมีการทำบุญตักบาตรพระที่อยู่ปริวาสกรรม (วิ.มหา.1/234-442/249-476) เพราะมีความเชื่อว่าพระภิกษุผู้อยู่กรรมนั้นชำระล้างจิตใจให้สะอาดจึงเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ถ้าทำบุญด้วยจะได้บุญมากจึงนิยมทำบุญกัน แท้จริงแล้วพระที่เข้ามาเข้ากรรมนั้นเป็นพระที่ผิดศีลมาก่อน แม้จะมาปลงหรือล้างอาบัติอย่างดีก็แค่กลับเป็นผู้บริสุทธิ์ดั้งเดิมเท่านั้น ความจริงในหลักศาสนามีว่า การทำบุญกับพระสุปฏิปันโน (ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ) เท่านั้น จึงจะมีผลานิสงส์มาก (พระธรรมกิตติวงศ์. (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, 2553)

3.3.2 บุญประเพณีฮีตบุญคุณลาน (เดือนยี่) เมื่อสิ้นฤดูกาลทำนาได้เก็บเกี่ยวนวดข้าวแล้วก่อนนำเข้ายุ้งฉาง นิมนต์พระสงฆ์มาทำบุญเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัว ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงามของข้าวในนาเป็นหลัก การสืบทอดและบุญคุณลานซึ่งเป็นเพียงความเชื่อตามฮีตเท่านั้น หากองค์กรวมไม่ติดต่อให้สืบทอดและ ทำบุญมากเพียงใดก็ไม่อาจช่วยให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ได้ เหตุตั้งเดิมที่จะมีบุญคุณลานมีเรื่อง เล่าว่า ครั้งพุทธกาลสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้า มีชายสองคนเป็นพี่น้องกันทำนาในที่เดียวกัน พอข้าวออกรวงเป็นข้าวน้ำนม น้องชายก็ชวนพี่ชายทำข้าวมธุปายาส แต่พี่ชายไม่เห็นชอบด้วย สองพี่น้องจึงได้แบ่งนากันทำคนละส่วนเท่า ๆ กัน เมื่อผู้เป็นน้องได้เป็นเจ้าของนาที่แบ่งกันแล้ว จึงชวนขวายถวายทานแด่พระสงฆ์ตามความพอใจโดยทำบุญตามระยะเวลาที่ข้าวเกิดผลผลิตเป็นวาระ ๆ ไป เมื่อถึงคราวที่ข้าวออกรวงเขียวพอเป็นน้ำนมก็ถวายข้าว มธุปายาส พอได้เวลาพอทำข้าวเม่าก็ถวายทานครั้งหนึ่ง พอเกี่ยวเมื่อเวลาทำฟ่อนข้าวเป็นมัด เวลาขนข้าวขึ้นลาน

ก็ถวายทาน เวลาทำลอมข้าวหรือกองข้าวเสร็จก็ทำบุญ เวลานวดก็ถวายทาน เวลาตวงก็ถวายทาน และเวลาเก็บเกี่ยวก็ถวายทาน โดยตั้งปณิธานว่าให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอนาคต (สาร สาระ ทัทศนานันท์, 2530) จุดมุ่งหมายของการทำพิธีกรรมนี้ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงามของ ข้าวในนาเป็นหลัก

3.3.3 บุญประเพณีฮีตบุญข้าวจี (เดือนสาม) ช่วงที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จใหม่ๆ การจีข้าว ในช่วงนี้จะทำให้มีความหอม ข้าวเหนียวนุ่มดี จีข้าวถวายพระ ปู่จะจีข้าวให้หลาน พ่อแม่จะจีข้าวให้ ลูกและใครต่อใครจะจีข้าวรับประทาน ครอบครัวได้มีกิจกรรมร่วมกัน ชาวอีสานเป็นคนมีนิสัยชอบ ทำบุญกุศลอยู่แล้ว เมื่อมีอาหารของขบเคี้ยวอะไรดี ๆ ก็มักจะคิดถึงพระ ข้าวจีเมื่อตนเองชอบและเห็น ว่าพระทำฉันเองไม่ได้ จึงได้นำข้าวจีไปถวายพระ ความจริงการสื้อมข้าวของชาวอีสานคงมีมาตั้งนาน แล้ว หน้าการรับประทานข้าวเหนียวของชาวอีสาน จึงไม่น่าจะมีที่มาจาก ประเทศอินเดีย พฤติกรรม และเหตุการณ์ตลอดจนบรรยากาศ จึงสรุปได้ว่าชาวอีสานจีข้าวมาลักษณะนี้ตั้งนานโดยไม่ได้จดจำ และมีที่มาจากประเทศอื่นใด เหตุผลสำคัญที่น่าเชื่อถือได้เช่นนั้นประการหนึ่ง คือชาวอีสานปลูกข้าว เหนียวแห่งเดียวในโลก ชาวอีสานเป็นคนมีนิสัยชอบทำบุญกุศล เมื่อมีอาหารของขบเคี้ยวอะไรดี ๆ ก็ มักจะคิดถึงพระจึงนำข้าวจีมาถวายพระ (สวิง บุญเจิม, 2565)

3.3.4 บุญประเพณีฮีตสิบสองบุญผะเหวดมีพิธีกรรมจัดให้มีการเทศน์พระเวสสันดรสิบสาม กัณฑ์1000 พระคาถา (ช.ชาม (ไทย) 28/145-1269/248-318.) พระจะนิยมเทศน์ทำนองสรภัญญะ หรือเทศน์แหล่ หนึ่งหรือสองหรือสามธรรมาสน์เพื่อเกิดความเพลิดเพลินในเนื้อหาสาระของพระ เวสสันดรชาดก ใครได้ฟังการเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจนจบทุกกัณฑ์ภายในหนึ่งวันจะได้พลาณิสงค์ มาก ตามหลักของศาสนาพุทธแล้วย่อมไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดมิจฉาธิฐิ คือเห็นผิดจากพิธีกรรมทางพุทธ ศาสนาด้วย ที่เชื่อไปว่าเราทำชั่วก็ได้เพราะทำชั่วแล้วมาฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรวันเดียวคือฟังให้ จบตลอดทุกกัณฑ์ก็จะได้บุญ สามารถหลุดพ้นจากบาปกรรมได้ ความเชื่ออย่างนี้ถือเป็นอันตรายต่อ ศาสนามากและเป็นผลกระทบตอสังคมอย่างรุนแรงทำให้คนกล้าทำชั่วไม่กลัวบาปกรรม มิจฉาธิฐิเป็น อันตรายต่อบ้านเมือง ตามหลักศาสนาถือว่าทำอะไรย่อมได้สิ่งนั้น ทำแล้วได้เลยหมายถึง กรรมเก่า ความชั่วเก่าจะหมดไป หากแต่ที่ทำแล้วจะต้องได้รับการชดใช้ชดเชยไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่ง นี่คือความ จริงของศาสนาพุทธ (พระสุพล สุพล (ต้องโพหนอง), 2564) มิจฉาธิฐิอันเป็นตัวอันตรายจะได้ไม่ เกิดขึ้น

ความเชื่อการหว่านข้าวสาร เวลาพระสงฆ์ขึ้นธรรมาสน์เทศน์กัณฑ์ต่าง ๆ ญาติโยมที่อยู่ ข้างล่างหรือนั่งอยู่บนศาลาก็จะหว่านข้าวสารไปใส่พระผู้กำลังเทศน์บ้าง หว่านใส่ญาติโยมที่ฟังเทศน์ อยู่ด้วยกันบ้าง เพราะมีความเชื่อว่าทำแล้วจะทำให้ครอบครัวตัวเองมีความอุดมสมบูรณ์มั่งมีศรีสุข ไม่อดอยากปากแห้ง ข้าวปลาอาหารจะเกิดความอุดมสมบูรณ์ตามมา และเมื่อตายไปเกิดในชาติหน้าก็ จะเป็นเศรษฐีมีข้าวปลาอาหารมากมาย ด้วยความเชื่ออันเกิดจากคำสอนผิด ๆ ทำให้พากันหว่านโปรย

ข่าวสารทั้งกันมากมายแต่ครั้งจะเสียข่าวสารไปเป็นกระสอบทั้ง ๆ ที่ข่าวยากหาแพง แต่ด้วยความเชื่อว่าจะได้บุญต่างจึงทำสวนทางกับสภาพของตนเอง ไม่ใช่คำสอนทางพุทธศาสนา

3.3.5 บุญประเพณีฮีตบุญสงน้ำ (เดือนห้า) ชาวบ้านร่วมจัดงานสงน้ำพระพุทธรูปตลอดจนพระภิกษุสงฆ์สามเณรในวันตรุษสงกรานต์ ถือว่าเป็นหลักทางใจและเป็นการขอขมาลาโทษจากพระภิกษุที่เคยประพฤตล่วงเกินด้วยกาย วาจา ใจ ความเชื่อในเรื่องราศีหรือศรี ตอนเช้าราศีอยู่ที่หน้า ตอนกลางวันอยู่ที่หน้าอก ตอนค่ำอยู่ที่เท้า นั้น สอนให้คนเราประพฤติปฏิบัติให้เกิดสิ่งดีแก่ตนเอง ตื่นเช้าขึ้นมาต้องล้างหน้าทำความสะอาดใบหน้าให้ผ่องใส ทำหน้าให้ยิ้มแย้มแจ่มใส เบิกบานสดใสยิ้มง่าย ไม่ทำใบหน้าให้หม่นทุกข์ หน้านี้คือขุมทรัพย์ การล้างหน้า (หน้านอก) และยิ้มส่องผ่องใส (หน้าใน) ได้แล้วย่อมทำให้คนนั้นเป็นคนมีเสน่ห์ มีราศีในตัวเอง ตอนเที่ยงราศีอยู่ที่อกนั้น หากอาบน้ำชำระร่างกายให้ดีย่อมส่งผลถึงจิตใจจะทำให้คนเราใจดีไปด้วย เพราะกายและจิตใจย่อมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งกายและจิตใจจึงเอื้อต่อกัน จุดมุ่งหมายต้องการทำให้เราทำจิตใจให้สงบร่มเย็น (สำนักศิลปากร 10 นครราชสีมา, 2549) ความสุขที่แท้จริงหรือสุขนิรันดร์ไม่ใช่เป็นความสุขทางใจชั่วขณะเท่านั้น

บุญประเพณีสงน้ำ เป็นของพราหมณ์อย่างชัดเจน แต่คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นพิธีพุทธ เพราะเห็นมีพิธีทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการประสมประสานเข้าหากันเท่านั้นเพราะพระไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยกระหว่างแนวคิดวิธีปฏิบัติ จึงปรับตนเองให้เข้ากับประเพณีที่มีมาแต่โบราณ (พิธีพราหมณ์) พุทธจริง ๆ ไม่เคยสอนว่าน้ำมนต์จะดลบันดาลให้คนได้ดีได้ คนยากจนลดน้ำมนต์แล้วก็ไซ้จะรวย คนชั่วคนทำผิดศีลธรรมมารदनน้ำมนต์ไซ้จะทำให้ดีขึ้นได้ เพราะหลักศาสนาสอนว่ากรรมชั่ว กรรมดีอยู่ที่การกระทำของตนเองต่างหาก น้ำมนต์จะมาชำระบาปกรรมที่ทำชั่วลงไปไม่ได้ (เป็นอันขาด) การรดน้ำมนต์ตลอดจนการสงน้ำในวันสงกรานต์เป็นแค่เปลือกกระพี้ที่ทำให้คนที่มีภูมิปัญญาระดับต้น ๆ สบายใจเท่านั้น

การก่อกองเจดีย์ทราย นอกจากเป็นกิจกรรมความรวมแรงใจของครอบครัว ความสนุกเพลิดเพลินของลูกหลาน ความใกล้ชิดร่วมแรงกายใจของหนุ่มสาว เป็นกุศโลบายในการขนทรายเข้าวัดเป็นคติความเชื่อว่าเวลาเราออกจากวัด ดินทรายติดตัวออกจากวัด ต้องนำมาคืนเพื่อไม่ให้เกิดบาปกรรม (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2521)

การจุดประทัดเพื่อไล่ภูตผีปีศาจ หลักคำสอนของศาสนาพุทธ การจุดประทัดจะทำให้ผีร้ายหนีไปได้อย่างไร แต่สอนว่าผีร้ายคือความชั่วทั้งหลายที่อยู่ในจิตใจของเรานั้นจะหนีไปได้ก็ต่อเมื่อเราทำความดี สร้างบุญกุศลให้เกิดมีขึ้นในใจเราเท่านั้น การยึดหลักคำสอนศาสนาพุทธ เป็นคำสอนที่มีเหตุผลสามารถพิสูจน์ได้ ไม่ใช่สอนให้เชื่อตาม ๆ กันมาเฉย ๆ แต่สอนให้ใช้วิจารณ์ญาณใช้โยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาไตร่ตรองให้แยกคายรอบคอบแน่นอน มั่นใจแล้วจึงเชื่อและให้ยึดหลักกาลามสูตรที่พระพุทธองค์ทรงสอนกาลามชน ไม่ให้เชื่ออะไรง่าย ๆ แต่ประเพณีก็แฝงกุศโลบายบางอย่างไว้ เช่น

การเล่นน้ำสงกรานต์ ปัจจุบันเป็นวัฒนธรรม เป็นมรดกทางวัฒนธรรมมรดกโลก เป็นที่รู้จักและสนใจ ชื่นชอบของชาวโลกไป เพราะในระยะเดือนเมษายน อากาศที่ร้อนไปทั่วโลก การนำน้ำมาสาดกันเกิดความเย็นชุ่มฉ่ำสุขกายใจ (ปรีชา พิณทอง, 2540)

3.3.6 บุญบั้งไฟเป็นงานประเพณีที่สร้างความสนุกสนาน ความรักและความสามัคคีของชาวบ้านในชุมชน สิ่งเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดคุณค่าของประเพณี อยู่ในสังคม การยึดถือการดำรงอยู่ในด้านของความเชื่อที่เป็นความสำคัญของชาวบ้านอย่างมาก จนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีประจำท้องถิ่นและถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ (รัชชัย ขยันทำ, 2561) ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปบ้างตามยุคสมัย แต่ก็ยังคงการอนุรักษ์รักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม คนรุ่นหลังจะได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านท้องถิ่น ตลอดถึงเป็นกุศโลบายของบรรพบุรุษที่ทำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจเกิดความรักและความสามัคคีในชุมชนและเครือญาติในการทำกิจกรรม เพื่อให้ลูกหลานได้เข้าวัดทำบุญพร้อมกับเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชาวอีสานดั้งเดิมเอาไว้ให้ลูกหลานสืบทอดและสืบสานประเพณีความเชื่อในเรื่องการขอฝนที่จากพญาแถนสืบทอดกันมาอย่างยาวนานมาถึงปัจจุบัน มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้ต่างชาตินำมาร่วมบุญประเพณีเพื่อธุรกิจการท่องเที่ยว รูปแบบการร่วมบุญประเพณีแม้จะเกี่ยวข้องกับน้ำฝนเพื่อการเพาะปลูก แต่เพิ่มในเรื่องการแข่งขันต่อแต่ระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างจังหวัด ความสนุกสนานรื่นเริง ทางด้านธุรกิจการเดินทางบางพื้นที่ต้องห้ามเพราะจะเกิดอันตรายในเส้นทางการบิน

3.3.7 บุญประเพณีฮีตบุญข้าชะ (เดือนเจ็ด) สิ่งที่จะต้องชำระในที่นี้ คือ บุญชำระล้างสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไร อันจะทำให้เกิดข้าศึกมาราวิทำลาย เกิดผู้ร้ายโจรมาปล้นเกิดรบราฆ่าฟัน แย่งกันเป็นใหญ่ ผู้คนฆ่าม้าวัวควายล้มตาย ถือกันว่าบ้านเมืองเดือดร้อน จำต้องชำระให้หายเสนียดจัญไรเป็นของวัฒนธรรมพราหมณ์หรือฝอย่างแน่นอน เพราะเป็นบุญที่ทำเพื่อไล่ผี ป้องกันผีและความเสนียดจัญไรไม่ให้เกิดมีที่บ้าน ความจริงแล้วเรื่องผีปีศาจ สิ่งลึกลับที่มองไม่เห็นชาวอีสานจะเชื่อกันมาแต่โบราณกาล พิธีกรรมจะพากันทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระถวายจันทน์เมื่อ พระสงฆ์ ฉ้นเสร็จแล้วจะให้พรและประพรมน้ำพุทธมนต์ให้แก่ทุกคนที่มาพร้อมทำบุญ จากนั้นชาวบ้านจะนำขันน้ำมนต์ด้วยผูกแขนขันกรวดทรายกลับไปที่บ้านเรือนของตนเองแล้วนำน้ำมนต์ไป ประพรมให้แก่ทุกคนในครอบครัวตลอดจนบ้านเรือนและวัวควาย เอาด้วยผูกแขน ลูกหลานทุกคนเพราะเชื่อว่าจะนำความสุขและสิริมงคลมาสู่สมาชิกทุกคน ส่วนกรวดทรายก็จะเอามาหว่านรอบ ๆ บริเวณบ้านและที่สวนที่นา เพื่อขับไล่เสนียดจัญไร และสิ่ง อัปมงคล (สวิง บุญเจิม, 2565)

บุญชำระถูกปลูกฝังมานานแสนนาน เพราะเดิมนั้นคนอีสานจะนับถือพราหมณ์และฝีมมาก่อน ถึงพุทธศาสนาจะเข้ามาและเป็นศาสนาหลักของชาวอีสานไปแล้ว แต่ความเชื่อเรื่องผีไม่จางหายไปเลย พิธีนี้จึงยังคงได้รับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและเคร่งครัด ทางศาสนาท่านสอนว่า ผีปีศาจคือความชั่ว ความไม่ดีที่มีอยู่ในตัวเรานั่นเอง ไม่ใช่ ผีหลอก ผีเป่า ผีพาย อะไรที่ไหนเลย การไล่ผีควรไล่

ผีในจิตใจ คนเราส่วนใหญ่จะกลัวผีไปแต่ผีนอกกาย ควรไล่ผีในใจ คือ ผีโลภ โกรธ หลง อบายมุขต่าง ๆ ตลอดจน อวิชา คือความไม่รู้ต่าง ๆ ที่อยู่ในจิตใจ เราให้หมดหายไป ท่านให้ป้องกันผีโลภ โกรธ หลง และความเชื่อต่าง ๆ โดยการเสริมคุณธรรมสร้างบุญ กุศลเพิ่มอริยมรรคให้ตนเองนั้นแหละผีสาปปีศาจก็จะหมดไปเอง ชาวพุทธต้องใช้โยนิโสมนสิการให้ดี (บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต), 2545)

3.3.8 บุญประเพณีฮีตบุญเข้าพรรษา (เดือนแปด) มีการนำเทียนเข้าไปตั้งในพระอุโบสถหรือพระวิหาร แล้วก็จุดเทียนเพื่อบูชาพระรัตนตรัย มีการถวายผ้าอาบน้ำฝน (วิ.มหา. .2/773/) การอธิษฐานตนว่าจะประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในกรอบของศีลห้า ศีลแปด ฟังเทศน์ฟังธรรมตามระยะเวลาที่กำหนดโดยเคร่งครัด นับว่าวันเข้าพรรษาเป็นโอกาสอันดีที่พุทธศาสนิกชนจะได้ประพฤติปฏิบัติตนในกรอบของพระพุทธศาสนาได้เข้มข้นยิ่งขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง พิธีกรรมนี้หากจะเอาแนวของพุทธมาใช้ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีประเพณีที่เป็นของพุทธศาสนามากที่สุดพิธีหนึ่ง เพราะการเข้าพรรษามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระในพุทธศาสนาจริง ๆ และเป็นพุทธานุญาตด้วย พิธีกรรมนี้จึงเป็นกิจของสงฆ์โดยตรง และพระภิกษุที่ไม่ปฏิบัติถือว่าไม่ถูกต้อง ไม่เหมือนบางประเพณีที่พระภิกษุไปร่วมมาก ๆ จะทำให้เกิดความวิปริต ต่างพร้อยได้เช่นบุญบั้งไฟ บุญซำฮะ เป็นต้น เพราะโดยเนื้อแท้ไม่ใช่แนวทางของพุทธเลย พิธีกรรมนี้หากจะเอาแนวของพุทธมาใช้ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีประเพณีที่เป็นของพุทธศาสนามากที่สุดพิธีหนึ่ง เพราะการเข้าพรรษามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระในพุทธศาสนาจริง ๆ และเป็นพุทธานุญาตด้วย (พระมหาสมพงษ์ อานนโท, 2557) พิธีกรรมนี้จึงเป็นกิจของสงฆ์โดยตรง และพระภิกษุที่ไม่ปฏิบัติถือว่าไม่ถูกต้อง ไม่เหมือนบางประเพณีที่พระภิกษุไปร่วมมาก ๆ จะทำให้เกิดความวิปริต ต่างพร้อยได้เช่นบุญบั้งไฟ บุญซำฮะ เป็นต้น เพราะโดยเนื้อแท้ไม่ใช่แนวทางของพุทธเลย (กาญจนาพร ทองพรหม, 2559)

3.3.9 บุญประเพณีฮีตบุญข้าวประดับดิน (เดือนเก้า) มีการสมทานศีลฟังเทศน์และกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับต่อไป บุญเดือนเก้านี้เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับบุญประดับดินนั้นเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีและวิญญาณของบรรพบุรุษ เรื่องนี้ละเอียดอ่อน หมิ่นเหม่ต่อการดูถูกประนามว่าเนรคุณ ออกตัญญู ขบถต่อประเพณี ตามพุทธศาสนาที่เป็นแก่นแกนหรือสัจธรรมจริง ๆ แล้วจะไม่เน้นเรื่องของการทำบุญอุทิศด้วยข้าวปลาอาหาร หมากพลู บุหรี่ เพราะสิ่งเหล่านี้ผู้ตายไม่อาจรับได้ สิ่งที่เป็นข้าวปลาอาหารอันเป็นวัตถุผู้ที่จะรับได้จะต้องเป็นคนสัตว์ที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น อาจจะทำให้พ่อแม่คนที่เราเคารพได้รับส่วนบุญหรือปัจจัยจากเราจะต้องทำขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่เป็นสำคัญ อยากรู้ได้อะไรให้ท่านควรทำขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ การทำอาหารให้ท่านรับเมื่อตายไปแล้วตามหลักของศาสนาถือว่ารับไม่ได้ เราทำทานไปวัตถุเหล่านั้นก็ยังคงเหลือค้างให้เราเห็นอยู่ ไม่มีใครนำไปเลย แต่ที่พระไม่สอนให้เลิกนั้นอันที่จริงก็เป็นกุศโลบายที่ต้องการให้คนเราทำบุญ หากไม่เอาบรรพบุรุษมาอ้างคนก็ไม่ค่อยทำบุญกันดังนั้นจึงต้องอ้างบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ คนจึง

ทำด้วยหวังจะให้ผู้ล่วงลับได้รับส่วนบุญ (ภัทรลดา ทองเถาว์ และสุวัฒนา เลี่ยมประวัตติ, 2563) จึงนำข้าวปลาอาหารไปทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระ จากนั้นพระสงฆ์จะแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับอานิสงส์ของบุญข้าวประดับดินให้ฟังญาติโยม ถวายจตุปัจจัยไทยทาน พระสงฆ์ให้พรญาติโยม กรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับ

3.3.10 บุญประเพณีฮีตบุญข้าวสาก (เดือนสิบ) หมายถึงบุญที่ให้พระเณรทั้งวัดจับสลากเพื่อจะรับปัจจัยไทยทาน ตลอดจนสำหรับกับข้าวที่ญาติโยมนำมาถวาย ทำกันในวันเพ็ญเดือนสิบ จึงเรียกชื่ออีก อย่างเป็นว่า บุญเดือนสิบ การทำบุญข้าวสากนี้เป็นเรื่องที่คนอีสานใส่ใจมากกว่าบุญข้าวประดับดิน วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 ซึ่งชาวบ้านจะจัดเตรียมสำหรับอาหาร ซึ่งบรรจุข้าวเหนียวอาหารแห้ง เช่น ปลาย่าง เนื้อย่าง แจ่วบองหรือ น้ำพริกปลาร้า และห่อข้าวเล็ก ๆ อีกห่อหนึ่งสำหรับอุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับและนำไปทำบุญที่วัด โดยจะเขียนชื่อเจ้าของ สำหรับอาหารและเครื่องไทยทานใส่ไว้ในบาตร เพื่อให้พระในวัดจับสลาก หากภิกษุรูปใดจับสลากได้ชื่อผู้ใด ก็จะได้สำหรับอาหารพร้อมเครื่องไทยทานของเจ้าภาพนั้น ๆ จากนั้นพระเณรจะฉันท์เพลแล้วให้พรญาติโยมจะพากันรับพร แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้แก่ญาติพี่น้อง ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว (สมศักดิ์ เมืองคาม, 2555)

3.3.11 บุญประเพณีฮีตออกพรรษา (เดือนสิบเอ็ด) เปิดโอกาสให้ภิกษุสงฆ์วากกล่าวตักเตือนกันได้ และเพื่อพระภิกษุสงฆ์จะได้จาริกไปในที่ต่าง ๆ เพื่อเที่ยวสั่งสอนศีลธรรมและธรรมะแก่ประชาชน หรือ เพื่อแสวงหาความสงบวิเวกในการปฏิบัติธรรม โดยไม่ต้องกลับมาค้างแรมที่วัดและให้ภิกษุหาผ้านุ่มห่มใหม่มาผลัดเปลี่ยน วันออกพรรษาหรือวันมหาปวารณา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538) ชาวบ้านเตรียมข้าวปลาอาหาร เพื่อให้ทำบุญตักบาตรที่วัดในหมู่บ้านและถวายผ้าจ่านำพรรษาแต่ภิกษุสามเณร ตอนค่ำมีการเวียนเทียน บุญออกพรรษาเป็นประเพณีของชาวพุทธอีกพิธีหนึ่งเป็นเรื่องพระภิกษุสงฆ์โดยตรง แต่ที่บางแห่งมีการลอยกระทง ไลหเรือไฟ และแห่ปราสาทผึ้งนั้นเป็นพิธีกรรมที่คิดกันขึ้นมาใหม่โดยมีคติพราหมณ์เข้ามาประสม คือมีความเชื่อกันว่าวันออกพรรษาเป็นวันพระเจ้าเปิดโลกจะต้องทำให้เกิดความสว่างไสว เป็นการบูชาพระพุทธเจ้าและร่วมเฉลิมฉลองการเสด็จกลับมายังโลกมนุษย์ของพระพุทธเจ้า (อุดม บัวศรี, 2537)

3.3.12 บุญประเพณีฮีตบุญกฐิน (เดือนสิบสอง) ทำได้เฉพาะในช่วงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึง 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า "บุญเดือน 12" ชาวอีสานเชื่อว่าผู้ใดได้ทำบุญกฐินจะไม่ตกรอกและจะได้รับผลบุญที่ทำในชาตินี้ไว้เก็บกินในชาติหน้า งานบุญกฐินจึงจัดเป็นงานสำคัญ พิธีกรรมนั้นคล้ายคลึงกับภาคกลางแต่ที่ชาวอีสานและเครื่องบริวารกฐิน ซึ่งส่วนมากจะเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนมาตั้งวางไว้ในที่เปิดเผยเพื่อให้ญาติพี่น้อง หรือชาวบ้านใกล้เคียงนำสิ่งของ เช่น เสื้อ หมอน อาสนสงฆ์ ฯลฯ มาร่วมสทบ ทอนเย็นของวันรวมก็จะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ตอนกลางคืนอาจจัดให้มีมหรสพต่าง ๆ และที่ขาดไม่ได้ในงานบุญ กฐินก็คือต้องจุด "บั้งไฟพลุ"

อย่างน้อยจำนวน 4 บั้ง เอาไว้จุดเมื่อตอนหัวค่ำหนึ่งลูก ตอนดึกหนึ่งลูก ตอนใกล้สว่างหนึ่งลูก และตอนถวายกฐินอีกหนึ่งลูก นอกจากจุดบั้งไฟพลุแล้วก็จะจุดบั้งไฟทะเลเป็นระยะ ๆ

มูลเหตุการณทอศกฐิน เพื่อให้ภิกษุสงฆ์มีโอกาสได้ผลัดเปลี่ยนไตรจีวรใหม่ เนื่องจากของเก่าใช้นุ่งห่มมาตลอดระยะเวลาสามเดือนที่เข้าพรรษา ย่อมเก่าคร่ำคร่า มีเรื่องเล่าว่าในสมัยพระพุทธองค์ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ ภิกษุชาวเมืองปาฐาจำนวน 30 รูป ต้องการเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตุวันมหาวิหารไม่ทันวันเข้าพรรษา จึงต้องพากันพักจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกตพ้อออกพรรษาแล้วก็รีบพากันเดินทางกรำแดดกรำฝนไปเฝ้าพระพุทธองค์ จีวรที่นุ่งห่มก็เปียกปอน เมื่อพระพุทธองค์ ทรงเห็นความยากลำบากของพระภิกษุเหล่านั้นก็ทรงอนุญาตให้รับผ้ากฐินได้ เพื่อจะได้มีจีวรเปลี่ยนใหม่

บุญกฐินเพราะพากันเชื่อแบบผิด ๆ ว่าหากจะทำบุญให้ได้บุญมากควรทำบุญมหากฐิน คำว่า “มหา” แปลว่าใหญ่ ผู้คนจึงพากันเชื่อว่าจะนำมาซึ่งบุญมาก (พระครูสุธีคัมภีร์ญาณและคณะ, 2560: 39) และบุญนี้จะต้องเตรียมมาลงทุนกันมากเป็นความคิดที่งอกขึ้นภายหลังและมีความฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ตามมาเพื่อให้สมกับคำว่า “มหากฐิน” สิ่งที่ยกขึ้นอย่างผิดแบบจากเจตนาเดิมของกฐินที่น่าจะกล่าวถึงคือ

1. มหฺรสป งานประเพณีบุญกฐินแต่ละครั้งไม่ว่าจะของชาวนา ชาวไร่ พ่อค้าข้าราชการ คหบดีอะไรก็ตามและดูเหมือนจะแทบทุกภาคจะต้องมีมหฺรสปสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ ต้องเสียค่าใช้จ่ายส่วนนี้อย่างมาก เหมือนว่ามหฺรสปคือตัวชี้วัดฐานะ และที่ร้ายคือพากันถือเป็นสาระหลักของงานไปแล้ว ค่านิยมที่นำมาซึ่งความฟุ่มเฟือยกำลังได้รับการสืบทอดอย่างน่าใจหาย การไม่มีมหฺรสปคือสิ่งที่ถูกต้อง ควรทำอย่างกฐินหลวงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกระทำเป็นแบบอย่าง พระองค์ทรงนำเฉพาะผ้าไตรและอัฐบริขารเท่านั้นไปถวาย พระก็อยู่ได้ตามอัตภาพผู้ทำบุญไม่เสียเงินส่วนอื่นมาก

มหฺรสปอาจดีในส่วนของการสร้างความสนุกสนานรื่นเริง ทำให้เจ้าภาพดูมีหน้ามีตา มีเกียรติเป็นการประกาศฐานะให้ตนเอง ตามแนวพุทธหากใช้สติพิจารณาให้ดีคุ้มค่ากันไหม งานบุญกฐินควรให้เป็นบุญอย่างชาวพุทธ ขออย่าได้วิ่งตามประเพณีที่ฟุ่มเฟือยจะได้ทุกซัดได้บาปไม่ได้บุญ

2. ปัจจัย 4 จะกล่าวถึงและควรแยกแยะให้เห็นและรู้อย่างชัดเจนว่าปัจจัย 4 คืออะไร มีความสำคัญจำเป็นอย่างไร ตรงไหนบ้าง จะต้องทำสมาธิฐิติให้เกิดให้ตรง หากรู้แต่ไม่กระจายให้ผู้ยังเป็นเป็นมัจฉาทฐิติ (เห็นผิด) อยู่ศาสนาจะเต็มไปด้วยเปลือก กระทบจะทำให้คนเบื่อหน่ายพุทธศาสนาไปได้ เพราะคนจะเกิดลัษเลสสสัย วิจิจจฉา (ความลัษเลสสสัย) ทำไมพระบางรูปสอนอย่างหนึ่ง บางรูปสอนอีกอย่างหนึ่ง คำสอนกับการกระทำต่างหรือขัดแย้งกันเอง ทำให้เกิดวิจิจจฉา

งานบุญกฐินปัจจุบันนี้จะถือเรื่องเงินเป็นใหญ่ จะไปทอดวัดนี้ควรมีเงินเข้าวัด เเท่าไรจึงควร บางวัดจะมีไวยาวัจกรหรือทายกวัดหรือผู้จัดการวัดหรือกรรมการวัดเป็นผู้ติดต่อเจรจาด้วยว่าควรมีเงินถวายเท่าไร และมีการบอกต่อ ๆ กันไป ทุกอย่างต้องอาศัยปัจจัยหากไม่มีปัจจัยพอ ตามกำหนดควรไป

ถวายวัดอื่นดีกว่า แม้แต่ชนบทอีสานก็เหมือนกำลังเป็นโรคระบาดกันใหญ่เป็นอันตรายต่อศาสนาด้วย
 ทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ชัดเจนและถูกต้อง

คำว่า “ปัจจัย 4” ความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 มีว่า
 เครื่องอาศัยยังชีพ, เครื่องอาศัยของ บรรพชิตมีอยู่ 4 อย่างคือ ผ้านุ่ง ผ้าม่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต)
 ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) ยารักษาโรค (เภสัช) เพื่อให้จำง่ายขึ้นอาจกล่าวสั้นๆ ว่า “ข้าว ปลา ยา บ้าน”
 นี้คือปัจจัย 4 ของพระตามพุทธศาสนา แต่ปัจจุบันนี้ จะมองไปที่เงินเป็นสำคัญ และถือเงินเป็นใหญ่ใน
 การทำบุญวัดนี้จึงปัจจัยพอไหม คนจึงมุ่งไปที่เงินเป็นสำคัญ ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นวัตถุอนามาส
 (สิ่งที่พระไม่ควรถือครอง, เป็นของต้องห้ามสำหรับพระ) ด้วยซ้ำ พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์รับ
 และถือเงินได้แค่ ห้ามาสก (1 บาท) เท่านั้น ใครถือครองมากกว่านั้นถือว่าต้องอาบัติ แม้กาลเวลาจะ
 ผ่านเลยมานานปานใด จะมาอ้างเป็นเหตุให้ตนเองต้องครอบครองเงินเป็นจำนวนมาก ๆ และไม่
 อาบัติไม่ได้ เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอภิลักขิต ไม่เคยพินยกุล้าสมัย พระที่ปฏิบัติได้ไม่มีเงิน
 แม้แต่บาทเดียวยังดำรงชีพอยู่ได้และเป็นที่ศรัทธาแก่คนทั่วไปด้วย พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระ
 ต้องถือและใช้เงินน้อย เงินเป็นที่มาของปัญหาต่าง ๆ พระที่มีเงินมาก ๆ มีปัญหาเรื่องผู้หญิง แย่งลาภ
 สักการะกัน บางรูปถูกปล้นจี้ถึงกับถูกฆ่าตายก็มี พระจำนวนไม่น้อยที่อยู่อย่างสมถะมีเงินเพียงไม่กี่
 บาทบางองค์บางรูปถึงกับบอกว่า “อาตมามีเพียงบาทเดียวคือบาตรที่อุ้มไปขอข้าวชาวบ้านทุกวัน”

3. เครื่องบริวารบริวาร สิ่งหนึ่งออกจะเป็นความฟุ่มเฟือยและเกินความจำเป็นไปคือเครื่อง
 บริวาร บริวารขององค์ภิกษุ สิ่งของที่ถวายจะต้องเป็นสิ่งที่พระขาดแคลน พระจำเป็นต้องใช้ด้วย
 เหมือนเราทำทานให้คนยากจน ขาดแคลนย่อมได้กุศลมากกว่าทานข้าวให้เศรษฐี เมื่อรู้ว่าสิ่งใดไม่
 จำเป็นแก่พระก็ไม่ควรนำไปทำทาน หลังจากถวายกุศลเสร็จพระต้องหาที่เก็บเครื่องบริวารที่ไม่จำเป็น
 อย่างยุ่งยาก หลักของพุทธศาสนากิจจะร่ำรวยมั่งมีหรือไม่อยู่ที่การทำบุญ การประกอบสัมมาชีพ
 ตามมรรควินัยที่ถูกต้องตามแนวพุทธเป็นปัจจัยเกื้อหนุน

4. ฆ่าวัวหลายตัว งานบุญกุศลของชาวอีสานที่เชื่อกันว่าจะได้บุญมากอย่างหนึ่งคือ การเลี้ยง
 แหก ผู้คนให้อุดมสมบูรณ์และอย่างเหลือเฟือโดยเฉพาะชาวอีสานจะวัดกันด้วยจำนวนวัวควายที่ถูกฆ่า
 ในงาน ชาวอีสานบางคนถึงลงทุนเลี้ยงวัวควายไว้ล่วงหน้าเพื่อนำมาฆ่าในบุญกุศล กรรมเวรหนัก
 พุทธศาสนาสอนให้เว้นการฆ่าสัตว์ การทำปาณาติบาตทำให้เกิดบาปแท้ ๆ การทำบาปมาแลกบุญจะ
 ได้บุญอย่างไร เมื่อเริ่มต้นด้วยการทำผิด เริ่มด้วยการทำบาปยอมเป็นบุญที่บกพร่อง ทุกวันนี้โรงฆ่าสัตว์
 ก็มีมากมาย ไม่ควรให้สัตว์มาถูกฆ่าที่บ้านเจ้าภาพเลยงานบุญไม่ควรให้มีการตาย ไม่ว่าใครหรือสัตว์
 ใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีสัตว์ตัวใดต้องการถูกฆ่าแม้จะรู้ว่ามันตายแล้วจะได้บุญมันก็คงไม่เอา (ปริชา พิณฑอง,
 2540)

3.4. สรุป

บุญประเพณีฮีตสิบสอง เป็นวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างครอบครัว วัด สิ่งศักดิ์สิทธิ์ นั้นจะมีความแน่นแฟ้นจนแทบจะแยกกันไม่ออก ถูกปฏิบัติเป็นประจำทุกปี เพื่อความสามัคคีปรองดองกันของคนหมู่บ้านหรือชุมชน เป็นปัจจัยให้คนในหมู่บ้านและชุมชน เกิดความรัก ความผูกพันโดยอาศัยกิจกรรมที่เกิดจากงานบุญประเพณีจากทั้ง 12 เดือน ทำให้คนในชุมชนได้มาพบปะพูดคุยและทำกิจกรรมร่วมกัน ตามลักษณะของกิจกรรมที่ได้ทำร่วมแรงร่วมใจกัน จะได้ปัจจัยที่สนับสนุนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วย

1. งานบุญที่ต้องอาศัยการเตรียมการอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในหมู่บ้าน สำหรับการช่วยเตรียมทั้งอุปกรณ์และสถานที่ แรงงานความร่วมมือจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ในการจัดพิธี

2. งานบุญที่ต้องอาศัยสิ่งของและการบริจาค เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับงานบุญ ซึ่งบางบุญประเพณีเป็นงานส่วนรวมไม่มีใคร หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ โดยตรงการบริจาคสิ่งของเพื่อใช้ในพิธีกรรมในบุญนั้น จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น คนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นญาติมิตร ครอบครัว หรือคนที่อยู่ใกล้เคียงจึงมักจะนำเอาสิ่งของ หรืออาหารและอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับงานบุญนั้น ๆ ที่ตนเองมีมาช่วย

3. งานบุญที่ต้องเกี่ยวกับข้อบังคับเพื่อความดีงาม ตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาอันเป็นความเชื่อหลัก และบางส่วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติหรือการนับถือผีหรือแถนของคนในชุมชน ต้องการให้เกิดสันติสุขภายในสังคมหรือบ้านเมืองนั่นเอง

4. งานบุญที่ต้องเกี่ยวข้องกับความคิดเห็นและอุดมคติ จะได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพระพุทธศาสนา ทั้งวันสำคัญและประวัติความเป็นมา เป็นการแสดงธรรมและความเป็นมาของบุญนั้น

ในแต่ละบุญประเพณีฮีตต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ตามช่วงของวันเวลา แต่ละเดือนในรอบปีมีกิจกรรมที่ร่วมมือกันทำกันเป็นวัฒนธรรม ที่เหมาะสมสอดคล้องกับพฤติกรรมดำรงชีวิตชนชาวอีสาน จากฮีตคอง จะเห็นได้จากฮีตแต่ละเดือน จากทุกฮีตคองสิบสอง จะมีคุณค่าปรากฏให้เห็นได้ดังนี้

1) สร้างความรักสามัคคีให้เกิดในชุมชน ช่วยสืบทอดประเพณีอันดีงามของชุมชนขัดเกลาจิตใจ

2) สร้างการเรียนรู้ให้กับคนรุ่นใหม่เรียนรู้การทำงานที่เป็นระบบ มีการวางแผนงานดีขึ้น

3) ความรู้ที่ได้รับจากโครงการบุญเรียนรู้การเสียสละปลูกฝังการเป็นคนกตัญญูรู้คุณ

4) สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ตระหนักถึงคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม

5) การมีส่วนร่วมในโครงการบุญเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตในทาง

ที่ดี

6) ความสนใจในประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมประสานคนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าให้เข้าใจกัน

ด้านสุนทรียศาสตร์ในงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง

แนวทางประเพณีปฏิบัติ กันเป็นประจำเดือน ครบสิบสองเดือนหรือหนึ่งปี การประเพณีปฏิบัติตามฮีตสิบสองนับว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะคนจะได้นึกถึงแต่ในสิ่งที่ดีงาม มีแนวทางการปฏิบัติที่มีแต่ความสร้างสรรค์ ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ปฏิบัติตามความเชื่อของพราหมณ์ ฤๅษี เทวดา อันมาจากไม่เห็นตัวตนที่ปรากฏในบุญประเพณีฮีตสิบสอง แต่ละประเพณีพอที่จะสรุปได้คือ เบญจศีลเบญจธรรม ศีล 5 บุญ กิริยาวัตถุ 3 สังคหวัตถุ 4 อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม ทั้งพุทธศาสนาและฤๅษีปฏิบัติสืบเนื่องต่อบรรพบุรุษมาถึงปัจจุบัน

เป็นสุนทรียศาสตร์แนวพุทธลักษณะศาสตร์แบบเจือปน ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำมาสู่ทางความสุนทรีย์จากคุณค่าในมิติทางโลกและถ้ามีก็เป็นสุนทรีย์ที่นำไปสู่คุณค่าทางจริยธรรม หรือศีลธรรมของชีวิต ตามมิติและมุมมองในความเป็นสุนทรีย์ภาพทางโลกที่เกิดขึ้นในพุทธศาสนา สร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะขึ้นเพื่อสักการบูชาด้วยความหลากหลายของรูปแบบตามพลังของความศรัทธา เป็นรูปแบบศิลปะกลั่นกรองจากจินตนาการในโลกของอุดมคติและการนำศิลปะที่เกิดจากจินตนาการทางอุดมคติลงสู่โลกของความเป็นจริงของชีวิตพุทธศาสนา ที่เป็นความงาม 2 ด้าน คือ ความงามทางโลกที่มีลักษณะความเป็นจริง และคุณสมบัติของธรรมของมนุษย์แสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ผู้ทรงศีลธรรม ที่คนทั่วไปได้มองเห็นทั้งามโดยไม่จำกัดอายุและเพศวัยอย่างชัดเจน เนื่องจากคุณภาพและคุณสมบัติเชิงวัตถุวิสัยของธรรม ได้สัมผัสมีความรู้สึกตรงข้ามกันและเหมือนกัน

จริยศาสตร์ในงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง

สาระที่เกี่ยวกับความประพฤติ การศึกษาถึงปัญหา คุณค่าความประพฤติดี กฎเกณฑ์ แห่งความประพฤติ หลักแห่งความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรม คุณค่าของจริยธรรม และหลักในการแสวงหาความดี ที่แสดงออกในงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง เป็นแนวทางอันพึงประพฤตินี้ แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) ความประพฤติ (Conduct) หมายถึงพฤติกรรมที่มีมโนธรรมเข้าแทรก เมื่อมีมโนธรรมเกิดขึ้น ก็ ย่อมจะต้องมีการตัดสินใจอย่างเสรี (deliberation) ตามมา ถ้าตัดสินใจเลือกทำตามมโนธรรม ก็เรียกว่ามี ความประพฤติดี (Good Conduct) ถ้าตัดสินใจเลือกปฏิบัติอย่างฝืนมโนธรรม ก็เรียกว่ามีความประพฤติเลว (bad or immoral conduct)

2) พฤติกรรม (Behavior) หมายถึงการกระทำทุกอย่างของมนุษย์และสัตว์ ถ้ามีมโนธรรมเข้าแทรกแซงเรียกว่า ความประพฤติ ถ้าไม่มีมโนธรรมเข้าแทรกแซงเรียกว่า พฤติกรรมที่ไร้

ศีลธรรม ปราศจากศีลธรรม (A moral behavior) ถ้าประพฤติผิดศีลธรรม (limmoral Conduct) หมายถึงความประพฤติฝ่าแบบมโนธรรม

3) มโนธรรม (Conscience) หมายถึงความสำนึกที่ทุกคนมีโดยธรรมชาติในฐานะเป็นมนุษย์ ความสำนึกอันนี้เป็นแว่วเสียงภายในจิตใจที่ทำให้มนุษย์ตัดสินใจอะไรได้ว่าสิ่งนั้นถูกหรือผิดอย่างไร เช่นความ สำนึกในเรื่องความดี ความชั่วไม่จำเป็นต้องอธิบายเหตุผล เรารู้ว่าสิ่งนั้นผิด เพราะมันผิดไม่ดีในตัวของมันเอง จึงไม่ควรทำ ดังนั้นมโนธรรมก็คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ความรู้สึกว่าจะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ

ภูมิภาคดินแดนอีสาน ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ ระเบียบแบบแผนการปกครองบริหารท้องถิ่น สถาปัตยกรรม อาหารการกิน ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นก็ยังไม่สูญสิ้นไปเลยทีเดียว ชนชาวอีสานมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นบ้านใหญ่ ๆ ในแต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยบ้านหลายหลังคาเรือน ยังคงทำไร่ทำนา ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ยังมีเอกลักษณ์ของตนเองหลายอย่าง เช่น วิถีชีวิต เครื่องแต่งกาย อาหาร ที่อยู่อาศัย พิธีกรรม สืบทอดกันมาตามยุคสมัย

บทที่ 4

วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ปฏิบัติสืบต่อกันมาเกิดเป็นวัฒนธรรม พื้นบ้านมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชนชาวอีสาน ตามแนวทางของฮีตสิบสองเป็นส่วนใหญ่ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงประเพณีฮีตสิบสอง ทำให้เกิดมีคุณค่าจากการเปลี่ยนแปลงด้วยปัจจัยหลายประการ จะวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณี ดังต่อไปนี้

1. วิเคราะห์องค์ประกอบของบุญประเพณีฮีตสิบสอง
2. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์
3. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านจริยศาสตร์

4.1. วิเคราะห์องค์ประกอบของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

ประเพณีวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเจริญก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ และความต้องการความสะดวกสบายเรียบง่าย การเปลี่ยนแปลงจะเร็วหรือช้าอาศัยองค์ประกอบหรือปัจจัยที่มากเกี่ยวข้องเช่น ระดับการศึกษาของคนในสังคมการสื่อสารคมนาคม ความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้น เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงกระบวนการโครงสร้างของชนบทรอบนิคมประเพณีสร้างวัฒนธรรมต้องไปด้วยกันเสมอ ถ้าสังคมเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมก็เปลี่ยน สังคมเปลี่ยนชนบทรอบนิคมประเพณีโครงสร้างวัฒนธรรมก็เกิดมีผลเกี่ยวเนื่องกัน ปัจจัยที่สำคัญ เช่น การค้นพบ การประดิษฐ์ การแข่งขัน ความขัดแย้งด้วยเหตุหลายประการ ทำให้ระบบระเบียบ รูปแบบทางโครงสร้างของสังคมและวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งวัตถุและไม่ใช่วัตถุเกิดการเปลี่ยนแปลง

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท กล่าวถึงการประพุดิตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรม ประพุดิตปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา ชาวอีสานยึดมั่นในชนบทรอบนิคมประเพณี มีความเชื่อ ความศรัทธา เป็นพื้นฐานประพุดิตดียอมไปสู่สวรรค์ ประพุดิตชั่วยอมไปสู่นรกที่เรียกว่า กรรม เพราะศรัทธาเป็นพื้นฐานของปัญญา เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลประกอบด้วย

1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าสิ่งที่ตนได้กระทำเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมล้วนออกแบบไม่ได้มีแต่คนเท่านั้นที่จะสามารถสร้างกรรมได้ แต่ในทางกลับกันกรรม คือ สิ่งที่สัตว์โลกล้วนมีมาแต่กำเนิดและคอยส่งผล

2. วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ถ้าเป็นผลของกรรมดีล้วนเชื่อว่ากรรมนั้นจะดลบันดาลให้เกิดสุข ถ้าเป็นผลของกรรมชั่วล้วนเชื่อว่ากรรมนั้นจะดลบันดาลให้เกิดทุกข์

3. กัมมัฏสสกาตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน ดังพุทธพจน์ที่ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรมมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย

4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลที่ฝึกตนด้วยดีดำเนินตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงทำไว้ก่อนแล้ว ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2547: 140)

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน ที่ยึดถือเป็นคติความเชื่อ คติธรรมซึ่งแฝงอยู่ในพิธีกรรมมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต วรรณกรรมคำสอนที่เป็นประเพณีที่สำคัญมีอิทธิพลต่อปัจเจกบุคคล การศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อและพิธีกรรมที่มีอิทธิพลจากอรรถกถาธรรมบท บุญประเพณีของชาวอีสานมีความสอดคล้องกันอยู่ 6 ประเพณี คือ

- 1) บุญเข้ากรรม มีความสอดคล้องกับ เรื่องพญานาคชื่อว่าเอรคปัตต์
- 2) บุญคุณลาน มีความสอดคล้องกับ เรื่องบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ
- 3) บุญข้าวข่าวจี มีความสอดคล้องกับ เรื่องทาสีชื่อปุลณนา
- 4) บุญข้าสยะ มีความสอดคล้องกับ เรื่องบุรพกรรมของพระพุทธเจ้า
- 5) บุญข้าวประดับดิน มีความสอดคล้องกับ เรื่องบุรพกรรมของพระอรุเวลกัสสปะ
- 6) บุญข้าวสาก มีความสอดคล้องกับ เรื่องการอุปถัมภ์ของนางยักษ์ณี

คติความเชื่อในบุญพิธีหรือบุญประเพณีฮีตสิบสองที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมสามารถสรุปได้ดังนี้

- 1) ด้านคติความเชื่อ ในเรื่องบาป-บุญ เชื่อในเรื่องผลของกรรมดีและกรรมชั่ว เชื่อว่านรก-สวรรค์มีจริง
- 2) ด้านสังคม เป็นงานตามบุญประเพณีฮีตสิบสองจากความสมัครสมานสามัคคีปรองดองกัน และมีความเอื้อเฟื้อต่อกันเป็นอย่างดี
- 3) ด้านพิธีกรรมของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เป็นพิธีกรรมที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ที่เป็นการอนุรักษประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม

วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง มืองค์ประกอบสาระและพิธีกรรมตามตาราง ดังนี้ คือ

ตารางที่ 4.1 วิเคราะห์องค์ประกอบและเนื้อหาการจัดงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง

เดือน	ประเพณีฮีตสิบสอง	เนื้อหาการจัดงานประเพณี
ธันวาคม (เดือนอ้าย)	บุญเข้ากรรม	- เพื่อให้พระสงฆ์ละกิละที่เก็ดขึ้น
มกราคม (เดือนยี่)	บุญคุณลาน	- สิ้นสุดการเก็บเกี่ยว การนำข้าวที่ได้มาบูชาพระลี้ - ถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง การเทิดทูนข้าว
กุมภาพันธ์ (เดือนสาม)	บุญข้าวจี	- การนำข้าวจีเก็บเกี่ยวแล้วมาบริโภค
มีนาคม (เดือนสี่)	บุญแหวด	- ฟังพระเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ - แห่ขบวนพระเวส
เมษายน (เดือนห้า)	บุญสงน้ำ	- การละเล่นสงกรานต์ - ประกอบพิธีกรรม คือ สงน้ำพระพุทธรูป - ขนทรายเข้าวัด - ขอขมาลาโทษผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้ล่วงเกินท่านในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา
พฤษภาคม (เดือนหก)	บุญบั้งไฟ	- ทำพิธีขอฝนจากพญาแถน - เริ่มต้นฤดูการทำนา
มิถุนายน (เดือนเจ็ด)	บุญซำฮะ	- การบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ต่าง ๆ - เก็บกวาดและทำความสะอาดบ้าน - เตรียมอุปกรณ์ในการทำนาครั้งต่อไป
กรกฎาคม (เดือนแปด)	บุญเข้าพรรษา	- พระสงฆ์เข้าจำพรรษาที่วัดตลอดสามเดือน - ถวายเทียนพรรษา
สิงหาคม (เดือนเก้า)	บุญข้าวประดับดิน	- แจกจ่ายทานแก่ผีเปรตและวิญญาณไร้ญาติ
กันยายน (เดือนสิบ)	บุญข้าวสาก	- อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว - การทำบุญข้าวสากของพระสงฆ์
ตุลาคม (เดือนสิบเอ็ด)	บุญออกพรรษา	- พระสงฆ์ออกการจำพรรษาตลอดสามเดือน - การจุดประทีปในวัด - การไหลเรือไฟ
พฤศจิกายน (เดือนสิบสอง)	บุญกฐิน	- การถวายผ้ากฐินแก่พระสงฆ์ - ถวายปัจจัยแก่พระสงฆ์

6) บุญบังไฟ เดือนหก	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓
7) บุญช่าชะ เดือนเจ็ด			✓	✓			✓	✓	✓
8) บุญเข้าพรรษา เดือนแปด	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
9) บุญข้าวประดับดิน เดือนเก้า		✓	✓			✓			✓
10) บุญข้าวสาก เดือนสิบ	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓
11) บุญออกพรรษา เดือนสิบเอ็ด	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
12) บุญกฐิน เดือนสิบสอง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

จากตารางที่ 4.3 .แสดงผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ฮีตบุญประเพณีที่คงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ ทุกท้องถิ่นอีสานให้ความเชื่อถือศรัทธายึดปฏิบัติมาตลอดเป็นที่แพร่หลาย พิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับพระวินัย ภูมิปัญญาที่ชาวบ้านมองเห็นคุณธรรมที่แฝงอยู่ในฮีตเหล่านั้น อาทิ ฮีตบุญเวสเดือนสี่ ฮีตบุญสงฆ์น้ำเดือนห้า ฮีตบุญเข้าพรรษา เดือนแปด ฮีตบุญออกพรรษา เดือนสิบเอ็ด และฮีตบุญกฐิน เดือนสิบสอง

กลุ่มที่ 2 ฮีตบุญประเพณีที่ยังปฏิบัติแต่ปรับรูปแบบบ้างตามชุมชนใหญ่ ๆ ประเพณีที่ถูกจัดขึ้นเป็นเพราะบุญพิธีเหล่านั้นเป็นบุญที่จัดเรียงกัน และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้านทำอยู่คือ ฮีตบุญข้าวจี เดือนสาม ฮีตบุญบังไฟ เดือนหก และฮีตบุญข้าวสาก เดือนสิบ

กลุ่มที่ 3 ฮีตบุญประเพณีที่ยังพอถือปฏิบัติต่อกันมา ซึ่งบางประเพณีได้ถูกยกเลิกไปเพราะไม่สามารถทราบแหล่งที่มาว่าเคยจัดขึ้นมาก่อนหรือไม่ หรือไม่เป็นที่สนใจเท่าที่ควร คือ ฮีตบุญเข้ากรรมเดือนอ้าย ฮีตบุญคุณลานเดือนยี่ ฮีตบุญช่าชะเดือนเจ็ดและฮีตบุญข้าวประดับดิน

4.2. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์

ประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์เป็นปัจจัยภายนอก

สภาพความเป็นจริงของงานบุญประเพณีฮีตสิบสองของชนชาวอีสานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและได้พยายามถ่ายทอดความจริง ความประทับใจอันซาบซึ้งให้แก่จิตใจอย่างมีเอกภาพเหล่านั้น เมื่อแสดงให้ปรากฏออกมาเป็นงานศิลปะ เพื่อให้เป็นที่พึงพอใจทางสุนทรียารมณ์ (aesthetics pleasure) ได้แก่ ความรู้สึกพอใจ ความซาบซึ้งในคุณค่า ให้เกิดขึ้นแก่ความคิดสติปัญญาของผู้เสพจากงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง ทำให้เกิดผ่อนคลายความตึงเครียดความสับสน และความแปลกแยกในจิตใจ ความชอบหรือความไม่ชอบ ความพึงพอใจหรือความไม่สบบารมณ์ นั่นคือสุนทรียศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบ

สอง ความสำคัญที่ทุกคนในท้องถิ่นต้องเข้าร่วมด้วยคตินิยมศรัทธา ความเชื่อของความเป็นสิริมงคล ให้กับชีวิต มีหลากหลายที่มาโดยมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา พุทธสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏ ความเป็นมาของบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบว่าเป็นงานศิลปะที่มี คตินิยมเชื่อทางพระพุทธศาสนาถูก สร้างสรรค์ขึ้นในลักษณะของสถาปัตยกรรมจิตรกรรมและประติมากรรม ที่สามารถตอบโจทย์ความ ต้องการทางด้านจิตใจ แสดงออกถึงองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นได้แก่ บั้งไฟพญานาค ปราสาทขี้ผึ้ง กงล้อธรรมจักร และพญานาค ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชนชาวอีสาน คุณค่าทาง พุทธสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในงานบุญประเพณีฮีตสิบสองของชนชาวอีสาน พบได้ คือ 1) คุณค่าการ สื่อสารทางพุทธศิลป์ 2) คุณค่าทางเศรษฐกิจของบุญประเพณีฮีต สิบสอง 3) คุณค่าความสามัคคีของ สังคม 4) คุณค่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และ 5) คุณค่าการสืบทอดทางศึกษามีปัญญาท้องถิ่น

การแพร่หลายทางวัฒนธรรมใหม่ มีวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ จากตะวันตกได้แพร่เข้ามาใน ประเทศไทย เข้ามาได้อย่างรวดเร็ว เป็นประเพณีวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากมนุษย์กำหนด มีทั้งดี และไม่ ดีสร้างสรรค์บ้างและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมดั้งเดิม จึงเป็นปัจจัยให้วัฒนธรรมประเพณีที่มีอยู่เดิม เปลี่ยนแปลงไป มากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับกระแสของวัฒนธรรมประเพณีใหม่มีอิทธิพลต่อ พฤติกรรม ชนชาวอีสาน เช่น วัฒนธรรมเกี่ยวกับความสวยความงาม ตั้งแต่การใช้เสื้อผ้า การแต่งหน้าเสริมความ งาม วัฒนธรรมการบริโภครวมถึงประเภทของอาหาร การใช้ชีวิต ความสะดวกสบาย อื่นๆ

การติดต่อกับประเพณีวัฒนธรรมอื่น ๆ มีการทำธุรกรรมการค้าขาย การศึกษา การกีฬา การสื่อสาร งานมวลชน การสื่อบันเทิงต่าง ๆ อาทิ หนังสือพิมพ์ วิทยุ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ธุรกิจการท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้กับชุมชน ท้องถิ่น สภาพเศรษฐกิจที่ดีขึ้น แต่เกิดการสูญเสียสภาพความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ของสมาชิกในชุมชน ต่างมีความรักความ เอื้ออาทรน้อยลง เปลี่ยนจากดั้งเดิมที่มีความรักความสามัคคีกัน

4.2.1 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางเศรษฐกิจ

การยอมรับในสิ่งใหม่ของชนชาวอีสานและลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลทางด้าน การศึกษาของชนชาวอีสาน สำหรับผลภายนอกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การกระจายและ การผสมผสานทางประเพณีวัฒนธรรมจากสังคมภายนอก การสื่อสารมวลชน การพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานด้านสาธารณูปโภคที่ดีขึ้น และที่สำคัญคือการท่องเที่ยว ผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจะมีทั้ง ในด้านที่ก่อให้เกิดประโยชน์และก่อให้เกิดการสูญเสีย สำหรับด้านที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชนชาวอิ สาน ได้แก่ มีสภาพเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ส่วนด้านที่ก่อให้เกิดการสูญเสียคือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจาง ลด หายไป ทุกอย่างเป็นธุรกิจการค้าขาย ทุกอย่างใช้เงินตราเป็นเป็นเครื่องวัด การค้าขาย เช่น เกิดบริษัท ร้านค้าตัวแทนพ่อค้าคนกลาง หรือนักธุรกิจค้าการเอกชน ความสัมพันธ์ทางการทูตมีการค้าขายรัฐต่อ รัฐ

บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสาม ข้าวจี เป็นอาหารชนิดหนึ่งของคนอีสาน เป็นการเอาข้าวเหนียวที่นึ่งสุก หรือข้าวเหนียวที่ค้ำคั้น มาปิ้งมาอังข้างไฟเพื่อให้กรอบร้อนแล้วก็กินได้ นิยมเอาข้าวที่เหลือรับประทานจากตอนเย็นคือข้าวที่ติดกล่องข้าว โดยธรรมชาติของข้าวใหม่ก็มีกลิ่นหอมอยู่แล้ว เพราะอุปนิสัยเนื้อแท้ของคนอีสานแล้วเป็นคนที่ยันและช่างคิดอยู่แล้วเมื่อนำข้าวจีนี้ไปถวายพระถือว่าเป็นการทำบุญ เช่นเดียวกับการใส่บาตรพระสงฆ์ในตอนเช้า หรือการถวายสิ่งของต่าง ๆ แก่พระสงฆ์ การนำข้าวจีไปถวายพระจึงได้กลายมาเป็นงานบุญข้าวจีมาจนถึงทุกวันนี้

ในปัจจุบันนี้ บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสามในทุกหมู่บ้านได้เลิกไป เพราะ ชาวบ้านส่วนมากหาโอกาสที่ชาวบ้านจะมานั่งผิงไฟเหมือนแก่ก่อนนั้นแทบจะไม่มี เมื่อฤดูหนาวย่างเข้ามาเยือน ชาวบ้านก็จะจัดหาเสื่อกันหนาวมาใส่ ซึ่งหาได้ง่าย แทนการก่อกองไฟผิง ซึ่งเป็นการยากที่จะต้องเตรียมฟืน ถ่านเพื่อเป็นเชื้อเพลิง อีกอย่างไม้ที่จะทำฟืนก็หายากทรัพยากรป่าไม้ก็ลดลงเรื่อย ๆ เวลาที่จะมานั่งผิงไฟ ปิ้งข้าวเหมือนแก่ก่อนนั้นน้อยมากสาเหตุมาจากหน้าที่การงานประจำวัน การประกอบธุรกิจเพิ่มมากขึ้น ทำให้เห็นตเห็นน้อยเมื่อย่ำ และต้องนอบตีก การที่จะทำให้บุคคลตื่นแต่เช้าเหมือนแต่ก่อนไม่มี

ข้าวจีได้เปลี่ยนไปในรูปแบบการหารายได้ของคนในชุมชนบางครอบครัว ด้วยการปั้นข้าวเหนียวลักษณะแบนกลมปิ้งให้สุกปรุงด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ เพื่อเป็นการเชิญชวนให้นำรับประทานเพื่อเป็นอาหารทางเลือก ซึ่งจะขาดเสียไม่ได้คือ แจ่วบอง ไบราคาถูกทั้งตอนเช้า และเย็น จะเห็นได้แทบทุกหมู่บ้าน

4.2.2 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางสิ่งแวดล้อม

ผลที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญคือการทำที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายลงเนื่องจากการขยายตัวของสังคมเมือง ความเจริญขยายตัวออกสู่ชนบทมากขึ้น พัฒนาการทางด้านเทคโนโลยี จากการทำมนุษย์ได้นำเอาวิธีการใหม่ ๆ เข้าใช้ แทนวิธีการกระทำแบบดั้งเดิม เช่น การทำการเกษตรแผนใหม่ โดยการใช้ปุ๋ยเคมีแทนปุ๋ยอินทรีย์แต่โบราณ ทำให้สภาพคุณภาพของดินเสื่อมเสีย เครื่องทุนแรงเพื่อความสะดวกสบาย การเลี้ยงวัวเพื่อใช้แรงงานก็ลดสภาพไปยกลง และผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดและการดำเนินชีวิตระดับชุมชน เรื่องนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ปัจจัยด้านความเชื่อต่อประเพณี การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนโดยใช้ ความเชื่อ เรื่องผีกำหนดพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้อยู่ในขอบเขต

4.2.3 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางการสื่อสาร

การประชาสัมพันธ์เพื่อการจัดงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง ดั้งเดิม เป็นการประกาศบนศาลาวัด เปลี่ยนมาเป็นเสียงตามสายของวัดไปยังหมู่บ้านหรือ ตามหมู่บ้านต่าง หรือเป็นการสื่อสาร

แบบบอกต่อ คือปากต่อปาก เมื่อมีวิวัฒนาการการสื่อสารประชาสัมพันธ์ ทำให้การติดต่อสื่อที่รวมเร็วเป็นการวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่องสื่อถึงชุมชนได้ดี จากการสื่อมวลชนพื้นฐานดั้งเดิม การส่งจดหมาย การโทรเลข มีการสื่อสารบันเทิงต่าง ๆ อาทิ หนังสือพิมพ์ วิทยุ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต อีกทั้งมีบทบาทในการสร้างความพลัดเปลี่ยนซึ่งเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของบุญประเพณีฮีตสิบสองและพิธีกรรมของต่าง ๆ ที่ช่วยกำหนดและส่งเสริมรูปแบบของพิธีกรรมให้มีความศักดิ์สิทธิ์ ความสนุกสนาน นับได้ว่าเป็นส่วนสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้ ถือว่าเป็นการลบลรอยต่อของคนรุ่นเก่าและใหม่ เพื่อความเข้าใจกันได้ตรง

4.2.4 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางการศึกษา

บุญประเพณีฮีตสิบสองเป็นกลไกที่จะควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมโดยมีพระพุทธศาสนาทำหน้าที่อบรม ปลูกฝังและถ่ายทอดความรู้ การสร้างระบบการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับคนในครอบครัวและชุมชนเป็นสถานที่การถ่ายทอด สืบสานประเพณีและเป็นสถานที่ขัดเกลาทางสังคม โดยทำหน้าที่ถ่ายทอดปลูกฝังวัฒนธรรม องค์ความรู้จากพิธีกรรมต่าง ๆ ภูมิปัญญาการทำซ้ำเกิดความรู้ความชำนาญ เริ่มจากการเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติที่ดีให้เด็กจนเป็นความเคยชิน ซึมซับจนกลายเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของเด็กโดยไม่รู้ตัว เมื่อการศึกษาเข้าสู่ชุมชน การพัฒนาการศึกษาของชุมชนกับเมือง แม้การศึกษาเล่าเรียนในประเทศตะวันตกกลับเข้ามาเพื่อพัฒนาชุมชนสังคมเมือง ขยายสู่สังคมชนบทต่อไปเกิดเป็นการสร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรี เกียรติภูมิแก่คนไทย

4.2.5 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางการพัฒนา

พิธีกรรมในฮีตสิบสองที่เป็นการผสมผสานในหลายความเชื่อ ตั้งแต่ความเชื่อเรื่องบาปบุญกุศลผลบุญในทางพระพุทธศาสนา หรือจะเป็นด้วยอิทธิฤทธิ์ของภูตผีที่จะส่งเสริมช่วยให้ในสิ่งที่บนบาน หรือจากอำนาจของเทพเทวดาทั้งหลายที่จะดลบันดาลให้ได้มาด้วยการตัดสินใจจากการอธิฐานขอ นำพิธีกรรมเหล่านั้นมารวมเข้าเป็นเรื่องเดียวกันถือว่าเป็นการประยุกต์หรือพัฒนาพิธีกรรมที่สามารถเรียกขวัญกำลังใจ สร้างพลังในการร่วมบุญประเพณีนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตัวอย่างที่ชัดเจนเป็นที่กล่าวถึงกัน นับวันจะทวีเพิ่มความขลัง เช่น บุญประเพณีฮีตบุญสงกรานต์ เดือนห้าพัฒนา มาจนปัจจุบัน เริ่มจากพิธีกรรมวัดขยายสู่ชุมชนเข้าสู่สังคมเมือง สังคมประเทศ เป็นมรดกตกทอดจากรุ่นสู่รุ่น เป็นมรดกวัฒนธรรมของโลกในปัจจุบัน ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความรักความผูกพันต่อการถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีบรรพบุรุษ

4.2.6 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางสังคม

บุญประเพณีฮีตสิบสอง คำว่า "สังคม" ซึ่งทางพระพุทธศาสนาได้มีคำสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม สอนเกี่ยวกับสวัสดิภาพของสังคม คำสอนเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และบ่อเกิดของสังคมและรัฐ เพื่อเลือกสรรความคิดทางสังคมแล้วนำมากำหนดเป็นทฤษฎีทาง

สังคมที่เชื่อมโยง สัมพันธ์กันคำสอนในทางพระพุทธศาสนาโดยมีจุดประสงค์ที่จะสร้างทฤษฎีทางสังคม เป็นระบบมีรูปแบบปฏิบัติพัฒนาทำให้เกิดระเบียบแบบแผนและวัฒนธรรมที่ควรปฏิบัติ

4.2.7 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางประเพณี

บุญประเพณีฮีตสิบสอง ที่มีเปลี่ยนรูปแบบวิธีการจากดั้งเดิม เมื่อศาสนาพุทธเข้ามาสู่ ประเทศไทยและดินแดนอีสาน ความเชื่อและพิธีกรรมจึงได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยได้นำเอาพิธีกรรม ของศาสนาเข้าไปผสมผสาน มีพระสงฆ์องค์เจ้าเข้าไปมีส่วนร่วม มีพระเป็นผู้นำในบางพิธี เช่น บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น ด้วยเหตุที่แนวปฏิบัติส่วนใหญ่ โน้มไปทางพราหมณ์และผีมากกว่า นั้นเอง เช่น การบวช การรักษาโรคด้วยพิธีลำผีฟ้า และ พิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพเกษตรกรรม หากแต่พระผู้ประสงค์จะเดินตามแนวพุทธอย่างเคร่งครัด จึงต้องเดินทางจากภูมิลำเนาหมู่บ้านของ ตนเอง เพราะไม่อาจทนร่วมพิธีที่เอาพราหมณ์และผู้ที่ตั้งเจตนาหรือกลบแนวของพุทธไปหมด ทำนิจจาริกหาอาจารย์ผู้เดินตามพุทธจริง ๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นสายปฏิบัติ เช่น สายของหลวงปู่มั่น หลวงปู่ฝั้น เป็นต้น ซึ่งเป็นพระสายปฏิบัติดังกล่าว ท่านจะไม่ทำบุญช่าชะ บุญข้าวจี บุญข้าวสาก และ อีกหลาย ๆ บุญที่เป็นแนวคิดของพราหมณ์และผีชิต ๆ แต่หากพิจารณาให้ดีแล้วส่วนใหญ่ยังมี นักปราชญ์หมู่บ้าน เป็นผู้นำและจะเอนไปทางแนวของพราหมณ์และผีมากกว่า

บุญคุณลาน ข้าวที่นำออกมารวมกันนั้นก็แล้วแต่ศรัทธาไม่ได้กำหนดว่าจะเป็นคนละกี่ถัง ส่วนหนึ่งก็จะถวายให้วัด ส่วนหนึ่งชาวบ้านก็จะนำกลับไปทำพันธุ์เพื่อเพาะปลูกต่อไป การ เปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีทั้งข้อดีและข้อเสียคือ ส่วนที่ปรับตัวได้ ก็คือทำให้สะดวกรวดเร็ว จากการใช้ เครื่องจักรเครื่องอำนวยความสะดวกที่เกิดจากเทคโนโลยีใหม่ ๆ และไม่ต้องใช้แรงงานสัตว์ซึ่งถือว่าเป็น การทรมานสัตว์ ส่วนที่ปรับตัวไม่ได้ก็คือ ลงทุนมาก เนื่องจากต้องซื้อเครื่องจักรเครื่องยนต์มาใช้ทำ ให้สิ้นเปลืองมากขึ้น

4.2.8 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางศีลธรรม

บุญประเพณีฮีตสิบสองที่ถือตามหลักปฏิบัติในชั้น "ศีล" เพราะศีลเป็นระบบการควบคุม ชีวิตด้านนอกเกี่ยวข้องด้วยการแสดงออกทางกาย วาจาเป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับ สภาพแวดล้อม โดยฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน การดำเนินกิจการต่าง ๆ ของ มวลชน การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงชีพ อยู่ด้วยดี ของหมู่ชนนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของหมู่ชน อันจะเอื้ออำนวยให้ทุกคนสามารถ บำเพ็ญกิจการที่ดีงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป

4.2.9 ด้านสุนทรียศาสตร์ทางวัฒนธรรม

บุญประเพณีฮีตสิบสองทำให้สมาชิกในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญเป็นประจำ ทุก ๆ เดือนของรอบปี ผลที่ได้รับก็คือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดชิดกับหลักธรรมของธรรมทาง ศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ประชาชนในถิ่นใกล้เคียงรู้จักมักคุ้น สามัคคีกันเป็นอย่างดีและมีผลงานทางอ้อมคือ

เมื่อว่างจากการงานอาชีพแล้วก็มีจารีตบังคับให้ทุก ๆ คนเสียสละทำงานร่วมกันเพื่อสังคมส่วนรวม ไม่ให้คนอยู่ว่าง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็ถูกสังคมลงโทษตั้งข้อรังเกียจอย่างจริงจัง โดยบุญประเพณีกำเนิดจาก คำสอน และความเชื่อของพระพุทธศาสนา จะคล้ายกับประเพณีของชาวพุทธในสังคมอื่น ส่วน ฮีตที่ เกิดจากความเชื่อในเรื่องผี อำนาจลึกลับและปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวันของชาวอีสานจะมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น

4.3. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านจรรยาศาสตร์

บุญประเพณีฮีตสิบสองด้านจรรยาศาสตร์เป็นปัจจัยภายใน

เป็นปัจจัยส่งเสริมหลักธรรมอยู่มากกว่า 1 ข้อ โดยจะคละเคล้าเอาหลักธรรมหลายประการ เข้าไว้ด้วยกัน แต่จะชัดเจนมากน้อยไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับลักษณะที่เน้นหนักของแต่ละงานบุญประเพณี โดยเฉพาะบุญประเพณีฮีตสิบสอง ประเพณีเป็นเรื่องของความประพฤติของกลุ่มชน ยึดถือเป็นแบบแผนสืบต่อกันมายาวนาน ประเพณี กับ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กลุ่มชนในสังคมร่วมกันสร้างขึ้น เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นเป็นมรดก คนรุ่นหลังจะต้องรักษาไว้ และปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป รวมทั้งมีการเผยแพร่แก่คนในสังคมอื่น ๆ โดยต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในหมู่บ้าน ชุมชน เพื่อการช่วยเตรียมทั้งอุปกรณ์และสถานที่ แรงงานความร่วมมือจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ในการจัดพิธี งานบุญเช่นนี้จะส่งเสริมหลักธรรมไว้ทั้งหมดด้วยกัน 3 เรื่อง ประกอบไปด้วย เมตตากายกรรม เมตตาวจีกายกรรมและเมตตาโมกขกายกรรม ซึ่งมีผลทั้งทางด้านจิตใจและการดำรงชีพ สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติทำให้คนมีความเชื่อยึดถือปฏิบัติแล้วพัฒนาจนกลายมาเป็นประเพณี เช่น เห็นต้นไม้ที่ใหญ่มาก ๆ ชาวบ้านเชื่อว่ามีเหล่าเทวดารักษาอาศัยอยู่ บูชาด้วยดอกไม้มีการบวงสรวง เป็นต้น อาจจะมีความเชื่อที่แตกต่างกันไปบ้าง กล่าวได้ว่าประเพณีเกิดจากความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่ทราบสาเหตุต่าง ๆ ฉะนั้น ประเพณี จึงเป็นความประพฤติของคนส่วนรวมที่ถือกันเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผน และสืบต่อกันมาจนเป็นแบบเดียวกัน และยังคงอยู่ได้ก็เพราะคนรุ่นหลังช่วยกันรักษาไว้ แม้จะมีสิ่งใหม่ ๆ เข้ามา ก็ถือว่าเป็นการเสริมสร้างสิ่งเก่าที่ถือปฏิบัติมา และสามารถปฏิบัติให้กลมกลืนเข้ากันได้ดี บางส่วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติหรือการนับถือผีหรือแถนของคนในชุมชน โดยมีจุดประสงค์อยู่ที่ความต้องการให้เกิดสันติสุขภายในสังคมหรือบ้านเมืองนั่นเอง งานบุญเช่นนี้จะส่งเสริมหลักธรรมในข้อศีลสามัญญตา

4.3.1 ด้านจรรยาศาสตร์ทางเศรษฐกิจ

บุญประเพณีฮีตสิบสอง บางฮีตมีความเอื้อเพื่อแผ้วเผื่อเจือจานลดหายไป ทุกอย่างเป็นธุรกิจการค้าขาย ทุกอย่างใช้เงินตราเป็นเป็นเครื่องวัด การค้าขาย เช่น เกิดบริษัทร้านค้าตัวแทนพ่อค้าคนกลาง หรือนักธุรกิจค้าการเอกชน ข้าวจี เป็นอาหารชนิดหนึ่งของคนอีสาน เป็นการเอาข้าวเหนียว

ที่นึ่งสุก หรือข้าวเหนียวที่ค้ำคั้น มาปิ้งมาอังข้างไฟเพื่อให้กรอบร้อนแล้วก็กินได้ นิยมเอาข้าวที่เหลือรับประทานจากตอนเย็นคือข้าวที่ติดกล่องข้าว ในปัจจุบันนี้ บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสามในทุกหมู่บ้าน ได้เลิกไป เพราะ ชาวบ้านส่วนมากหาโอกาสที่ชาวบ้านจะมานั่งผิงไฟเหมือนแกก่อนนั้นแทบจะไม่มี เมื่อฤดูหนาวย่างเข้ามาเยือนชาวช้านก็จะจัดหาเสื่อกันหนาวมาใส่ ซึ่งหาได้ง่าย แทนการก่อกองไฟผิง ซึ่งเป็นการยากที่จะต้องเตรียมฟืน ถ่านเพื่อเป็นเชื้อเพลิง อีกอย่างไม้ที่จะทำฟืนก็หายากทรัพยากรป่าไม้ก็ลดลงเรื่อย ๆ เวลาที่จะมานั่งผิงไฟ ปิ้งข้าวเหมือนแกก่อนนั้นน้อยมากสาเหตุมาจากหน้าที่การงานประจำวัน การประกอบธุรกิจเพิ่มมากขึ้น ทำให้เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า และต้องนอนดึก การที่จะทำให้บุคคลตื่นแต่เช้า ข้าวจีได้เปลี่ยนไปในรูปแบบการหารายได้ของคนในชุมชนบางครอบครัว ด้วยการปั้นข้าวเหนียวลักษณะแบนกลมปิ้งให้สุกปิ้งด้วยเครื่องปิ้งต่าง ๆ เพื่อเป็นการเชิญชวนให้นำรับประทานเพื่อเป็นอาหารทางเลือก ซึ่งจะขาดเสียไม่ได้คือ แจ่วบอง ไบราคาถูกทั้งตอนเช้า และเย็น จะเห็นได้แทบทุกหมู่บ้าน

4.3.2 ด้านจริยศาสตร์ทางสิ่งแวดล้อม

บุญประเพณีฮีตสิบสองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้คนชุมชนใหม่ได้มีความคิดที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีการปลูกสร้างเพิ่มเติมในเรื่องของนิเวศวิทยา มีการปรับภูมิทัศน์ทดแทนของเก่าที่ถูกทำลาย ชุมชนมีแนวคิดในการพัฒนาโดยกลุ่มตั้งกลุ่มอนุรักษ์ และดัดแปลงประดิษฐ์ตกแต่งให้สวยงามหรือมากกว่าเดิม มีการใช้เครื่องจักรเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการสร้างทดแทน เช่นการทอผ้ามัดหมี่ในปัจจุบัน บางหมู่บ้านทำในครัวเรือนก็มีเป็นโรงงานอุตสาหกรรม การประดิษฐ์ลวดลายใหม่ๆ บนผ้าเพื่อการตัดเย็บเป็นเครื่องแต่งการ ที่เห็นชัดเจนเป็นสัญลักษณ์ประจำถิ่น เช่นกางเกงรูปช้างของสุรินทร์ กางเกงแมวของนครราชสีมา กางเกงทุเรียนหลง-หลินลับแลของอุตรดิตถ์ กางเกงปูก้ามดาบของสมุทรสาคร เป็นต้น ทำให้เกิดเกิดความซาบซึ้งและภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่น

4.3.3 ด้านจริยศาสตร์ทางการสื่อสาร

บุญประเพณีฮีตสิบสองที่สืบทอดกันมาเกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยียุคโลกาภิวัตน์จากการสื่อสารไร้พรมแดน ในแต่ละวันต้องสื่อสารกับคนอื่นบ่อยมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทางแชท อีเมล โทรศัพท์ หรือทางตัวต่อตัวก็ดี เรียกได้ว่าชาวอีสานยุคใหม่มีการติดต่อสื่อสารกันแทบจะตลอดเวลาเลยทีเดียว แต่จะรู้ได้ว่าการสื่อสารในชีวิตประจำวันนั้นมีประสิทธิภาพมากเพราะข่าวสารมีการเผยแพร่จากท้องถิ่นไปสู่สังคมภายนอกอย่างรวดเร็วมีประสิทธิภาพด้วยเทคโนโลยีตามวิวัฒนาการเกิดคุณค่าในการสร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคม และธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

4.3.4 ด้านจริยศาสตร์ทางการศึกษา

งานบุญประเพณีฮีตสิบสองที่ชาวบ้านร่วมดำเนินการในบุญพิธี ทำให้เกิดการถ่ายทอดสืบสานประเพณีจากกิจกรรม เห็นความสวยงามการแต่งกายผู้ที่มาร่วมงานบุญ ความเป็นระเบียบ

แบบแผนจากพิธีกรรม การจัดตกแต่งสถานที่ การแต่งกายของชาวบ้านที่ร่วมงานบุญ อาหารคาวหวานประจำฮีต ขั้นตอนก่อนหลังของบุญพิธี นับได้ว่างานบุญแต่ละครั้ง แต่ละท้องถิ่นเป็นสถานที่ขัดเกลาทางสังคมให้ได้ศึกษา รูปแบบโครงสร้างพิธีกรรมทำหน้าที่ถ่ายทอดปลูกฝังวัฒนธรรม เริ่มจากการเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติ ปฏิบัติที่ดีให้เด็กจนเห็นความเคยชิน ซึมซับจนกลายเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของเด็กโดยไม่รู้ตัว เกิดความรู้ด้วยการเลียนแบบอย่าง หรือเป็นกระบวนการทำซ้ำ ๆ มีความคิดที่จะได้พัฒนารูปแบบเพิ่มพิธีกรรมใหม่ที่ทันสมัยเป็นที่สนใจของสังคมนับเป็นการเชิญชวนได้อย่างดี

4.3.5 ด้านจริยศาสตร์ทางการพัฒนา

พิธีกรรมในฮีตสิบสองที่เป็นการผสมผสานในหลายความเชื่อ ตั้งแต่ความเชื่อเรื่องบาปบุญกุศลผลบุญในทางพระพุทธศาสนา หรือจะเป็นด้วยอิทธิฤทธิ์ของภูติผีที่ส่งเสริมช่วยให้ในสิ่งที่บนบาน หรือจากอำนาจของเทพเทวดาทั้งหลายที่จะดลบันดาลให้ได้มาด้วยการติดสินบนจากการอธิษฐานขอ นำพิธีกรรมเหล่านั้นมารวมเข้าเป็นเรื่องเดียวกันถือว่าเป็นการประยุกต์หรือพัฒนาพิธีกรรมที่สามารถเรียกขวัญกำลังใจ สร้างพลังในการร่วมบุญประเพณีนั้น ๆ ให้สำเร็จจะล่วงไปได้ด้วยดี ตัวอย่างที่ชัดเจนเป็นที่กล่าวถึงกัน นับวันจะทวีเพิ่มความขลัง เช่น บุญประเพณีฮีตบุญสงกรานต์ เดือนห้าพัฒนามาจนปัจจุบัน เริ่มจากพิธีกรรมวัดขยายสู่ชุมชนเข้าสู่สังคมเมือง สังคมประเทศ เป็นมรดกตกทอดจากรุ่นสู่รุ่น เป็นมรดกวัฒนธรรมของโลกในปัจจุบัน ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความรักความผูกพันต่อการถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีบรรพบุรุษ

4.3.6 ด้านจริยศาสตร์ทางสังคม

ฮีตสิบสอง ที่มีแนวความคิดทางสังคมของพระพุทธศาสนา มิใช่พบได้ในที่ใดที่หนึ่ง โดยเฉพาะจากพระไตรปิฎก แต่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายทั่วไป จึงต้องสำรวจพระไตรปิฎก โดยเฉพาะในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งสังคมหรือเพื่อประโยชน์สุขของสังคม มีนักปราชญ์หลายคนทีเดียวที่มองเห็นว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะปฏิเสศสังคมหรือโลก แต่แท้จริงแล้ว หากเป็นเช่นนั้นไม่ พุทธธรรมเกี่ยวกับสังคมมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ความหมายของคำว่า "สังคม" ซึ่งทางพระพุทธศาสนาได้มีคำสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม สอนเกี่ยวกับสวัสดิภาพของสังคม คำสอนเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และบ่อเกิดของสังคมและรัฐ เพื่อเลือกสรรความคิดทางสังคมแล้วนำมากำหนดเป็นทฤษฎีทางสังคมที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันคำสอนในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างทฤษฎีทางสังคมหรือทฤษฎีอื่นใดให้เป็นระบบ แต่มีจุดประสงค์เพียงช่วยมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์อันมีสรรพสัตว์จำนวนมาก ซึ่งทำให้เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้น สภาพความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น หรือความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน ต่างมีความรักความเอื้ออาทรน้อยลงแต่สำหรับคนที่เป็นคนดั้งเดิม

ยังคงมีความรักความสามัคคีกันเช่นเดิม ความเชื่อเรื่องผีในสังคมอีสานเป็นปัจจัยสำคัญที่ยังทำให้ความเชื่อเรื่องผีสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม

4.3.7 ด้านจริยศาสตร์ทางประเพณี

ฮีตสิบสองนั้นถือเป็นประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญที่มีประจำเดือนของชนชาวอีสาน เป็นการผสมประสานกันระหว่างแนวคิดของพุทธพราหมณ์ และผี ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาสู่เมืองไทย โดยเฉพาะดินแดนอีสานนั้น ประเพณีการทำบุญตามฮีตคองของเดือนต่าง ๆ มีมานานแล้วแต่สมัยก่อนจะเน้นพิธีทางของผีและพราหมณ์มากกว่า เพราะรากฐานเดิมของชาวอีสานจะเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ วิญญาณ เปรต เทวดาอารักษ์ต่าง ๆ ที่เชื่อกันว่ามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนชาวอีสานเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีที่มองไม่เห็นตัวตนจะมีอิทธิพลต่อชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ความอุดมสมบูรณ์ภาวะความแห้งแล้ง น้ำท่วม ความแปรปรวนทางสภาวะอากาศ ฤดูกาลต่าง ๆ ย่อมมาจากเทวดาอารักษ์ ผีปู้ตา ผีตาแฮกทั้งนั้น ดังนั้นพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงวนเวียนอยู่กับเรื่องผีโดยมีพ่อกะเจ้าหรือตาเจ้าเป็นผู้นำทางพิธี

เมื่อศาสนาพุทธเข้ามาสู่ประเทศไทยและดินแดนอีสาน ความเชื่อและพิธีกรรมจึงได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยได้นำเอาพิธีกรรมของศาสนาเข้าไปผสมผสาน มีพระสงฆ์องค์เจ้าเข้าไปมีส่วนร่วม มีพระเป็นผู้นำในบางพิธี เช่น บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น ด้วยเหตุที่แนวปฏิบัติส่วนใหญ่ โน้มไปทางพราหมณ์และผีมากกว่านั่นเอง เช่น การบวช การรักษาโรคด้วยพิธีล่ำผีฟ้า และพิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพเกษตรกรรม หากแต่พระผู้ประสงค์จะเดินตามแนวพุทธอย่างเคร่งครัด จึงต้องเดินทางจากภูมิลำเนาหมู่บ้านของตนเอง เพราะไม่อาจทนร่วมพิธีที่เอาพราหมณ์และผู้เป็นที่ตั้งจันลิมหรือกลบแนวของพุทธไปหมด ท่านจึงจาริกหาอาจารย์ผู้เดินตามพุทธจริง ๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นสายปฏิบัติ เช่น สายของหลวงปู่มั่น หลวงปู่ฝั้น เป็นต้น ซึ่งเป็นพระสายปฏิบัติดังกล่าว ท่านจะไม่ทำบุญช่าชะ บุญข้าวจี บุญข้าวสาก และอีกหลาย ๆ บุญที่เป็นแนวคิดของพราหมณ์และผีชัต ๆ แต่หากพิจารณาให้ดีแล้วส่วนใหญ่ยังมีนักปราชญ์หมู่บ้าน เป็นผู้นำและจะเอนไปทางแนวของพราหมณ์และผีมากกว่า

ประเพณีฮีตสิบสอง ที่เปลี่ยนรูปแบบวิธีการไป คือบุญคุณลานหรือบุญเดือนยี่ หรือเดือนสอง ระยะเวลาที่ผ่านมาชนชาวอีสานส่วนมากประกอบเกษตรกรรม คือการทำนาเป็นอาชีพหลัก จึงมีลานไว้เพื่อนวดข้าว ชนชาวอีสานมีความเชื่อตามโบราณเหมือนกับชาวบ้านอีสานทั่ว ๆ ไป จึงได้มีสถานที่นวดข้าวเรียกว่า "ลาน" การนำข้าวที่นวดแล้วมากองให้สูงขึ้นเรียกว่า "คุณลาน" ตลอดเวลาที่ผ่านมาเขตเมืองมีอาชีพทำนาเป็นหลักและต้องการจะทำบุญด้วยการบำเพ็ญทาน ถือฮีตสิบสองเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการดำรงไว้ และปลูกฝังวัฒนธรรมที่ติงามให้แก่เยาวชนคนรุ่นหลัง จึงได้จัดให้ลานข้าวเป็นสถานที่ทำบุญการทำบุญในสถานที่ดังกล่าวเรียกว่า "บุญคุณลาน" โดยกำหนด

เอาเดือนยี่หรือเดือนสองเป็นเวลาทำ เพราะมีกำหนดทำเอาในเดือนยี่นี้เอง จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "บุญเดือนยี่"

แบบโบราณบุญคุณลานชาวบ้านจะทำเฉพาะลานส่วนตัว หรือครอบครัวของตน ในหมู่บ้านหนึ่งจึงมีการทำแทบทุกครัวเรือน อยู่ที่ว่าเจ้าของบ้านในปีนั้นจะได้ผลผลิตมากหรือน้อย สภาพดินฟ้าอากาศเป็นอย่างไร ฝนดีหรือสภาพอากาศแห้งแล้ง ถ้าได้ผลผลิตมากก็อาจจะจัดการทำบุญแล้วเชิญญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านมาร่วมงานเพื่อจะได้เป็นมงคลแก่ตนและครอบครัว แต่ถ้าปีไหนได้ผลผลิตน้อยก็อาจจะจัดขึ้นมีเฉพาะสมาชิกในครอบครัวเดียวกันร่วมงาน ปัจจุบันนี้รูปแบบการปฏิบัติเปลี่ยนไป เมื่อเสร็จฤดูเกี่ยวข้าวจะกำหนดวันทำบุญ จะทำร่วมกันด้วยการนำข้าวไปรวมกันที่ใดที่หนึ่งส่วนมากก็จะกำหนดสถานที่ทำบุญเป็นที่วัดเป็นส่วนมาก ข้าวที่นำออกมารวมกันนั้นก็แล้วแต่ศรัทธาไม่ได้กำหนดว่าจะเป็นคนละกี่ถึง ส่วนหนึ่งก็จะถวายให้วัด ส่วนหนึ่งชาวบ้านก็จะนำกลับไปทำพันธุ์เพื่อเพาะปลูกปีต่อไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีทั้งข้อดีและข้อเสียคือ ส่วนที่ปรับตัวได้ ก็คือทำให้สะดวกรวดเร็ว จากการใช้เครื่องจักรเครื่องอำนวยความสะดวกที่เกิดจากเทคโนโลยีใหม่ ๆ และไม่ต้องใช้แรงงานสัตว์ซึ่งถือว่าเป็นการทรมาณสัตว์ ส่วนที่ปรับตัวไม่ได้ก็คือ ลงทุนมาก เนื่องจากต้องซื้อเครื่องจักรเครื่องยนต์มาใช้ทำให้สิ้นเปลืองมากขึ้น

4.3.8 ด้านจริยศาสตร์ทางศีลธรรม

พิธีกรรมและองค์ประกอบในพิธีกรรมเป็นส่วนสำคัญในการช่วยเสริมสร้างความรู้สึกร่วมกันที่มั่นคงทางจิตใจ ความปลอดภัยและสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนและหลักปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมและสะท้อนถึง เจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมมากที่สุดก็คือ คำสอนและหลักปฏิบัติในชั้น "ศีล" เพราะศีลเป็นระบบการควบคุมชีวิตด้านนอกเกี่ยวกับการแสดงออกทางกาย วาจาเป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน การดำเนินกิจการต่าง ๆ ของมวลชน การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงชีพ อยู่ด้วยดีของหมู่ชนนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของหมู่ชน อันจะเอื้ออำนวยให้ทุกคนสามารถบำเพ็ญกิจการที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปมีศีลห้า หรือเรียกว่า เบญจศีล หมายถึง การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย 5 ประการ บางทีเราก็มักเรียกว่า มนุษยธรรม ได้แก่ธรรมสำหรับมนุษย์ เพราะทำให้มนุษย์มีความประพฤติที่แตกต่างไปจากสัตว์ ซึ่งทำให้มนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์ มนุษย์เรานั้นถ้าจะเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์แล้ว จำจะต้องประพฤติอยู่ในศีลธรรมนี้อย่างสม่ำเสมอ ในการรักษาศีลนั้น มีความมุ่งหมายว่ารักษาตนให้เป็นคนมีศีล หรือให้ตนเองเป็นคนที่มีความประพฤติเป็นปกติ ป้องกันตนเองไม่ให้เสียหาย เพราะทางที่ตนจะเสียหายนั้น ก็เนื่องมาจากการกระทำชั่วของตนเอง และที่คู่กันของศีลคือธรรม คือคำสั่งสอนในศาสนา เป็นหลักประพฤติปฏิบัติในศาสนาป้องกันไม่ตกไปในทางเสื่อม ซึ่งช่วยนำพาเราจากสภาวะประจวบเหมาะแห่งความสับสนและความทุกข์ไปสู่สภาวะของการตระหนักรู้และเป็นสุข

4.3.9 ด้านจริยศาสตร์ทางวัฒนธรรม

บุญประเพณีฮีตบางประเพณีที่ถูกยกเลิกไป แต่ยังมีปฏิบัติสืบทอดตามระยะเวลาที่ผ่านมา มีวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ จากโลกตะวันตกได้แผ่ขยายเข้ามาในประเทศไทย ประเพณีวัฒนธรรมใหม่แบบชาติตะวันตกจึงแผ่เข้ามาได้อย่างรวดเร็ว ประเพณีวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากมนุษย์กำหนด มีทั้งดีและไม่ดีสร้างสรรค์และทำลาย จึงเป็นเหตุปัจจัยให้ประเพณีวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมเปลี่ยนแปลงไป จะมากน้อยจึงเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาตามประเพณีวัฒนธรรมใหม่ที่กำหนดขึ้น เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมศิลปะการเล่น วัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมการดำรงชีวิต หรือวัฒนธรรมเทคนิคการผลิตในระบบเศรษฐกิจใหม่

บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก ความเชื่อเกี่ยวกับการขอฟ้าฝนอันมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน ที่มีอาชีพในด้านกสิกรรมเป็นหลัก คนโบราณอีสานทั่วไปเชื่อว่า การเอาบุญบั้งไฟในเดือนหกนั้น เกิดจากความเชื่อที่ว่า พระยาคนคาก (คางคก) ได้ทำสัญญาสงบศึกกับพระยาแถน หลังจากที่ต้องสู้กันแล้ว พระยาแถนเกิดพ่ายแพ้และยอมเป็นเมืองส่วย (เมืองขึ้น) จะมอบบรรณาการด้วยการแต่งฝนฟ้าให้ทุกปี ซึ่งพอเมื่อถึงเดือนหก คนในเมืองมนุษย์ก็จะจุดบั้งไฟขึ้นไปเดือนพระยาแถนเพื่อให้รู้ว่าถึงฤดูทำนาแล้วการทำบุญให้ทานและมีความเกี่ยวข้องกับบั้งไฟเรียกว่า "บุญบั้งไฟ" อีกอย่างหนึ่งท่านเรียกว่า "บุญเดือนหก" เพราะมีกำหนดทำกันในเดือนหก นอกจากนี้ บางท้องถิ่นถือว่าการจุดบั้งไฟเพื่อเหตุผลดังกล่าวแล้ว ยังถือว่าเป็นการเสี่ยงทายว่าฟ้าฝนปีนี้เป็นอย่างไร โดยการสังเกตจากบั้งไฟที่จุด หากว่าบั้งไฟขึ้นดีไม่มีเหตุขัดข้องก็ถือว่าฟ้าฝนในปีนี้ ดีแต่ทว่าบั้งไฟไม่ขึ้นหรือมีอุปสรรคถือว่าฟ้าฝนในปีนั้นไม่ค่อยจะดี และมักจะมีการห้ามเอาช่างที่ทำบั้งไฟที่ไม่ขึ้นโยนลงบ่อโคลน เป็นการลงโทษและเป็นที่สนุกสนาน เกี่ยวกับ ประเพณีความเชื่อในเรื่องนี้ชาวอีสานได้ปฏิบัติเป็นประเพณีมาจนถึงปัจจุบันนี้

การทำบุญบั้งไฟหาก มีสาเหตุที่ไม่อำนวยความสะดวกที่สำคัญ คือ" บริเวณแถบนี้ อยู่ใกล้กับการจราจรทางอากาศการขึ้นลงของเครื่องบิน การจัดงานบุญบั้งไฟที่ใหญ่โตให้เป็นที่รู้จักของชนส่วนมากอย่างเช่นในจังหวัดยโสธรนั้นไม่มี คงมีแต่เล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น ไม่มีการจัดบุญบั้งไฟที่เป็นการแข่งขันเพื่อการพนันแต่อย่างใด การเปลี่ยนแปลงที่ผิดไปจากเดิมประเพณีบุญบั้งไฟ คือ

- (1) ส่วนมากจัดตามฤดูกาล ส่วนน้อยเลยไปถึงเดือนเจ็ด
- (2) ผิดไปจากแนวความเชื่อเดิม คือ จุดเพื่อขอฝน แต่ปัจจุบันการจุดบั้งไฟเป็นแอบแฝงด้วยการพนัน
- (3) บั้งอัดดินประสิ้วเดิมใช้บั้งไม้ไผ่ที่แตกง่ายไม่ค่อยจะอันตราย แต่ปัจจุบันใช้บั้งเหล็กจุดแล้วถ้าขึ้นก็สูง ชนเข็ญอื่น แต่ถ้าแตกถูกใครคนใดคนหนึ่งอันตรายถึงชีวิต
- (4) ไม่ค่อยเป็นที่นิยม หลายหมู่บ้านไม่จัดบุญประเภทนี้เลย

วิเคราะห์คุณค่าบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านจรรยาศาสตร์ ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนชาวอีสาน ซึ่งประกอบไปด้วยคุณค่าทางด้านพุทธศาสนา ด้านศีลธรรม ด้านคุณธรรม ด้านจริยธรรม ที่เป็นหลักพัฒนาสังคมมนุษย์ที่สมบูรณ์ในทัศนะของพุทธศาสนา ประกอบด้วย

- 1) ทางด้านจรรยาศาสตร์ของสังคมชนชาวอีสานประพุดิตินตังาม เอกลักษณ์การแต่งกาย อาหารการกิน ศิลปะการแสดง ที่เด่นชัดปรากฏได้ในสังคมตามอดีตจนปัจจุบัน
- 2) ด้านพฤติกรรม มีการแสดงออกทางกาย วาจา ใจ มีการพัฒนาดีขึ้นไปตามกาลเวลาที่ผ่านมานับได้ว่าคนอีสานส่วนใหญ่มีน้ำใจ จิตใจงาม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกันแบ่งปันกันดี
- 3) ด้านการศึกษา ของชุมชนชาวอีสานมีความรู้ดีขึ้นตามอารยธรรมที่เจริญก้าวหน้า มีพัฒนาการก้าวหน้า แต่ก็ยังไม่ทิ้งรากเหง้าเดิม รักษาไว้ให้ลูกหลานได้เห็นและสืบทอดต่อไป
- 4) ด้านคุณภาพชีวิต ของชุมชนชาวอีสานมีความเป็นอยู่ดีขึ้นอันเป็นผลมาจากความสามัคคีในการพัฒนา สิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่ได้จากงานบุญประเพณีฮีตสิบสองก็คือ การสร้างงานศิลปะของชุมชนชาวอีสานอันสื่อให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางจิตใจของชนชาวอีสานของคนในชุมชนที่มีศิลปะเปรียบดั่งภาษาที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นบ่อเกิดของอารยธรรมแหล่งต่าง ๆ ของภาคอีสานที่ชุมชนต่าง ๆ มีแนวโน้มให้อิทธิพลได้สืบทอดกันมาอย่างไม่จบสิ้นตามคติความเชื่อแล้วกลายเป็นจริยธรรมทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมที่แสดงออกผ่านทางบุญประเพณีฮีตสิบสอง ของสังคมชนชาวอีสานเสมอมา

4.4. สรุป

เมื่อก้าวโดยรวมสังคมมนุษย์นั้นไม่ได้อยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง หากแต่จะเคลื่อนไหวตลอดเวลา ดังนั้นแนวโน้มโดยทั่วไปของสังคมจึงอยู่ในสภาพที่จะเปลี่ยนแปลงประเพณีวัฒนธรรมอยู่เสมอ โดยความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางด้านประเพณีวัฒนธรรมแล้วเราพิจารณาในลักษณะของการเปรียบเทียบความแตกต่างของสิ่ง ๆ หนึ่งในเวลาต่างกัน การเปลี่ยนแปลงประเพณีวัฒนธรรมจึงเกี่ยวข้องกับเวลา หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมประเพณีและวัฒนธรรมนี้ เราพิจารณาในแง่การเปรียบเทียบความแตกต่างของสังคมประเพณีและวัฒนธรรมหนึ่งในเวลาที่ผ่านมา

การเปลี่ยนแปลงประเพณีฮีตสิบสองชนชาวอีสาน ส่วนมากมีแนวคิดต่อการเปลี่ยนแปลงประเพณีฮีตสิบสองด้านต่าง ๆ ดังนี้

ประเพณีบางอย่างเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงแล้วทำให้เกิดผลดีมากขึ้นอย่างเช่น บุญคุณลานเปลี่ยนจากการที่ทำกันในลานนวดข้าวของตนเองเฉพาะภายในครอบครัวญาติพี่น้องของตนและบางครอบครัวอาจจะได้กระทำเลยเพราะยุ่งยากหลายอย่างเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยทั้งภายในและ

ภายนอก เปลี่ยนแปลงมาร่วมกันทำในสถานที่ใดที่หนึ่งปัจจุบัน ส่วนมากก็ทำกันภายในวัดเอาวัดเป็น ศูนย์กลาง เรียกว่าบุญ "กุ่มข้าวใหญ่" ชาวบ้านจะมาร่วมกันทุกครัวเรือนเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีปรองดองกันภายในหมู่บ้าน มีอะไรก็ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

ประเพณีบางอย่างเปลี่ยนไปแล้วทำให้เกิดผลเสียก็มี อย่างเช่น บุญเข้ากรรมเมื่อเปลี่ยนไปแล้วทำให้เกิดผลเสียไม่มีสาระเป็นไปทางด้านพระวินัยบัญญัติ แต่จะเน้นไปในด้านการปฏิบัติ สมถวิปัสสนากรรมฐานมากกว่า และที่สำคัญบางที่อาจทำเพื่อหาปัจจัยก่อสร้างวัตถุถาวรมากกว่าที่จะชำระไว้ซึ่งพระวินัยบัญญัติ

ประเพณีฮีตสิบสองมีการเปลี่ยนแปลงไปบางฮีต คือ บุญคุณลานหรือบุญเดือนยี่ บุญข้าวจี่ หรือบุญเดือนสาม บุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางประเพณีวัฒนธรรมนั้นจะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับปทัสถาน อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของระบบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ครอบคลุมสังคมนั้นและเมื่อเราพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประเพณีและวัฒนธรรมก็จะครอบคลุมไปถึงระเบียบกฎเกณฑ์ ทัศนคติ ค่านิยม แบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทกฎหมายต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งการประพฤติปฏิบัติไปตามปทัสถานเหล่านี้จะอยู่ในโครงสร้างของสังคม

โดยสรุปแล้วฮีตสิบสองเป็นพิธีกรรมตามปฏิทินในรอบปีที่มีการถือปฏิบัติกันเป็นประจำจะเห็นได้ว่าศูนย์กลางแห่งศรัทธาคือ “วัด” ก็กับการทำบุญบำรุงพุทธศาสนาตลอดทั้งปี กิจกรรมของการทำนาก็เป็นหัวใจสำคัญของฮีตสิบสองเช่นกัน กฎธรรมชาตคือ “ฤดูกาล” สวน “ผี ปูย่า ตายาย” และผีอื่น ๆ ในธรรมชาติรวมถึงเทวดาอารักษ์โดยเฉพาะ “แถน” หรือผีฟ้า ก็เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือการแสดงออกในพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปีเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อและความยึดถือของพุทธศาสนิกชน เมื่อจำแนกออกให้เห็นชัดว่าบุญเดือนไหน เกี่ยวของกับอะไรนี้ ดังนี้

1) บุญที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง บุญลักษณะนี้จะมี 6 บุญ หรือ 6 เดือน คือ บุญเข้ากรรม บุญข้าวจี่ บุญพะเหวด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และบุญกฐิน

2) บุญที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน บุญลักษณะนี้จะเกี่ยวกับการขอพรหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติให้เช่น ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น จะมีอยู่ 2 บุญ คือ บุญคุณลาน และบุญบั้งไฟ

3) บุญเกี่ยวกับกำลังใจในการดำรงชีพ บุญลักษณะนี้เกิดขึ้นภายใต้ความเชื่อที่ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะอำนวยความสุขสวัสดิภาพใหม่ 2 บุญคือ บุญสงกรานต์และบุญข้าชะ

4) บุญที่เกี่ยวกับความกตัญญูบุญลักษณะนี้จะเน้นที่การทำบุญอุทิศเป็นสำคัญมี 2 บุญคือ บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก

5) บุญที่ต้องอาศัยการเตรียมการ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือแรงร่วมใจของคนในหมู่บ้าน สำหรับการช่วยเตรียมทั้งอุปกรณ์และสถานที่ แรงงานความร่วมมือจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ในการจัดพิธีสงฆ์ เกิดความสมัครสมานสามัคคีความสัมพันธ์ เช่น บุญสงฆ์น้ำ บุญบั้งไฟ

คุณค่าทั้งหลายทั้งมวลของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ที่ชนชาวอีสานสืบทอดกันมา เป็นไปตามหลักของจริยศาสตร์ที่คิดและลงมือปฏิบัติได้เป็นที่สมบูรณ์แบบ หรือคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ศิลปะของ ความงาม ความชอบ ความไม่ชอบ ความสมบูรณ์ถูกต้องของกระบวนการ ทักษะนิสัย คติต่าง ๆ ได้อย่างกลมกลืนสอดรับเป็นอย่างดีตลอดมา

คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์

1) บุญเข้ากรรม (เดือนอ้าย) พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องเข้าปริวาสกรรม จึงจะพ้นอาบัติหรือพ้นโทษ เป็นส่งเสริมให้พระมีความซื่อสัตย์รับผิดชอบตนเอง เป็นพิธีกรรมทางศาสนา มีระเบียบแบบแผนตามพระวินัย

2) บุญข้าวคูณลาน (เดือนยี่) ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จจะทำเป็นฟ่อน ก่อนนำเข้ายุ้งตามความเชื่อจัดทำบุญ เป็นวัฒนธรรมปฏิบัติ จัดตกแต่งสถานที่ทั้งพิธีสงฆ์และสถานที่ผู้ร่วมบุญ เกิดความร่วมแรงกายแรงใจจัดเตรียมงาน มีประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรมงานบุญ

3) บุญข้าวจี่ (เดือนสาม) ชุมชนชาวบ้านจะนัดหมายกันมาทำบุญร่วมกันโดยช่วยกันปลูกผามหรือปะรำเตรียมไว้ในตอนบ่าย รุ่งเช้าในวันต่อมาชาวบ้านจะช่วยกันจี่ข้าว หรือปักข้าวถวายพระ เกิดเป็นวัฒนธรรมชุมชน เป็นบุญที่ทำให้เกิดความสนใจในประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

4) บุญเผาตุง ประเพณีตามคติความเชื่อผู้ใดได้ฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรทั้ง 13 กัณฑ์ จบภายในวันเดียว บุญเผาตุงนี้จะทำติดต่อกันสามวัน วันแรกจัดเตรียมสถานที่ตกแต่งศาลาการเปรียญวันที่สองเป็นวันเฉลิมฉลองพระเวสสันดร การแห่ผ้าเผาตุง (ผ้าฝ้ายยาวเขียนภาพเล่าเรื่องพระเวสสันดร) เวลาค่ำจะมีเทศน์ วันที่สามเป็นงานบุญพิธี มีรูปแบบวัฒนธรรมในการเตรียมงาน ขั้นตอนพิธีการที่ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้

5) บุญสงฆ์น้ำ มีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนห้า ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาตั้งแต่โบราณ ในวันนี้พระสงฆ์นำพระพุทธรูปออกจากโบสถ์มาไว้ที่หอสงฆ์ ตอนบ่าย ชาวบ้านจะนำน้ำอบ น้ำหอม มาร่วมกันสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่หอสงฆ์ จากนั้นก็ออกไปเก็บดอกไม้ ระหว่างนี้ชาวบ้านจะพากันเล่นเพื่อความสนุกสนานรดน้ำคำหัวญาติผู้ใหญ่ และเล่นสาดน้ำกัน ชาวบ้านแต่งตัวมาร่วมบุญ สาดน้ำให้ชุ่มฉ่ำ เป็นการคลายความร้อนของหน้าร้อน เป็นบุญประเพณีที่ชื่นชอบ เป็นที่สนใจของชาวต่างชาติ

6) บุญบั้งไฟ เป็นตำนานพื้นบ้านอีสานเชื่อว่าเป็นการจุดบั้งไฟเป็นสัญญาณเตือนให้พญาแถนรู้ว่าถึงฤดูทำนาแล้วให้ พญาแถนบันดาลให้ฝนตกและมีปริมาณเพียงพอแก่การปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร

พิธีกรรม มีประมุขกำหนดวันจะทำบุญบังไฟ ชาวบ้านศรัทธาร่วมกันบริจาคเงินซื้อวัสดุอุปกรณ์เตรียมทำบังไฟ มักจะมีการแข่งขัน บังไฟระหว่างคุ้มบอกกล่าวไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ ให้ทำบังไฟมาแข่งขันกันตามขนาดที่กำหนด พอถึง "ม้อโฮมบุญ" หรือวันรวม ชาวบ้านจะจัดทำบุญเลี้ยงพระเพล "พิธีสดสงฆ์" พระภิกษุ ผู้มีศีลศึกษาธรรมวินัยมาตลอดพรรษาให้ได้เลื่อนเป็นตำแหน่งสูงขึ้น

"ฮต" จากพระภิกษุธรรมดาให้เป็นภิกษุชั้น "อาจารย์" แต่เรียกสั้นๆ ว่า "จารย์" ประมาณเวลา 15.00 น. ของม้อโฮมนำ "กองฮต" และ "กองบวช" มาตั้งไว้กลางศาลาโรงธรรมทางวัดจะตีกลองเป็นสัญญาณ บอกให้ทุกคุ้มนำบังไฟมารวมกันที่วัด

จัดขบวนแห่บังไฟ จะเชิญบังไฟไปพร้อม ๆ กันด้วย จะมีหัวหน้ากล่าวนำคำเชิญเป็นวรรคๆ ไปแล้วให้ผู้เข้าร่วมขบวนแห่ทุกคนกล่าวตาม

รุ่งเช้าของวันบุญบังไฟ ญาติโยมนำข้าวปลาอาหารทั้งขนมหวาน มาทำบุญตักบาตรร่วมกันที่วัด พระฉันจังหันเสร็จแล้วก็นำบังไฟมารวมกันที่วัดแล้วนำไปจุดที่ "ค้ำบังไฟ" (ร้านสำหรับจุดบังไฟ) ที่สำคัญเวลาจุดต้องหันหัว บังไฟไปทางทุ่งนาหรือหนองน้ำเพื่อป้องกันอันตราย

บุญประเพณีนี้เป็นที่สนใจของชาวต่างชาติ มีคุณค่าของการสร้างสรรค์ มีระเบียบแบบแผนการทำกิจกรรมงานบุญ เกิดความซาบซึ้งและภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม

7) บุญชำระ ตามความเชื่อที่ว่าเดือนเจ็ดต้องทำบุญชำระจิตใจให้สะอาดและเพื่อปิดเป่ารังควาญสิ่งไม่เป็นมงคลออกจากหมู่บ้าน มีพิธีกรรมทั้งพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ ชาวบ้านจะพากันนำภัตตาหารมาถวายแด่พระภิกษุสงฆ์และร่วมกันฟังเทศน์ฟังธรรม มีการเช่นไหว้ศาลหลักบ้าน เพื่อขอความคุ้มครองให้พ้นจากภัยพิบัติและช่วยขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามออกไปจากหมู่บ้าน ให้บ้านเกิดความเป็นสิริมงคล

8) บุญเข้าพรรษา ในสมัยพุทธกาลพระภิกษุเที่ยวจาริกสอนธรรมไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้ภิกษุต้องจำพรรษา 3 เดือน ในฤดูฝนโดยมิให้ไปค้างแรมที่อื่นใดนอกจากในวัดของตน ถ้าภิกษุฝ่าฝืนถือว่า "ศีลขาดและต้องอาบัติทุกกฏ" เว้นแต่กรณีจำเป็นที่เรียกว่า "สัตตพหุกรณี" เช่น บิดามารดา ป่วย เป็นต้น แต่ต้องกลับมาภายใน 7 วันพรรษาจึงจะไม่ขาดบุญประเพณีนี้เป็นความรับผิดชอบแก่สังคม ได้ศึกษาหลักการและเหตุผลที่มาของงานบุญมีระเบียบแบบแผนและระยะเวลาของการปฏิบัติ

9) บุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญให้ญาติผู้ล่วงลับ โดยการนำข้าวปลาอาหารคาวหวาน หมายพลู บุหรืออย่างละเล็กละน้อย ห่อด้วยใบตองเป็นสองห่อกลัดติดกันเตรียมไว้ตั้งแต่หัวค่ำ เวลาตีสาม ตีสี่ของวันรุ่งขึ้นจะนำห่ออาหารและหมายพลูไปวางไว้ตามโคนต้นไม้รอบ ๆ วัด เป็นบุญประเพณีตามความเชื่อผสมผสาน มีคุณค่าของความกตัญญูการตอบแทน มีพิธีการและกระบวนการที่ต้องอาศัยความสนใจอย่างรู้คุณค่า

10) บุญข้าวสาก เป็นประเพณีในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 ชาวบ้านจัดเตรียมสำหรับอาหาร ซึ่งบรรจุก้าวเหนียว อาหารแห้ง เป็นต้น และท่อนข้าวเล็ก ๆ อีกท่อนหนึ่งเพื่ออุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับและนำไปทำบุญที่วัด โดยจะเขียนชื่อเจ้าของสำหรับอาหารและเครื่องไทยทาน ลงในสลากใส่ไว้ในบาตร เพื่อให้พระในวัดจับสลาก หากภิกษุรูปใดจับสลากได้ชื่อผู้ใด ก็จะได้สำหรับอาหารพร้อมเครื่องไทยทานของเจ้าภาพนั้น ๆ แสดงถึงความผูกพัน ความระลึกนึกถึง ปลุกฝังการเป็นคนกตัญญูรู้คุณ ที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่ ลูกหลานมีประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรมงานบุญ

11) บุญออกพรรษา วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 พระสงฆ์จะไปรวมกันที่อุโบสถเพื่อแสดงอาบัติต่อกัน แล้วทำวัตรและทำปวารณาแทนการสวดปาฏิโมกข์ (ปวารณา คือ พิธีกรรมทางศาสนาที่สงฆ์ยอมให้ว่ากล่าวตักเตือนกับการปวารณาจะทำในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ซึ่งเป็นวันออกพรรษา) จึงเรียกวันออกพรรษาว่า วันปวารณาหรือวันมหาปวารณา (จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2538) ส่วนชาวบ้านก็จะเตรียมข้าวปลาอาหาร เพื่อให้ทำบุญตักบาตรที่วัดในตอนรุ่งเช้าและถวายผ้าจ่านำพรรษาแด่ภิกษุสามเณร ตอนค่ำมีการเวียนเทียน คนในสังคมมีประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรมงานบุญ เป็นบุญประเพณีที่ทำให้เกิดความสนใจในประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

12) บุญกฐิน บุญที่เรียกว่า "กาลทาน" มีกำหนดทำได้เฉพาะใน ช่วงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึง วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี หรือ "บุญเดือน 12" ชาวอีสานมีความเชื่อว่าผู้ใดได้ทำบุญกฐินจะไม่ตกรอกและจะได้รับผลบุญที่ทำในชาตินี้ไว้เก็บกินในชาติหน้า จัดเป็นงานสำคัญ พิธีกรรมนั้นคล้ายคลึงกับภาคกลางสำหรับ ชาวอีสานจะมีเครื่องบริวารกฐิน ซึ่งส่วนมากจะเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนมาตั้งวางไว้ในที่เปิดเผยเพื่อให้ญาติพี่น้อง หรือชาวบ้าน ไกล่เคียงนำสิ่งของ เช่น เสื้อ หมอน อาสนสงฆ์ ฯลฯ มาร่วมสทบ

ตอนเย็นของวันรวมก็จะนิมนต์ พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์

ตอนกลางคืน ที่ขาดไม่ได้บุญกฐินก็คือ ต้องจุด "บั้งไฟพญานาค" อย่างน้อยจำนวน 4 บั้ง จุดเมื่อตอนหัวค่ำหนึ่งลูก ตอนดึกหนึ่งลูก ตอนใกล้สว่างหนึ่งลูก และตอนถวายกฐินอีกหนึ่งลูก นอกจากจุดบั้งไฟพญานาคแล้วก็จะจุดบั้งไฟทะเลเป็นระยะ ๆ ในขณะที่แห่กฐิน

รุ่งเช้า ขบวนแห่กฐินจากบ้านไปถวายพระสงฆ์ที่วัด เมื่อถึงวัดต้องแห่เครื่องกฐินเวียนขวาสามรอบ รอบศาลาโรงธรรม จากนั้นจึงนำเครื่องกฐินขึ้นตั้งบนศาลาโรงธรรม นำข้าวปลา อาหารถวายพระ ถ้าถวายตอนเช้าก็เลี้ยงพระตอนฉันจังหัน แต่ถ้าถวายตอนบ่ายก็เลี้ยงพระตอนเพล พระสงฆ์สามเณรฉันเสร็จแล้วผู้เป็นเจ้าของกฐินจะจัดรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย นำรับศีลแล้วกล่าวคำถวายกฐินเป็นเสร็จพิธี ส่วนพระสงฆ์เมื่อมีกฐินมาทอดที่วัดก็จะประชุมสงฆ์แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งเสนอต่อที่ประชุมสงฆ์ว่าควรให้แก่ภิกษุ (เอ่ยนามภิกษุ) ที่สมควรจะได้รับกฐิน ส่วนมากก็เป็นเจ้าอาวาสวัดนั้นๆ เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นชอบตามที่ผู้เสนอ ก็จะเปล่งคำว่า "สาธุ" พร้อมกัน

เป็นบุญประเพณีที่ทำให้เกิดความสนใจในวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่เป็นไปตามพระวินัยของศาสนาพืธี ที่ทุกคนได้ร่วมสร้างกุศลผลบุญ

คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านจรรยาศาสตร์

1) บุญเข้ากรรม (เดือนอ้าย) พระสงฆ์ทำพิธีเข้ากรรมเพื่อชำระมลทินเพราะได้ล่วงละเมิดชาวบ้าน ๆ ได้ดูแลภัตตาหารให้พระ ได้บุญกุศลมาก

2) บุญข้าวคูณลาน (เดือนยี่) ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จก่อนนำเข้ายุ้ง ตีใจได้ข้าวหายเหน็ดเหนื่อยจิตใจเบิกบานอยากทำบุญทำทาน เพื่อเป็นกุศลส่งให้ในปีต่อไปจะได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นอีก เรียกว่า "คูณให้ใหญ่ให้สูงขึ้น" เป็นขวัญกำลังใจ

3) บุญข้าวจี (เดือนสาม) ชุมชนชาวบ้านจะนัดหมายกันมาทำบุญร่วมกัน รุ่งเช้าในวันต่อมา ชาวบ้านจะช่วยกันจี้ข้าว หรือปิ้งข้าวและตักบาตรข้าวจีร่วมกัน มีการเทศน์ทานชาดก เรื่องนางปุลณทาสีเป็นเสร็จพิธี เกิดความสมัครสมานสามัคคีในการเตรียมงาน มีความสุขในการทำบุญ

4) บุญเวด ประเพณีตามคติความเชื่อผู้ใดได้ฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรทั้ง 13 กัณฑ์จบภายในวันเดียว จะได้เกิดร่วมชาติภพกับพระศรีอริยมุตไทย ชาวบ้านรวมทั้งพระภิกษุสงฆ์จากหมู่บ้านใกล้เคียงจะมาร่วมพิธีมีทั้งการจัดขบวนแห่เครื่องไทยทานฟังเทศน์และแห่พระเวส มีเทศน์เรื่องพระเวสสันดร วันที่สามเป็นงานบุญพิธี ชาวบ้านจะร่วมกันตักบาตรข้าวพันก้อน ชาวบ้านมาตั้งกัณฑ์เทศน์ พระมาเทศน์ถวายอานิสงฆ์อีกกัณฑ์หนึ่ง พิธีกรรมต่าง ๆ จัดเตรียมการตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมดั้งเดิมตามหลักศาสนาพืธี

5) บุญสงน้ำ (เดือนสี่) มีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนห้า ซึ่งถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาตั้งแต่โบราณ พระสงฆ์นำพระพุทธรูปออกจากโบสถ์มาไว้ที่หอสง ชาวบ้านจะนำน้ำอบ น้ำหอมมาร่วมกันสงน้ำพระพุทธรูป ไปเก็บดอกไม้มาจัดประกวดประชันในการบูชาพระ มีการละพินบ้านเล่นแคน ฉิ่งฉาบ เพื่อความสนุกสนาน รดน้ำดำหัวญาติผู้ใหญ่ขอพรจากพ่อแม่ พี่ป้าญาติผู้ใหญ่และเล่นสาดน้ำกัน โดยชาวบ้านอาจเล่นสนุกสนานถึง 15 วัน การเล่นสาดน้ำสงกรานต์ ประแป้งดินสอพองขอขมาลาโทษ ให้อภัยไม่ถือสา ชาวบ้านเล่นด้วยความสนุกสนานชื่นมื่น การก่อพระเจดีย์ทรายเป็นกุศลโลบายขนทรายเข้าวัด ใช้น้ำสงฆ์

6) บุญบั้งไฟ เป็นตำนานพื้นบ้านอีสานเชื่อว่าเป็นการเตือนให้พญาแถนรู้ว่าถึงฤดูทำนาแล้วให้ พญาแถนบันดาลให้ฝนตกและมีปริมาณเพียงพอแก่การปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร พิธีกรรมเมื่อได้กำหนดวันจะทำบุญบั้งไฟ ชาวบ้านศรัทธาร่วมกันบริจาคเงินซื้อสิ่งของทำบั้งไฟ ปัจจุบันมักจะมีการแข่งขัน บอกกล่าวไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ ให้ทำบั้งไฟมาแข่งขัน อาจเป็น "บั้งไฟหมื่น" (มีน้ำหนักไม่เกิน 120 กิโลกรัม) "บั้งไฟแสน" (มีน้ำหนักมากกว่า 120 กิโลกรัม) ก็ได้พอถึง "มี้อโฮมบุญ" หรือวันรวมชาวบ้านจะจัดทำบุญเลี้ยงพระเพล ประมาณเวลา 15.00 น. ของมี้อโฮม นำ "กองฮด" และ "กองบวช"

มาตั้งไว้กลางศาลาโรงธรรมทางวัดจะตีกลองเป็นสัญญาณ บอกให้ทุกคุ้มนำบั้งไฟมารวมกันที่วัดแต่ละคุ้มจะเอ้บั้งไฟ (ตกแต่งบั้งไฟ) ของตนให้สวยงาม เป็นการประกวดประชันกันเบื้องต้น

มีการจัดขบวนแห่บั้งไฟ และในขณะที่แห่บั้งไฟจะเซ็งบั้งไฟไปพร้อม ๆ กันด้วย

การเซ็งบั้งไฟจะมีหัวหน้า กล่าวนำคำเซ็งเป็นวรรคๆ ไปแล้วให้ผู้เข้าร่วมขบวนแห่ทุกคน กล่าวตาม ขณะที่กล่าวก็ทำให้เข้ากับจังหวะเซ็งนั้นด้วย

รุ่งเช้าของวันบุญบั้งไฟ ญาติโยม จะนำข้าวปลาอาหารทั้งขนมหวาน มาทำบุญตักบาตรร่วมกันที่วัด หลังจากพระฉันจังหันเสร็จแล้วก็นำบั้งไฟมารวมกันที่วัดแล้วนำไปจุดที่ "ค้ำบั้งไฟ"

บุญประเพณีบั้งไฟนี้ มีการทำและตกแต่งบั้งไฟสวยงาม ส่วนผู้สนใจร่วมพิธีการ มีความเป็นระเบียบมีแบบแผน ยึดถือตามคติความเชื่อแต่โบราณ

7) บุญช่าชะ ความเชื่อที่ว่าเมื่อถึงเดือนเจ็ดต้องทำบุญชำระจิตใจให้สะอาดและเพื่อปิดเป่ารังควาญสิ่งไม่เป็นมงคลออกจากหมู่บ้าน บางท้องถิ่นเรียกประเพณีนี้ว่าบุญเบิกบ้านซึ่งมีพิธีกรรมทั้งวันงานชาวบ้านจะพากันนำภัตตาหารมาถวายแด่พระภิกษุ สงฆ์และร่วมกัน ฟังเทศน์ฟังธรรม การเช่นไหว้ศาลหลักบ้าน คุ้มครองให้พ้นจากภัยพิบัติและช่วยขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามออกไปจากหมู่บ้าน ให้บ้านเกิดความเป็นสิริมงคล เป็นคติความเชื่อที่ได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ได้เกิดกุศลในการร่วมบุญประเพณีอีตีสิบสอง

8) บุญเข้าพรรษา เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนแปดตอนเช้าญาติโยมก็นำดอกไม้ธูปเทียน ข้าวปลาอาหาร มาทำบุญตักบาตรที่วัดตอนบ่ายจะนำสงฆจิวร ผ้าอาบน้ำ เทียนพรรษา และดอกไม้ธูปเทียนมาถวาย พระภิกษุที่วัดแล้วรับศีลฟังธรรมพระเทศนา

บุญประเพณีนี้ ชาวบ้านจะนำดอกไม้ธูปเทียนมารวม กันที่ศาลาโรงธรรมเพื่อรับศีล และเวียนเทียนจนครบสามรอบ แล้วจึงเข้าไปในศาลาโรงธรรมเพื่อฟังพระธรรมเทศนา มีความสุข ได้กุศล ส่วนผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้าก็จะพากันรักษาศีลแปดจนถึงเช้าวันรุ่งขึ้น ได้ปฏิบัติฝึกกายใจให้ได้รับความสุขอย่างใสสะอาด อานิสงส์จากการร่วมบุญมาก

วันแรมหนึ่งค่ำเดือนแปด อันเป็นวันเข้าพรรษา ซึ่งพระภิกษุจะ ต้องจำพรรษาในวัดของตนเป็นเวลาสามเดือน ชาวบ้านได้มีโอกาสอบรมบ่มจิตใจ มีพระเป็นที่ปรึกษา ยึดเหนี่ยว

9) บุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญให้ญาติผู้ล่วงลับ รวมทั้งผีไร้ญาติอื่น ๆ ซึ่งเชื่อว่าจะมาเยี่ยมญาติพี่น้องในเวลานี้มารับไปเพื่อจะได้ไม่อดอยากหิวโหย เป็นการทำบุญและทำทานแล้วยังแสดงถึงความกตัญญู สร้างความผูกพันระลึกรู้ถึง มีคุณค่าทางจิตใจ

10) บุญข้าวสาก ชาวบ้านจัดเตรียมสารบ้ออาหาร ซึ่งบรรจุข้าวเหนียว อาหารแห้ง เช่น ปลาแห้ง เนื้อย่าง แจ่วบองหรือ น้ำพริกปลาร้า และ อีกห่อหนึ่งสำหรับอุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับและนำไปทำบุญที่วัด ทำสลากโดยเขียนชื่อเจ้าของใส่ลงในบาตรเพื่อให้พระในวัดจับขึ้นมา เมื่อพระภิกษุรูปใด

จับได้ชื่อใคร เจ้าของก็นำสำหรับอาหารพร้อมเครื่องไทยทานไปถวาย เป็นบุญประเพณีที่แสดงถึงความผูกพัน ความระลึกนึกถึง ลูกหลานเห็นตัวอย่างที่ดีของอดีตเพื่อพัฒนาปัจจุบัน

11) บุญออกพรรษา วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 พระสงฆ์จะไปที่อยู่โบสถ์เพื่อแสดงอาบัติต่อกัน ทำวัตรและทำปวารณา (ปวารณา คือ พิธีกรรมที่พระสงฆ์ยอมให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ หรือเรียกวันออกพรรษาว่า วันปวารณาหรือวันมหาปวารณา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, 2538) ชาวบ้านเตรียมข้าวปลาอาหาร เพื่อให้ทำบุญตักบาตรที่วัดและถวายผ้าจำนำพรรษาแต่ภิกษุสามเณร ตอนค่ำมีการเวียนเทียน เป็นบุญประเพณีที่ชนชาวอีสานหรือลูกหลานได้เรียนรู้ศาสนามงคล พิธีเกิดทักษะการทำงานอย่างมีระบบระเบียบ

12) บุญกฐิน ภิกษุสงฆ์มีโอกาสได้ผลัดเปลี่ยนไตรจีวรใหม่ เนื่องจากของเก่าใช้ชุ่มห่มมาตลอดระยะเวลาสามเดือน ในสมัยพุทธกาลพระพุทธรองค์ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ ภิกษุชาวเมืองปาฐาจำนวน 30 รูปพากันเดินทางไปเฝ้าพระพุทธรองค์ที่พระเชตุวันมหาวิหารไม่ทันวันเข้าพรรษา จึงต้องพากันพักจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกตออกพรรษาแล้วก็รีบพากันเดินทางตากแดดตากฝนไปเฝ้าพระพุทธรองค์ จีวรที่ชุ่มห่มก็เปียกปอน เมื่อพระพุทธรองค์ ทรงเห็นความยากลำบากของพระภิกษุเหล่านี้ก็ทรงอนุญาตให้รับผ้ากฐินได้ เพื่อจะได้มีจีวรเปลี่ยนใหม่ เป็นบุญประเพณีที่สอนให้เข้าใจในพระวินัยของพระ ได้กุศลผลบุญอิมเอบใจมีความสุข ที่ได้จากการมีส่วนร่วมในโครงการบุญ

วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีตีสิบสอง

บุญประเพณีตีสิบสองที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมวิถีชีวิตของคนไทย อีสานได้ผูกพันกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เกิดคุณค่าทั้งด้านสุนทรียศาสตร์และด้านจริยศาสตร์ เกิดเป็นคุณค่าในเรื่องเหล่านี้

- 1) เป็นการสืบสานประเพณีอันดีมีคุณค่าของชุมชน
- 2) เป็นบุญประเพณีทำให้เข้าใจวิถีชีวิตชาวอีสาน
- 3) สร้างความรักความภูมิใจในสังคมที่ตนอยู่
- 4) เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้ซึมซับและรับรู้วิถีชีวิตคนอดีต
- 5) ทำให้เกิดทักษะการทำงานอย่างมีระบบระเบียบ
- 6) สร้างเสริมให้คนรุ่นใหม่เกิดความรักความผูกพันต่อบรรพบุรุษ
- 7) ทำให้เห็นตัวอย่างที่ดีของอดีตเพื่อพัฒนาปัจจุบัน
- 8) ทำให้มีจิตสำนึกที่ดีกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ
- 9) สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมชาติ
- 10) เกิดมีประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรมงานบุญ
- 11) เกิดความซาบซึ้งและภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม

- 12) ส่งเสริมการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร
- 13) ลบรอยต่อของคนรุ่นเก่าและใหม่ ให้เข้าใจกัน
- 14) ตระหนักและเห็นคุณค่าของศิลปะโบราณ
- 15) ทำให้เกิดความสนใจในวัฒนธรรมอันดีงาม
- 16) มีความศรัทธาในคุณค่าของบุญประเพณี
- 17) มีความสนใจในวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น
- 18) ช่วยขัดเกลาจิตใจให้ดีขึ้น
- 19) เกิดความคิดสร้างสรรค์และส่งเสริมกิจกรรมบุญประเพณี
- 20) สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่าง

เหมาะสม

บทที่ 5

สรุปผลวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง สืบเนื่องจากบรรพบุรุษที่สัมพันธ์กับศาสนาพุทธและความเชื่อทั้งพราหมณ์และเทพต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์การวิจัย คือ เพื่อศึกษาบุญประเพณีฮีตสิบสอง เพื่อศึกษาคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ดังได้ดำเนินการวิเคราะห์มาโดยลำดับ พอสรุปผลได้ดังต่อไปนี้

5.1. สรุปผลการวิจัย

บุญประเพณีฮีตสิบสองมีความสำคัญด้านการสืบทอดงานบุญประเพณีในรอบปีตามวิถีชีวิตของชาวอีสาน ด้วยความเข้มแข็งของชุมชน ความมั่นคงของระบบครอบครัวและเครือญาติ และด้านการพัฒนาระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและต่างชุมชน มีคุณค่าต่อการพัฒนาในระดับบุคคล ได้แก่ ด้านจิตใจ ด้านสติปัญญาและความฉลาดทางอารมณ์ ความรู้ ความสามารถ ผลของการพัฒนาในระดับสังคม อาทิ การสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น การสร้างความเข้มแข็งในการบริหารจัดการงบประมาณ และช่วยสร้างความภาคภูมิใจ ส่วนคุณค่าต่อการพัฒนาชุมชนได้แก่ การพัฒนา ด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การศึกษา การปกครอง การสื่อสารและเทคโนโลยี สุขภาพและสาธารณสุขโดยพิจารณาในด้านของสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์ สามารถสรุปประเด็นได้ ดังนี้

5.1.1. ศึกษาบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบว่า ประเพณีฮีตสิบสองมีความสำคัญกับชุมชนชาวอีสานโดยทั่ว ๆ ไป กล่าวคือบุญประเพณีการเข้ากรรม เป็นเรื่องของพระที่ล่วงละเมิดพระวินัยมีการชำระโทษหนักบ้าง เบาบ้าง ตามสมควรแก่ความผิดที่เกิดขึ้น กำหนดการทำบุญดังกล่าวได้กำหนดเอาเดือนอ้าย ประเพณีฮีตสิบสองเกือบทั้งหมดที่สัมพันธ์กับชุมชนและพระพุทธศาสนาได้แก่ บุญคุณลานหรือบุญเดือนยี่ บุญข้าวจี่หรือบุญเดือนสาม บุญฆะเหวดหรือบุญเดือนสี่ บุญสงฆ์น้ำหรือบุญเดือนห้า บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก บุญข้าชะหรือบุญเดือนเจ็ด บุญเข้าพรรษาหรือบุญเดือนแปด บุญข้าวประดับดินหรือบุญเดือนเก้า บุญข้าวสาก สลากภัตหรือบุญเดือนสิบ บุญออกพรรษาหรือบุญเดือนสิบเอ็ด บุญกฐินหรือบุญเดือนสิบสอง

บุญประเพณีฮีตสิบสองนี้ คือภูมิปัญญาของปราชญ์อีสานที่ถ่ายทอดไว้ในวิถีชีวิตของชาติพันธุ์ที่เป็นมรดกอันล้ำค่าชาวอีสาน ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ นำวัฒนธรรมประเพณีการทำบุญที่มีประจำเดือนในรอบหนึ่งปี มาประสมประสานระหว่างแนวคิดของพระพุทธศาสนา ความเชื่อพราหมณ์และผี ก่อนที่ศาสนาพุทธเข้าสู่ไทย สมัยก่อนจะเน้นพิธีทางของผีและพราหมณ์มากกว่า

เพราะความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ วิญญาณ เปรตเทวดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิพลต่อชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เมื่อศาสนาเข้าสู่ไทยดินแดนอีสาน ความเชื่อและพิธีกรรมจึงได้เปลี่ยนไปบ้าง ความสำคัญของฮีตสิบสองเพื่อให้รับทราบข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ทำให้คนในอดีตที่มีวิถีชีวิตที่อยู่ดีมีสุขและเป็นการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมชาวอีสานให้มีสืบไป

5.1.2. ศึกษาคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบว่ามีความสัมพันธ์ทางสังคมและวิถีชีวิตชาวบ้านที่อยู่กันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยพึ่งพากัน แบ่งปัน และเกื้อกูลกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็น 3 แนวทาง คือ

(1) ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ด้วยการปลูกฝังและขัดเกลาจิตใจให้ลูกหลานได้เติบโตเป็นคนดีมีศีลธรรม สร้างความสัมพันธ์ต่อกับครอบครัวอื่น ๆ ในชุมชน จากการช่วยเหลือในการกิจการงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเพื่อนบ้านหรือคนในชุมชนของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เช่น บุญประเพณีเข้ากรรม บุญประเพณีคุณลาน บุญประเพณีข้าวจี บุญประเพณีช้ำฮะ

(2) ความสัมพันธ์จากวัดสู่บ้าน ในการจัดงานบุญประเพณี สถานที่จัดงานทำกันที่วัด สถานที่เก็บของก็ใช้วัดเป็นที่รวมและเป็นศูนย์รวมของชาวบ้าน พระสงฆ์เองก็จะเข้ามามีบทบาทร่วมกันกับชาวบ้าน ทั้งไม่ว่าจะเป็นการร่วมทำกิจกรรมนั้นและคอยอบรมจิตใจให้กับชาวบ้านด้วย เช่น บุญประเพณีบุญเผวด บุญประเพณีบุญสงรงน้ำ บุญประเพณีเข้าพรรษา บุญประเพณีกฐิน

(3) ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านทั่วไปนอกจากจะนับถือในพุทธศาสนาแล้ว ยังมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษแล้ว ไม่ว่าจะเป็นผีปู่ตา พญาแถน ที่ผีตาแฉะ เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญประเพณีออกพรรษา

ซึ่งทั้งความสัมพันธ์กันระหว่างครอบครัว วัด สิ่งศักดิ์สิทธิ์ นั้นจะมีความแน่นแฟ้นจนแทบจะแยกกันไม่ออก ทั้งสมาชิกในครอบครัว คนในชุมชน พระภิกษุสงฆ์ร่วมไปถึงสิ่งเหนือธรรมชาติต่างมีส่วนในการผลักดันให้บุญประเพณีฮีตสิบสอง ถูกกำหนดให้เป็นไปตามวัฒนธรรมเพื่อความสบายใจของคนในชุมชนและความสามัคคีปรองดองกันของคนหมู่บ้านหรือชุมชน เป็นปัจจัยให้คนในหมู่บ้านและชุมชน เกิดความรักความสามัคคีกัน โดยอาศัยกิจกรรมที่เกิดจากงานบุญประเพณีจากทั้ง 12 เดือน เป็นตัวเชื่อมโยงทำให้คนในชุมชนได้มาพบปะพูดคุยและทำกิจกรรมร่วมกัน คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง เมื่อจัดตามลักษณะของกิจกรรมที่ได้ทำร่วมแรงร่วมใจกัน และมีปัจจัยที่สนับสนุนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วยคุณธรรม ความดีงาม พิจารณาได้ดังนี้

1 คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ได้แก่

(1) งานบุญที่ต้องอาศัยการเตรียมการอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในหมู่บ้าน สำหรับการช่วยเตรียมทั้งอุปกรณ์และสถานที่ แรงงานความร่วมมือจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการเตรียม

สถานที่และอุปกรณ์ในการจัดพิธี งานบุญเช่นนี้จะส่งเสริมหลักธรรมไว้ทั้งหมดด้วยกัน 3 อัน ประกอบไปด้วย เมตตากายกรรม เมตตาวจีกายกรรมและเมตตามโนกายกรรม

(2) งานบุญที่ต้องอาศัยสิ่งของและการบริจาค เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับงานบุญ ซึ่งบางบุญประเพณีเป็นงานส่วนรวมไม่มีใคร หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ โดยตรงการบริจาคสิ่งของเพื่อใช้ในพิธีกรรมในบุญนั้น จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นแม้ว่าบุญประเพณีบางฮีตจะมีความพร้อม

(3) งานบุญจัดทำขึ้นเป็นรายครัวเรือนก็จะมีทั้งอุปกรณ์และสิ่งของที่ต้องใช้ครบทั้งหมด คนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นญาติมิตร ครอบครัว หรือคนที่อยู่ใกล้เคียงจึงมักจะนำเอาสิ่งของ หรืออาหาร และอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับงานบุญนั้น ๆ ที่ตนเองมีมาช่วย อันเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน ได้เป็นอย่างดี

2. คุณค่าด้านจริยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ได้แก่

(1) งานบุญที่ต้องเกี่ยวกับข้อบังคับเพื่อความดีงาม ที่มักจะพบว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิต และความเป็นอยู่ การตกลงร่วมมือกันในชุมชน ตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาอันเป็นความเชื่อหลัก และบางส่วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติหรือการนับถือผีหรือแถนของคนในชุมชน ต้องการให้เกิดสันติสุขภายในสังคมหรือบ้านเมืองนั่นเอง จะส่งเสริมหลักธรรมในข้อสี่ลสามัญญา

(2) งานบุญที่ต้องเกี่ยวข้องกับความคิดเห็นและอุดมคติ จะได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพระพุทธศาสนา ทั้งวันสำคัญและประวัติความเป็นมา ปรากฏในรูปแบบการแสดงธรรมและความ เป็นมาของบุญนั้น ๆ งานบุญเช่นนี้จะส่งเสริมหลักธรรมในข้อทีฎฐีสามัญญา

(3) งานบุญมีปัจจัยส่งเสริมหลักธรรมอยู่มากกว่า 1 ข้อ โดยจะคละเคล้าเอาหลักธรรมหลายประการเข้าไว้ด้วยกัน จะปรากฏชัดเจนมากขึ้นอยู่กับลักษณะที่เน้นหนักของแต่ละงานบุญประเพณี

5.1.3. วิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบว่า องค์ประกอบในพิธีกรรมเป็นส่วนสำคัญในการช่วยส่งเสริม ประการแรกสร้างความรู้สึทางจิตใจเพื่อความมั่นคงและปลอดภัยที่สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ เช่น การขนบาน การรักษาโรคด้วยหมอผีฟ้า หรือพิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพเกษตรกรรม ประการที่สอง บทบาทด้านการเป็นเครื่องมือควบคุมสังคม เป็นกุศโลบาย ให้คนในสังคมประพฤติตนตามจารีตประเพณี ประการที่สาม บทบาทด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยให้ความเชื่อเรื่องผีกำหนดพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้อยู่ในขอบเขต และ ประการที่สี่ บทบาทในการสร้างความเพลิดเพลินซึ่งเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของประเพณีและพิธีกรรมของอีสานที่ช่วยกำหนดและส่งเสริมรูปแบบของพิธีกรรมให้มีความศักดิ์สิทธิ์ ความสนุกสนาน และเป็นส่วนสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบุญประเพณีฮีตสิบสองเป็นวัฒนธรรมการแสดงออกของรูปแบบหนึ่งผ่านพิธีกรรม ที่สะท้อนถึงความเชื่อความศรัทธาและการยึดถือเพื่อเป็น

ที่พึงทางจิตวิญญาณ การอยู่ด้วยความปลอดภัยอย่างมีคุณค่าทั้งสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์ ในวิถีชีวิตแบบอย่างที่ดีของพุทธศาสนิกชน สามารถจำแนกออกได้ดังนี้

1. วิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง

สุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบว่า เป็นงานศิลปะที่มีคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และพราหมณ์ที่ประสานกันจนบอกไม่ได้สิ่งไหนเป็นพุทธหรือพราหมณ์ ถูกสร้างสรรค์ขึ้นในลักษณะของสถาปัตยกรรมจิตรกรรมและประติมากรรม ที่สามารถตอบโจทยความต้องการทางด้านจิตใจ แสดงออกถึงองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่น ได้แก่ การสร้างรูปเหมือนแทนพระพุทธ หรือพระพรหม กงล้อธรรมจักร และพญานาค และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวอีสานตามชาติพันธุ์ต่าง ๆ คุณค่าทางพุทธสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบได้ใน คุณค่าทางพุทธศิลป์, คุณค่าของประเพณีวัฒนธรรม หรือคุณค่าความสามัคคีของชุมชน หรือคุณค่าการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม และคุณค่าการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จากรูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่เกิดจากคุณค่าทางพุทธสุนทรียศาสตร์ในบุญประเพณีวัฒนธรรม

(1) บุญที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง บุญลักษณะนี้ประกอบด้วย 6 บุญ หรือ 6 เดือน คือ บุญเข้ากรรม บุญข้าวจี บุญพะเหวด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และบุญกฐิน

(2) บุญที่เกี่ยวกับการทำมาหากินเลี้ยงชีพ บุญลักษณะนี้จะเกี่ยวกับการขอพรหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติให้ เช่น ขอฟ้าฝน ข้าวปลา อาหาร เป็นต้น จะมีอยู่ 2 บุญ คือ บุญคูณลาน และบุญบั้งไฟ

(3) บุญเกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ บุญลักษณะที่เกิดขึ้นภายใต้ความเชื่อของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะอำนวยความสะดวกสุขภาพให้มีอยู่ 2 บุญคือ บุญสงกรานต์และบุญช่าชะ

(4) บุญที่เกี่ยวกับความกตัญญูบุญลักษณะจะเน้นที่การทำบุญอุทิศส่วนกุศลเป็นสำคัญมี 2 บุญ คือ บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก

2. วิเคราะห์คุณค่าด้านจริยศาสตร์ของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ได้แก่

หลักจริยศาสตร์ในงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา หลักปฏิบัติที่เป็นจุดหมายของผู้ที่จะบำเพ็ญบารมีให้เต็ม ประจุพระเวสสันดรที่เป็นชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สำหรับชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร เป็นชาติที่ต้องบำเพ็ญทานบารมีให้เต็ม หลักพุทธจริยศาสตร์ คือ การให้ทาน

การปฏิบัติบุญประเพณีฮีตสิบสองได้สืบทอดมาช้านานและ มีการปรับเปลี่ยนไปบ้าง เพื่อให้คงอยู่ได้ในสถานะทางสังคมที่เปลี่ยนไปอันส่งผลให้ประเพณีฮีตสิบสองที่ปรากฏในปัจจุบันมีอยู่ 3 ลักษณะ

(1) ประเพณีที่ยังคงปฏิบัติตามเดิมถูกขับเคลื่น ด้วยพระสงฆ์ที่เนื่องด้วยบุญประเพณี บางส่วนมีความเกี่ยวข้องกับพระวินัย ตลอดทั้งปราชญ์ ชาวบ้านมองเห็นคุณธรรมที่แฝงอยู่ในฮีตเหล่านี้ จึงได้รักษาไว้ให้คงอยู่เหมือนเดิม

(2) ประเพณีที่ถูกจัดขึ้นด้วยกันนี้เป็นบุญที่จัดเรียงกัน และมีความเกี่ยวข้องกับอาชีพที่ชาวบ้านทำอยู่ที่มีช่วงการเก็บเกี่ยวผลผลิตอยู่ในช่วงนั้นพอดี ซึ่งการเก็บเกี่ยวที่ว่่านั้นมีความเกี่ยวข้องกับโรงงาน ชาวบ้านจัดทำบุญประเพณีเหล่านี้ขึ้นพร้อมกัน เพื่อประหยัดเวลาและหลีกเลี่ยงผลกระทบที่จะมีต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิต จุดประสงค์ของของการจัดบุญประเพณีที่มีความคล้ายคลึงกันจึงจัดขึ้นพร้อม ๆ กัน

(3) ประเพณีที่ถูกยกเลิกไปเป็นเพราะไม่อาจสืบได้ว่าเคยจัดขึ้นมาก่อนหรือไม่ อีกทั้งไม่มีผู้ที่ชำนาญในเรื่องนั้นอีกจึงทำให้ไม่ปรากฏอยู่เลย

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับประเพณีฮีตสิบสองในเขตชุมชน จะอยู่ที่ “วัด” และมี “พระสงฆ์” ที่เป็นเสมือนศูนย์กลางของความศรัทธา ในการทำบุญตลอดทั้งปี โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพและความหวังที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข อันเป็นตัวขับเคลื่อนให้กันไปเพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นตาม “ฤดูกาล” โดยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปี เป็นเหมือนสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อ และ ความยึดถือของพุทธศาสนิกชน ตลอดมา

5.2. อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ซึ่งผลการศึกษาที่มีประเด็นที่ควรนำมาอภิปราย ดังนี้

ผลการศึกษาบุญประเพณีฮีตสิบสอง พบว่าเป็นหลักประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดกันมาและยังคงดำรงอยู่ในทุกท้องถิ่นที่มีชนชาวอีสานอาศัยและตั้งหลักปักฐานอยู่ประจำเดือน ทั้ง 12 เดือนในรอบปี อาจมีความแปลกแตกต่างไปบ้างในบางท้องถิ่น เท่าที่มีการยอมรับในสังคมนั้นหรือชุมชนนั้น เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมหรือประเพณีฮีตสิบสอง ซึ่งปกตินั้นก็มีการประเพณีปฏิบัติกันอยู่แล้วเป็นปกติ ซึ่งสอดคล้องกับ ทวีศักดิ์ เขียมเจริญ และคณะ ได้ศึกษาวิจัยในโครงการศึกษาประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ เพื่อสร้างความสามัคคีของประชาชน ผลการศึกษาพบว่าการพัฒนาด้านเทคโนโลยี การปกครองแบบของค์กรส่วนท้องถิ่นทำให้เกิดการแบ่งแยก ขาดการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ในปัจจุบันปรากฏเพียงรูปแบบแต่ขาดคุณค่าและแก่นสารที่ แท้จริง ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตของชาวนาพบว่ามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติโดยอิงอาศัยธรรมชาติในทุกด้านทำให้มีความสำนึกคุณค่าของธรรมชาติ และสอดคล้องกับพระสุชี ชาครธมโม ได้ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีตสิบสอง ผลการวิจัยพบว่าประเพณีฮีตสิบสอง ยังคงประเพณีปฏิบัติกันครบอยู่ทุกประเพณี แต่มี

การปรับเปลี่ยนไปตามเนื้อหา สารวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นไปตามกาลเวลา มีประเพณีที่เกี่ยวกับ พระสงฆ์โดยตรง ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากินประเพณีที่เกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ ประเพณีที่เกี่ยวกับความ กตัญญู และสอดคล้องกับกาญจนา ผาคำ ได้ศึกษาแนวทางการสืบทอด ประเพณีฮีตสิบสองเพื่อการเสริมสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนผลการวิจัยพบว่า เป็นรากฐานทาง วัฒนธรรมของบ้านนาเวียงมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้าน การสืบทอดพระพุทธศาสนา 2) ด้านการสร้างความมั่นคงแก่ระบบครอบครัวและเครือญาติ 3) ด้าน การพัฒนาระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและต่างชุมชน มีคุณค่าต่อการพัฒนาในระดับ บุคคล 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านจิตใจ 2) ด้านสติปัญญาและความฉลาดทางอารมณ์ 3) การนำเอาประเพณีฮีตสิบสองมาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัตินั้นโดยเป็นการนำมาทำซ้ำอีกครั้ง หรือการผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรมนั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดของ วิลเลียมส์ เบอร์มิงแฮม นักทฤษฎี วิชาภาษารุ่นหลังและนักวัฒนธรรมศึกษาสำนักเบอร์มิงแฮม กาญจนา แก้วเทพและสมสุข หินวิมาน ได้อธิบายถึงกระบวนการสืบทอดหรือกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ทั้งนี้วิลเลียมส์ ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมทุกอย่างที่มีอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง สถานที่หนึ่งจะมีเฉพาะคนที่อยู่ในช่วงเวลาและสถานที่นั้น เท่านั้นที่จะเข้าถึงและสัมผัสวัฒนธรรมดังกล่าวได้ หากวัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกหรือผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดต่อเนื่องหรือวัฒนธรรมนั้นจะถือเป็นวัฒนธรรมแห่งยุคสมัย ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีใน การเลือกสรรที่ผู้คนในสังคมจะมีการจัดระบบและให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมทั้งหลายไว้ประเพณีใน การเลือกสรรจะทำหน้าที่คัดเลือกให้วัฒนธรรมบางอย่างเท่านั้น ที่จะได้รับการผลิตซ้ำไปยังคนรุ่นหลัง ต่อไป ดังเช่นในชุมชนชาวอีสานก็มีประเพณีฮีตสิบสอง ที่มีการเผยแพร่และผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่อง โดยที่บุคลากรในชุมชนชาวอีสาน ผู้รับเอาฮีตสิบสองได้ให้ความสำคัญ สามารถรับรู้เข้าใจในเนื้อหา สาร ความหมายและเห็นคุณค่าของฮีตสิบสองของคนในชุมชนร่วมกัน มีการเผยแพร่และผลิตซ้ำมา อย่างยาวนานนับแต่เริ่มมีการสืบทอดอย่างเป็นทางการจนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน และสอดคล้องกับ สุจิตราลักษณ์ สุดา ได้ศึกษาเรื่อง ความเชื่อพิธีกรรมในประเพณีฮีตสิบสองของภาคอีสาน ผลการศึกษา พบว่า ปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้มิได้ปรับเปลี่ยนไป ลักษณะของพิธีกรรมยังคงยึดตามสมัยอดีต แต่ เครื่องอุปโภคบริโภคที่ใช้ประกอบ ในแต่ละฮีตได้ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยบางฮีตอาจจะลดลงและ เปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลเวลา แต่ก็มีบางฮีตเท่านั้นที่ได้รับการเผยแพร่และผลิตซ้ำ เช่น ฮีตบุญ เดือนหกหรือประเพณีบุญบั้งไฟของชาวยโสธรซึ่งอยู่ในฮีตสิบสอง เมื่อได้ข่าวใหม่หรือผลหมากรากไม้ ใหม่ให้บริจาทานแด่พระสงฆ์และท่านผู้มีศีลแล้วตนเองจึงบริโภคที่ยังคงทำการสืบทอดกับมาผ่าน ระยะเวลาที่ยาวนาน ดังนั้นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เป็นการปกป้องดำรงรักษาหรือเพิ่มพูน วัฒนธรรมที่มีการผลิตขึ้นในกลุ่มสังคม เมื่อเกิดการผลิตและสร้างความหมายทางวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา สมาชิกจะทำการคัดเลือกความคิด ความเชื่อ ค่านิยมหรือการปฏิบัติที่เหมาะสมและทำการผลิตซ้ำด้วย วิธีการต่าง ๆ จนเกิดการยอมรับเป็นบรรทัดฐานเพื่อการอยู่ร่วมกันที่แสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวของ

กลุ่มและสร้างความแตกต่างระหว่างกลุ่ม วัฒนธรรมใดที่มีการผลิตขึ้นแล้วไม่ได้รับการยอมรับ วัฒนธรรมนั้นก็จะตายไปในที่สุด

องค์ประกอบในพิธีกรรมเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมคุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสอง ดังนี้ คุณค่าของบุญประเพณีฮีตสิบสองด้านสุนทรียศาสตร์ สร้างความรู้สึกทางจิตใจเพื่อความมั่นคง และปลอดภัยที่สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ เช่น การขนบ การรักษาโรคด้วยหมอผีฟ้า หรือ พิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพเกษตรกรรม โดยธรรมชาติของมนุษย์ต้องการความมั่นคง กำลังใจในการดำรง เผ่าพันธ์หรือการมีชีวิตอยู่ สอดคล้องกับ ทวีศักดิ์ เยี่ยมเจริญ และคณะ ได้ศึกษาวิจัยในโครงการศึกษา ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ เพื่อสร้างความสามัคคีของประชาชน ผลการศึกษาพบว่า ในอดีตชาว นาคูมีวิถีชีวิตที่สงบสุข พึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ความเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้ประเพณีฮีตสิบสองมีผลต่อความสามัคคี และ ระบบเครือญาติก็ลดคุณค่า ลงตามไปด้วย ความสัมพันธ์เชื่อมโยงในระบบเครือญาติ พันธุ์ ระบบความ อาวุโส ระบบสังคมเพื่อ แก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ใช้ระบบคำสั่งสอนตามระบบของคองสิบสี่เพื่อ สร้างความไว้วางใจ กันในท้องถิ่น

บทบาทด้านการเป็นเครื่องมือควบคุมสังคม เป็นกุศโลบาย ให้คนในสังคมประพฤติตนตาม จารีตประเพณี เนื่องจากการอยู่รวมตัวของชุมชนชาวอีสานที่มาร่วมตัวในหลายชาติพันธุ์ คนหนุ่มมาก ต้องมีข้อบังคับ กฎระเบียบสังคมเป็นเครื่องควบคุมพฤติกรรมของชนในสังคมเพื่อความสงบสุขร่มเย็น สอดคล้องกับ ทวีศักดิ์ เยี่ยมเจริญ และคณะ ได้ศึกษาวิจัยประเพณีฮีตสิบสอง เพื่อสร้างความสามัคคี ของประชาชน ผลการศึกษาพบว่า ฮีตคองจึงเป็นธรรมเนียมของครอบครัวและชุมชนที่ทำให้ เกิดความ เกรงกลัวต่อบาป การมีความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติทำให้เกิดงานบุญเพื่อบูชาผี และ สอดคล้อง กับ พระสุชี ชาครธมโม ได้ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีต สิบสอง ผลการวิจัยพบว่า เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ประเพณีที่เกี่ยวกับขวัญ กำลังใจในการดำรงชีพ และสอดคล้องกับ วัชรพร วงศ์กัณหา ศึกษาเรื่องศาสนาชาวบ้านภูมิปัญญา ด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีตสิบสองต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรม ผลการศึกษา พบว่า ศาสนาชาวบ้านเกิดจากการผสมผสานความเชื่อผี ความเชื่อพราหมณ์และความเชื่อพุทธ โดย นำหลักความเชื่อมาจากอินเดีย ผสมกับความเชื่อผีในท้องถิ่น

บทบาทด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนโดยใช้ความเชื่อเรื่องผีกำหนด พฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้อยู่ในขอบเขต ที่มีผลดังนี้เนื่องจากคนชุมชนคน อีสานดั้งเดิมมีความเชื่อและผูกพันกับเรื่องภูติผี เทวดาสีงเร้นลับในการให้คุณและโทษต่อชีวิตได้ จึงเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ให้คงอยู่หรือใช้อย่างมีคุณค่า ซึ่งสอดคล้องกับ ทวีศักดิ์ เยี่ยมเจริญ และคณะ ศึกษาวิจัยประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ เพื่อสร้างความ สามัคคีของประชาชน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและนำมาเป็น

เครื่องมือ เพื่อคุ้มครองป้องกันและการอนุรักษ์บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มแข็ง และสอดคล้องกับ บุญทอม บุญรัตน์และคณะ ได้ศึกษาเรื่องโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้อีตลีสบสอง ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนทุกภาคส่วนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญ ของทรัพยากร มีการบำรุงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้อย่างมีคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน และเยาวชนทุกภาคส่วนในชุมชนจึงจำเป็นต้องรับรู้ ส่งเสริม และพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของตนเอง

บทบาทในการสร้างความเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของประเพณีและพิธีกรรมของอีสานที่ช่วยกำหนดและส่งเสริมรูปแบบของพิธีกรรมให้มีความศักดิ์สิทธิ์ ความสนุกสนาน และเป็นส่วนสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ผลการวิเคราะห์เป็นดังนี้เนื่องจากความเป็นธรรมชาตินิสัยใจคอของชุมชนคนอีสานมีลักษณะสนุกสนานร่าเริง ในกิจกรรมชุมชนเกือบทุกชนิดต้องมีเรื่องความบันเทิงผสมผสานอยู่เสมอๆ อีกทั้งเป็นการผ่อนคลายจากการประกอบสัมมาอาชีพ ความบันเทิงจึงเป็นเอกลักษณ์ของอีสานมาจนปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับพระสุชี ชาติธรรมโม ได้ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประเพณีอีตลีสบสอง ผลการวิจัยพบว่าประเพณีอีต ลีบสองและระบบการนันทนาการ บันเทิง ได้แก่ ปัจจัยภายนอกด้านสาธารณูปโภค การแพร่หลายทาง วัฒนธรรมใหม่ การเผยแพร่ ข่าวสารอย่างรวดเร็วของสื่อมวลชน และสอดคล้องกับ วิชรรว วงศ์กัณฑ์ ศึกษาเรื่องศาสนาชาวบ้าน ภูมิปัญญาด้านการผสมผสานความเชื่อ ในอีตลีสบสองต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า แนวทางดำเนินงานด้านประเพณีพิธีกรรมเพื่อสร้าง ความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรมจำเป็นต้องดำเนินการใน 4 ด้าน ได้แก่ การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การประยุกต์และการสร้างใหม่อย่างเหมาะสมกับบริบทสังคมวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ใน 7 องค์ประกอบของประเพณีพิธีกรรม คือ ด้านเวลา ด้านสถานที่ ด้านบุคคล ด้านวัสดุอุปกรณ์ ด้านขั้นตอนวิธีการ ด้านอารมณ์ สังคมความบันเทิงและด้านความมุ่งหมาย

บทบาทศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่น บุญประเพณีอีตลีสบสองมีคุณค่าที่แฝงซึ่งวัฒนธรรมภาคอีสาน ทั้งเป็นคุณค่าทางศิลปะการตกแต่ง ศิลปะประยุกต์ ศิลปะการแต่งกาย เป็นแหล่งรวมอารยธรรมอันนานัปการ จากความเลื่อมใสที่ตกทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตกาลจนกระทั่งตอนนี้ เช่น เทศกาลผีตาโชนในงานบุญผะเหวด เดือนสี่ เทศกาลบุญบั้งไฟ เทศกาลแห่ปราสาทผึ้งแกะสลักเทียนพรรษา บุญเข้าพรรษา เทศกาลไหลเรือไฟบุญออกพรรษา นับว่าเป็นกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่นสอดคล้องกับ พระครูโสภณมนัสบัณฑิต(ปณชิต) ศึกษาเรื่องศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในประเพณีบุญผะเหวดของชาวพุทธอำเภอเฝ้าไร่ จังหวัดหนองคาย เพื่อศึกษาประวัติการเทศผะเหวดของภาคอีสาน เพื่อศึกษาประเพณีบุญผะเหวด และศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในประเพณีบุญผะเหวดของชาวพุทธอำเภอเฝ้าไร่ จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า ทางด้านจริยธรรมประชาชนประพฤติตนดีงามด้านพฤติกรรม มีการแสดงออกทางกาย วาจา ใจดีขึ้นสิ่งสำคัญคือ การสร้างงานศิลปะของชุมชนอันสื่อให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางจิตใจที่มีศิลปะเปรียบดังภาษาที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ตั้งแต่

อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ที่เป็นบ่อเกิดของอารยธรรมแหล่งต่าง ๆ และสอดคล้องกับ พระสุพล สุพล (ต้องโพหนอง)ศึกษาเรื่อง หลักพุทธจริยศาสตร์บุญผะเหวดชาวจังหวัดร้อยเอ็ด มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประเพณีบุญผะเหวด ในบริบทของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการทำบุญในพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์ในงานบุญผะเหวดของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่าหลักพุทธจริยศาสตร์ในงานบุญผะเหวด ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา หลักปฏิบัติที่เป็นจุดหมายของผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ผลการวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์ คือคุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งประกอบไปด้วยคุณค่าทางด้านพุทธศาสนา คุณค่าทางด้านศีลธรรม คุณค่าทางด้านคุณธรรม คุณค่าทางด้านจริยธรรม ที่เป็นหลักพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในทัศนะของพุทธศาสนา

5.3. ข้อเสนอแนะ

จากข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีข้อเสนอแนะเพื่อเป็นนัยยะแห่งการอนุรักษ์ส่งเสริมและสนับสนุนให้วัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาอันดีงามที่สืบทอดมาอันยาวนานของชนชาวไทยอีสานได้มีการพัฒนาและเผยแพร่สู่สังคมชาวโลก ได้มีส่วนร่วมและชื่นชม ให้ศิลปวัฒนธรรมบุญประเพณีที่ต้งามได้คงสืบสานต่อไป จึงมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ส่งเสริมให้มีการวิจัยต่อยอดจากข้อค้นพบของงานวิจัยนี้
2. ควรนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้ ให้กับหน่วยงานที่นำไปใช้ประโยชน์
3. จัดการศึกษาพัฒนาการการเผยแพร่บุญประเพณีวัฒนธรรมอีสานสู่ประชาชาติ

5.3.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

1. ควรมีการวิจัยคุณค่าของประเพณีฮีตสิบสองกับการส่งเสริมวัฒนธรรมภาคอีสาน
2. ควรศึกษาผลการประยุกต์ใช้ฮีตสิบสองในการเผยแพร่ความรู้ด้านการครองเรือนที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
3. ควรมีการศึกษาถึงความหลากหลายของวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาแพร่หลายในสังคมไทย

รายการอ้างอิง

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2552). *พิธีกรรมและประเพณี*. ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด.
- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2500). *หนังสือศาสนพิธีเล่ม 1*. การศาสนา.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2562). *ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสาน*. โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด.
- กาญจนา คำผา. (2559). *แนวทางการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กาญจนาพร ทองพรหม. (2559). การศึกษาประเพณีเข้าพรรษาในสังคมไทยภาคอีสาน. *วารสาร มจร. อุบลปริทรรศน์*, 1(1).
- ขันเตียน นามเกตุ. (2556). *การศึกษาคติความเชื่อประเพณีบุญเดือนเก้า (ข้าวประดับดิน)*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แขขวัญ สุนทรสารทูล. (2555). *สืบสานตำนานท้องถิ่น : ประเพณีอุ้มพระดำน้ำจังหวัดเพชรบูรณ์*. เอกสารอัดสำเนา.
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. (2537). *เรื่องที่ 1 สภาพแวดล้อมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 18*. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- ชลิต ชัยครรชิต. (2531). พัฒนาการชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์. *ศิลปวัฒนธรรม*, 9(3), 30–37.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ทวีศักดิ์ เยี่ยมเจริญ. (2553). *ประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่เพื่อสร้างความสามัคคีของประชาชน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- บุญเกิด พิมพ์วรมธากุล. (2539). *ฮีตคอง คำ คำ วิถีชีวิตของคนล้านช้างและไทยอีสาน*. เพ็ญพรินตัง.
- บุญตรี ตาแก้ว (ธนิต). (2545). *ธรรมเนียมประเพณีอีสาน*. ส.ธรรมภักดี.
- บุญหอม บุญรัตน์ และคณะ. (2550). *โครงการการจัด กระบวนการเรียนรู้ฮีต 12 คอง 14 และ*

ประเพณี อันทรงคุณค่าในชุมชนเพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม นักเรียนโดยชุมชน: กรณีศึกษาชุมชน บ้านเก่าน้อย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ประมวล พิมพ์เสน. (2556). *ฮีต 12 คอง 14 ประเพณีผูกเสี่ยว*. ขอนแก่นการพิมพ์.

ปรีชา พิณทอง. (2540). *ประเพณีโบราณไทยอีสาน* (พิมพ์ครั้งที่ 8). โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต.

พระครูสุธีคัมภีรญาณและคณะ. (2560). *รูปแบบการจัดงานทอดกฐินที่พึงประสงค์*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

พระครูโสมมนัสบัณฑิต(ปณฺฑิต/ศรีหาบง). (2566). *ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในประเพณีบุญผะเหวดของชาวพุทธอำเภอเฝ้าไร่ จังหวัดหนองคาย*. *วารสารพุทธปรัชญาวิวัฒน์*, 7(2), 579–588.

พระธรรมกิตติวงศ์. (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต. (2553). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*. ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2547). *พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 5). เอส.อาร์.พรินติ้ง แมสโปรดักส์.

พระมหาหมวิรินทร์ ปุริสุตโตโม. (2560). *วิเคราะห์จริยศาสตร์ตะวันตกและจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญา*. *วารสารวันมูอองแหงกพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 1(1), 24–38.

พระมหาวิจิตร ธีรญาโณ. (2556). *การศึกษาการเข้าอยู่ปริวาสกรรมของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมพงษ์ อานนโท. (2557). *ประเพณีฮีต ๑๒ ในฐานะเป็นปัจจัยส่งเสริมหลักสารานีย์ธรรม*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

พระสุชี ชาครธมโม. (2535). *ศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีตสิบสอง: ศึกษา กรณีตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

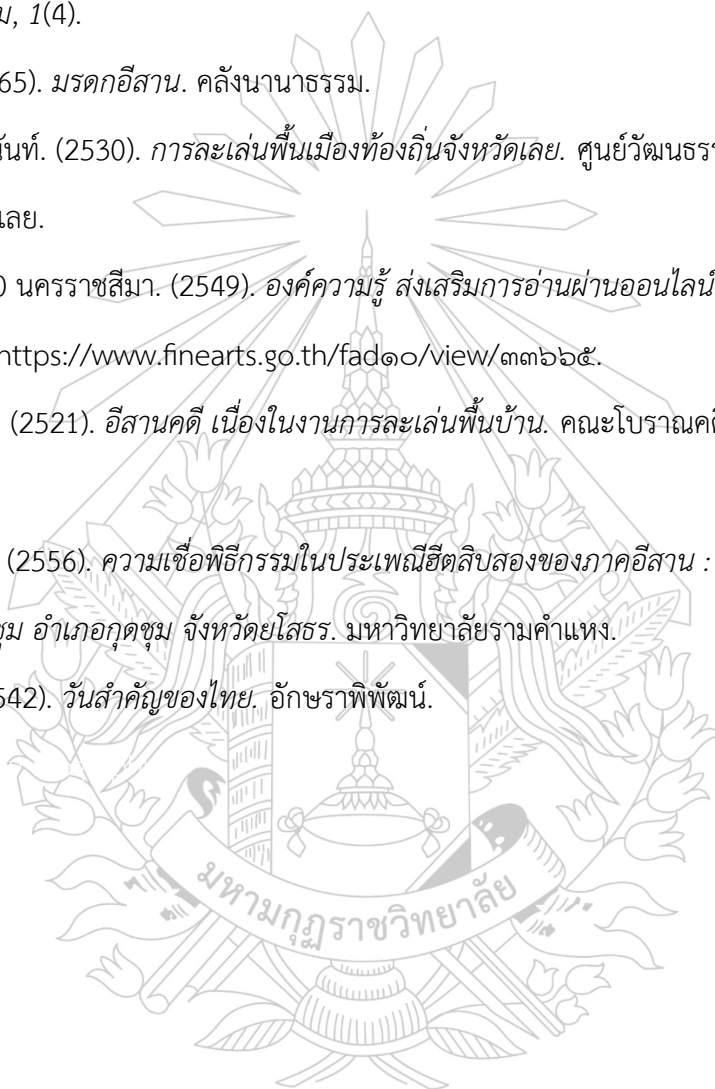
พระสุพล สุพล(ต้องโพหนอง). (2564). *หลักพุทธจริยศาสตร์ บุญผะเหวด ชาวจังหวัดร้อยเอ็ด*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภัทรลดา ทองเถาว์ และสุวิวัฒนา เลี่ยมประวัตติ. (2563). *บทบาทของความเชื่อเรื่องผีต่อสังคมอีสาน : กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี*. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต*, 15(2), 221–326.

รัชชัย ขยันทำ. (2561). *วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อประเพณีบั้งไฟของคนอีสาน*. มหามกุฏราช

วิทยาลัย.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525*. อักษรเจริญทัศน์.
- วัชรวรร วงศ์กัณฑ์. (2555). *ศาสนาชาวบ้าน: ภูมิปัญญาด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีตสิบสองต่อ การสร้างความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม*. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมศักดิ์ เมืองคาม. (2555). *ของดีเมืองอีสาน. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 1(4).
- สวิง บุญเจิม. (2565). *มรดกอีสาน*. คลังนันทาธรรม.
- สาร สาระทัศนานันท์. (2530). *การละเล่นพื้นเมืองท้องถิ่นจังหวัดเลย*. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย วิทยาลัยครูเลย.
- สำนักศิลปากร 10 นครราชสีมา. (2549). *องค์ความรู้ ส่งเสริมการอ่านผ่านออนไลน์ เรื่อง “วันสงกรานต์”*. <https://www.finearts.go.th/fad๑๐/view/๓๓๖๖๕>.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2521). *อีสานคดี เนื่องในงานการละเล่นพื้นบ้าน*. คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุจิตราลักษณ์ สุตา. (2556). *ความเชื่อพิธีกรรมในประเพณีฮีตสิบสองของภาคอีสาน : กรณีศึกษาหมู่บ้านกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุภักดิ์ อนุกุล. (2542). *วันสำคัญของไทย*. อักษรราพิพัฒน์.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ	พระทวีทรัพย์ อุปสนโต (ชมชายผล)
วัน เดือน ปี เกิด	14 ตุลาคม 2527
สถานที่เกิด	อำเภอโพธาราม จังหวัดสมุทรสาคร
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2550 ระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร เอกอุสาหกรรมการผลิต จังหวัดสกลนคร พ.ศ. 2563 นักรรรมชั้นเอก สำนักศึกษา วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร พ.ศ. 2567 ระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช วิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดป่าโนนขุมเงิน 73 หมู่ 6 ตำบลนาตงวัฒนา อำเภอโพธาราม จังหวัดสมุทรสาคร รหัสไปรษณีย์ 47230
ผลงานตีพิมพ์	-
รางวัลที่ได้รับ	-

